

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 9.

Juridiskā zinātne

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

No. 9

Law

Journal "Law" of the University of Latvia
is financed by the Faculty of Law of the University of Latvia

The Journal No. 9 is financed by the project of Latvian Council of Science "The Experience,
Lessons and International Importance of the Restoration of Latvia's Independent Statehood
(Historical, Political and Legal Aspects)"

Editor-in-Chief Prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte/University of Latvia

Editorial Board:

Asoc. prof. **Kaspars Balodis**, Latvija/Latvia

Prof. **Ringolds Balodis**, Latvija/Latvia

Prof. **Heinrich Dörner**, Vācija/Germany

Prof. **Aleksandra Dorskaja**, Krievija/Russia

Prof. **Michael Geistlinger**, Austrija/Austria

Prof. **Helmut Heiss**, Šveice/Switzerland

Prof. **Peeter Järvelaid**, Igaunija/Estonia

Asoc. prof. **Artūrs Kučs**, Latvija/Latvia

Prof. **Irene Kull**, Igaunija/Estonia

Prof. **Pia Letto-Vanamo**, Somija/Finland

Prof. **Valentija Liholaja**, Latvija/Latvia

Prof. **Hardy Richard Alejandro Torres López**, Čile/Chile

Prof. **Marju Luts-Sootak**, Igaunija/Estonia

Prof. **Ārija Meikališa**, Latvija/Latvia

Prof. **Sanita Osipova**, Latvija/Latvia

Prof. **Peter Oestmann**, Vācija/Germany

Dr. **Mārtiņš Papiariņš**, Apvienotā Karaliste/Anglija/United Kingdom/England

Prof. **Lali Papiashvili**, Gruzija/Georgia

Prof. **Gerhard Robbers**, Vācija/Germany

Asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvija/Latvia

Prof. **Joachim Rückert**, Vācija/Germany

Prof. **Anna Serebrennikova**, Krievija/Russia

Prof. **Mark E. Steiner**, ASV/USA

Prof. **Frank L. Schäfer**, Vācija/Germany

Prof. **Ditlev Tamm**, Dānija/Denmark

Prof. **Kalvis Torgāns**, Latvija/Latvia

Prof. **Paul Varul**, Igaunija/Estonia

Prof. **Aleksandr Vershinin**, Krievija/Russia

Prof. **Ingo Saenger**, Vācija/Germany

Prof. **Dainius Zalimas**, Lietuva/Lithuania

Proofreaders **Gita Bērziņa** and **Andra Damberga**

Layout **Baiba Lazdiņa**

All the papers published in the present volume have been subject to the blind peer review.
No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

Journal of the University of Latvia "Law" is included in the international database EBSCO Publishing.

© University of Latvia, 2016

ISSN 1691-7677

Contents

Michael Geistlinger

- The Republic of Austria before 1938 and after 1945 – Some Thoughts
on Continuity 5

Tālavš Jundzis

- Nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna sarunās par Krievijas karaspēka
izvešanu no Latvijas 1992–1994
The State Continuity Doctrine and Negotiations on Withdrawal
of the Russian Armed Forces from Latvia, 1992–1994 21

Ineta Ziemele

- Acceptance of a Claim for State Continuity: A Question of International
Law and its Consequences 39

Antonijs Zunda

- Baltijas jautājums 20. gadsimta 80. gadu starptautiskajās attiecībās
Baltic Question in International Relations during Eighties
of the 20th Century 48

Jānis Lazdiņš

- Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia.
Preconditions and Necessity 58

Eduards Bruno Deksnis

- Latvian Exile Government Proposals 78

Kārlis Kangeris

- Latvijas tiesiskās nepārtrauktības jautājums vācu okupācijas laikā
(1942–1945)
Legal Issues of the State Continuity of Latvia during
the Period of German Occupation (1942–1945) 91

Ainārs Lerhis

- Latvijas tiesiskās nepārtrauktības aspekti Latvijas Republikas ārlietu
dienesta darbībā
Aspects of Legal Continuity of the Republic of Latvia in the Activities
of Latvian Foreign Service 105

Jānis Pleps

Role of the Latvian Central Council's Practice in Interpretation
of the Constitution of Latvia 126

Kristīne Beķere

Opinions Among Exiles on the Nature of Restored Independent
Republic of Latvia 139

Edmunds Broks

Loss of the Right to Invoke Responsibility:
Is Latvia Losing its Right to Claim Compensation from Russia? 150

The Republic of Austria before 1938 and after 1945 – Some Thoughts on Continuity

Dr. iur. **Michael Geistlinger**

Faculty of Law, University of Salzburg, Austria

Professor at the Department of Public Law, Public International Law and European Law

E-mail: michael.geistlinger@sbg.ac.at

Whereas the Austrian Government after an initial period of controversies quickly took the position that the Republic of Austria continued to exist throughout the period of Austria's incorporation into Hitlerite Germany, the Allied Powers preferred a pragmatic approach through the Moscow Declaration of 1943 and the Treaty of Vienna of 1955. They allowed the Austrian Government to act on the grounds of the so-called "Occupation Theory", but bound it to international commitments, which followed from an understanding that Austria also shared the responsibility for the acts of warfare by Hitler's Germany. Thus, they combined the elements of theories of discontinuity (fusion/annexation) with the elements of the theory of occupation.

Keywords: Austria, continuity, discontinuity, occupation, annexation, fusion of states, history of the state, Law of Austria 1933–1955.

Content

1. <i>Historical background of Austria's loss of independent statehood in 1938</i>	5
2. <i>Legal conclusions drawn from the above facts in legal theory</i>	10
2.1. <i>Theories of discontinuity including the theory of annexation</i>	10
2.2. <i>Theory of occupation</i>	11
3. <i>Standpoint of the Moscow Declaration, 1943</i>	13
4. <i>Measures taken on Austrian side after 1945, realizing the assumption of occupation</i>	15
5. <i>Final decision taken by the Treaty of Vienna, 1955</i>	17
<i>Summary</i>	18
<i>Sources</i>	19
<i>Literature</i>	19
<i>Regulatory enactments</i>	20

1. Historical background of Austria's loss of independent statehood in 1938

Legal historians agree that the development of the Austrian Republic ("I. Austrian Republic") in the period from 1918 to 1938 was not a success story.¹

¹ As introductory literature on this period see *Brauneder, W. Österreichische Verfassungsgeschichte [History of the Austrian Constitution]*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2009, pp. 187–247, with further references on pp. 285 f.

The end of the Austro-Hungarian Monarchy had left a political vacuum in this part of the former monarchy that was finally recognized as the Republic of Austria by the Treaty of St. Germain in 1919.² An agreement could be achieved on a republican constitution organizing Austria as a multi-party democracy and a federal state with a two-chamber parliament, the B-VG 1920 (Constitution of 1920),³ which formed the basis for creating the respective bodies. The economic disaster of the First World War, the impacts of the world economic crisis of 1929 on Austria,⁴ mass-unemployment, poverty and rival ideologies, however, led to conditions resembling civil war and the *de facto* abolishment of the constitutional setup as revised by the constitutional reforms of 1925,⁵ and 1929⁶, in 1933.

From the beginning of this period, the self-understanding of the Austrian nation as a German (speaking) nation and the relationship with Germany was a key issue. The name of the state “*Republik Deutschösterreich*” (Republic of German Austria), which had been chosen following the decision of the Provisional National Assembly on 20 October 1918,⁷ was abolished by the Treaty of St. Germain (Art. 88), since there was the aim to consider the Republic as a part of the German Empire. The Geneva Protocol of 4 October 1922, concluded with Great Britain, France, Italy and the Czechoslovak Republic,⁸ and the Austrian or Lausanne Protocol of 15 July 1932, entered into with Great Britain, France and Italy,⁹ reinforced the obligation of Austria to remain independent from Germany. The Geneva Protocol formed the legal basis for the Permanent Court of International Justice to consider a customs and economic union between Germany and Austria, which had been negotiated by the two foreign ministers (Schober and Curtius) in 1931 as illegal.¹⁰

In this period, on the level of a federal entity of Austria (*Land*), Styria, a putsch led to the effort of usurpation of the power under breach of the Constitution by one of the two major (and militarized) parties, the *Heimwehr* (Christian-socially-oriented), which was opposed to the party of social-democratic orientation *Republikanischer Schutzbund*, a confrontation, which escalated into an armed conflict in February 1934.¹¹ After the failure of its putsch, the Styrian *Heimwehr* joined the National Socialist German Workers Party (“NSDAP”). Within the same period, the NSDAP, which took the power in Germany in 1933, became stronger in Austria from elections to elections on local and provincial (*Länder*) level. For example, in the local elections of 1933 in Innsbruck, the capital of Tyrol, one

² *Staatsgesetzblatt* [State Law Gazette] StGBL. 1920/303.

³ *Bundesgesetzblatt* [Federal Law Gazette] BGBl. 1920/1.

⁴ In 1931, the largest Austrian bank (Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (CA)) had to be saved by the Austrian state by de-facto nationalization of debts amounting to half of the state budget for 1932. See *Suppan, A.* Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1945 (From Saint-Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1945). In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E. (eds.)*. Von Saint Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1955 (From Saint Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1955). München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007, pp. 25–43 (32 f.).

⁵ BGBl. 1925/268.

⁶ BGBl. 1929/329.

⁷ StGBL. 1918/1.

⁸ BGBl. 1922/842.

⁹ BGBl. 1933/12.

¹⁰ Advisory Opinion of 5 September 1931, Series AB 41.

¹¹ *Brauneder, W.* (fn. 1), pp. 231 f.

of the Austrian federal entities, the NSDAP gained 41% of the votes cast.¹² Two fundamental gaps split the Austrian society since the end of the monarchy: the rivalry between German nationals and Austrian independents on the one hand, and between democrats and anti-parliamentarian forces on the other hand.¹³

On 4 March 1933, all three presidents of the Austrian National Council (*Nationalrat*), one of the two chambers of the Austrian Parliament, withdrew from their functions. The Austrian federal government used this occasion to declare the self-dissolution of the National Council, which opened the path towards establishing an authoritarian rule by the then federal chancellor Engelbert Dollfuß. He used a law that had been adopted prior to the end of the First World War in connection with warfare and war economy, and which was incorporated into the post-monarchy and post-war legal order of the Austrian Republic (*Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz*).¹⁴ The Chancellor and Government, in particular, by *de facto* abolishing the second chamber of the Austrian Parliament (*Bundesrat*), by contributing to the self-dissolution of the Austrian Constitutional Court and by prohibiting or even dissolving the political parties went well beyond the borders of application and interpretation of this law. Politically, the Federal Chancellor Dollfuß with these measures tried to counteract the growing movements of national socialism and pan-Germanism. As to the international support, he oriented toward fascism in Italy and the Italian leader Mussolini.

In 1934, a new and authoritarian constitution was adopted¹⁵ and by a constitutional act, which entered into force on the same day, a single state political party *Vaterländische Front* was created as an assembly of all Austrian citizens.¹⁶

All these measures of the Federal Government were answered by an increasing national socialist terror all over Austria. Federal Chancellor Dollfuß himself was killed in a failed effort of putsch on 25 July 1934. His successor Kurt Schuschnigg came under direct German pressure by means of the so-called July-Agreement of 1936,¹⁷ where Germany committed to respect the independence of Austria and not to interfere into Austria's domestic matters. In exchange, Austria pledged to a policy to the effect that Austria was a second German state. Austria accepted consultations with Germany in foreign policy matters, the Austrian Federal Government was

¹² *Hagspiel, H.* Die Ostmark. Österreich im Großdeutschen Reich 1938 bis 1945 (The Ostmark. Austria in the German Reich 1938–1945): Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 1995, p. 9.

¹³ *Hagspiel, H.* (fn. 12), p. 10. In the first elections after the end of the Austro-Hungarian monarchy, on 16 February 1919, the social-democrats, the strongest supporters of a republic, had become the largest party (40.76%), whereas the Christiansocialists, who offered home to many monarchists, became the second, achieving 35.93% of the votes cast. They held different opinions about the procedure of incorporation into Germany, respectively, simply as a part of Germany or as a part of a union including Germany. See, e.g., *Rauscher, W.* Die Republikgründungen 1918 und 1945 (The creations of the Republics in 1918 and 1945). In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E.* (fn. 4), pp. 9–24 (pp. 15–17).

¹⁴ For further details, see *Brauneder, W.* (fn. 1), p. 232.

¹⁵ BGBl. 1934-I/239 and 1934-II/1.

¹⁶ BGBl. 1934-II/4; *Brauneder, W.* (fn. 1), pp. 233 f. For the functioning of the constitutional and political system in the period 1933–1938, see *Tálos, E.* Das austrofaschistische Herrschaftssystem. Österreich 1933–1938 [The Austro-fascist System of Domination. Austria 1933–1938]. Wien, Berlin: LIT Verlag, 2013.

¹⁷ Published in the *Wiener Zeitung* of 12 July 1936. Parts of the agreement, however, were kept secret. For Chancellor Schuschnigg's motivations see, e.g., *Walter, F.* Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955 [History of the Austrian Constitution and Administration 1500–1955]. Wien, Köln, Graz: Verlag Hermann Böhlau NachF, 1972, pp. 294–298.

supplemented by representatives of the “national opposition”, forbidden German newspapers became readmitted and national socialists that had been found to have committed crimes, fell under an amnesty.¹⁸ Upon an order of Hitler’s person in charge for the Four Years’ Plan, Hermann Göring, the persons at the top of the NDSAP in Austria were changed at the end of 1937. The aim of the new command was to implement gradual Germanization of Austria from within until it would be ready to become incorporated into Hitler’s Germany.¹⁹

On 12 February 1938, Hitler met Schuschnigg on Obersalzberg close to Berchtesgaden in Germany, and both signed an agreement, which *de facto* was dictated by Hitler and Germany. Germany confirmed its obligations according to the July Agreement of 1936. On the other hand, Austria agreed to follow the German foreign policy, to have the national socialist attorney Arthur Seyss-Inquart assigned as the Minister of the Interior in the Austrian Federal Government, to permit the national socialists in Austria to declare themselves publicly and to act freely within the monopolistic party *Vaterländische Front*, to release all national socialist prisoners, to exchange the Austrian and the German armies up to 100 officers and to intensify the economic cooperation.²⁰

This agreement was celebrated in Austria as a success of the Austrian NSDAP, and led to numerous manifestations in favor of accession of Austria to Germany. The Austrian Federal Chancellor Schuschnigg made a final effort to torpedo such movement and on 9 March 1938 set the date for a plebiscite on the independence of Austria for 13 March 1938. The question to be answered by the people was such as to make everybody that would vote against to commit the crime of high treason. Besides, there was no constitutional basis for such plebiscite, the register of electorate was not correct and the procedure of voting would not have been secret.²¹ It was expected that 55–75% of the electorate would vote in favor of independence.²²

Germany considered Chancellor Schuschnigg’s initiative to be a violation of the Berchtesgaden agreement, and on 11 March 1938 formally asked the Austrian government to postpone the plebiscite. A deadline of five hours was set on this day to issue postponement. If the deadline was missed, Germany would consider this a breach of the Berchtesgaden agreement and would feel free to act accordingly. The deliberations on this ultimatum in the Austrian government were overshadowed by mass demonstrations and the threat of the national socialist members of the government to withdraw. Nearly three hours after the deadline, Chancellor Schuschnigg finally postponed the referendum without announcing a new date. At that moment, Hitler had already issued Order N° 1 as to mobilizing the part of the German army, which was assigned to invade Austria. Besides, the national socialist ministers of the Schuschnigg government were advised to withdraw, and this act led to the withdrawal of Schuschnigg himself two hours later. The Austrian national socialists asked the Austrian Federal President Wilhelm Miklas to entrust Seyss-Inquart with the function of federal chancellor. Miklas, however, irrespective of a further German ultimatum asked three other persons to take this office. All of them declined. Seyss-Inquart, on the other hand, abstained from usurping this function, disregarding a respective order of Göring. While no decisions were taken at the top

¹⁸ Hagspiel, H. (fn. 12), pp. 10 f.

¹⁹ Hagspiel, H. (fn. 12), p. 11.

²⁰ Hagspiel, H. (fn. 12), p. 12.

²¹ Brauneder, W. (fn. 1), p. 237.

²² Hagspiel, H. (fn. 12), pp. 13 f.

of the state, national socialist persons in the federal chancellery started to advise their fellows in the provinces (*Länder*) to take over the power from the previous governors. The governors' offices were occupied and the usurpers from the national socialist underground formally confirmed on the basis of the Constitution of 1934 on 12 March 1938.²³

Seyss-Inquart also failed to obey the further order of Göring issued on the same evening to send a telegram to Berlin asking for invasion of Austria by German troops. Göring, most presumably, was informed at 9.40 pm on this evening about the oral agreement with the contents of such telegram drafted in Berlin, however, obviously without the approval of Seyss-Inquart, who only near to midnight was finally entrusted with the function of federal chancellor by President Miklas.²⁴ During that night, extensive national socialist manifestations could be witnessed all over Austria, and when the new government of Seyss-Inquart was publicly presented on the next morning, the transfer of power to the representatives of the Austrian NSDAP had already taken place.

Hitler, knowing that the Austrian army had by now been advised by Chancellor Schuschnigg not to fight a German invasion, but to remain in their barracks, ordered, irrespective of the internal success of the Austrian NSDAP, the German army to invade Austria. Hitler may well have ordered such invasion also envisaging military resistance. The invasion started in the morning of 12 March 1938.²⁵ The German troops and Hitler himself were welcomed triumphantly. On 13 March 1938, the Austrian Government adopted the Constitutional Act on the Reunification with Germany, signed by Seyss-Inquart also on behalf of the Austrian President, once Miklas had transferred his power to the new Federal Chancellor.²⁶ The German Government adopted an analogous act and Austria on the same day became a German province.²⁷

There are several reasons to provide an explanation from the legal perspective, as to why the Austrian Constitutional Act on the Reunification with Germany cannot be considered as having legally entered into force. It may be held that the provisions in the Austrian Constitution of 1934, ruling on the documentary authentication of such act have not been applied properly.²⁸ However, an analysis of the whole practice of adoption of federal laws in the period from 1934 to 1938 shows, in addition that the majority of federal laws – and this may well be argued also for the Reunification Act – have not been adopted following the provisions of the 1934 Constitution, but were simply based directly on the Constitutional Act on Extraordinary Measures

²³ Hagspiel, H. (fn. 12), pp. 17–21.

²⁴ Hagspiel, H. (fn. 12), p. 21 and p. 347 fn. 22.

²⁵ Hagspiel, H. (fn. 12), p. 22.

²⁶ BGBl. 1938/75; Hagspiel (fn. 12), pp. 23f; Brauneder (fn. 1), p. 248.

²⁷ Reichsgesetzblatt (RGBl.) 1938 I, S. 237; Hagspiel, H. (fn. 12), p. 24.

²⁸ Brauneder, W. (fn. 1), p. 248; Merkl, A. J. Österreichs Rechtslage 1938–1945 und ihre Behandlung in der österreichischen Rechtswissenschaft [The Legal Status of Austria 1938–1945 and Its Analysis by the Austrian Legal Doctrine]. In: Archiv des öffentlichen Rechts (AÖR), 1957, Vol. 82 or 43 NF), pp. 480–490 (484 f.). Art. 66 of the 1934 Constitution reads, as follows: “(1) The constitutional adoption of federal laws is authenticated by the signature of the Federal President. (2) The proposal for documentary authentication is submitted by the Federal Chancellor. (3) The documentary authentication has to be counter-signed by the Federal Chancellor and the competent Federal Ministers.”

in the Area of the Constitution of 30 April 1934.²⁹ According to this constitutional act, all powers of the National Council and Federal Council were transferred to the Federal Government. Even if this was intended as the case only until the Chapter IV of the new Constitution adopted a month later would enter into force, it did not lose its legal force, because, even when Chapter IV entered into force on 1 November 1934, the Constitutional Act did not cease to be effective, since the Federal Cultural Council (*Bundeskulturrat*) and the Federal Economic Council (*Bundeswirtschaftsrat*) continued to be manned only provisionally.³⁰ If one considers the Reunification Act to be based on this Constitutional Act, its constitutionality and legality as such suffers from the lack of constitutionality and legality of its constitutional basis itself. W. Putschek shows that from a total of 45 constitutional acts adopted within the abovementioned period only in 7 cases the procedure set down in the Constitution of 1934 was followed.³¹

The accession of Austria to Germany (“reunification”), which *de facto* and *de jure* already had taken place, judging by the facts and procedure described above, was submitted to a plebiscite, which was conducted on 10 April 1938. The plebiscite was prepared by a massive public campaign.³² It resulted in the participation of 99.7% of the electorate, of which 99.73% answered the question “Do you agree to the reunification of Austria with the German Reich which was accomplished on 13 March 1938 and do you support the list of our leader Adolf Hitler?” in affirmative. The second part of the question referred to the elections to the German Parliament in Berlin (*Reichstag*), which took place on the same day and where the Austrians could participate for the first time. In numbers, only 11 343 Austrians voted against the accession of Austria to the German Reich.³³

2. Legal conclusions drawn from the above facts in legal theory

2.1. Theories of discontinuity including the theory of annexation

Austrian public international and constitutional lawyers are used to summarize the conclusions theoreticians have drawn from the facts described above by opposing a theory of annexation (*Annexionstheorie*) to a theory of occupation (*Okkupationstheorie*).³⁴ This contrast has been established by Stephan Verosta, a leading Austrian public international lawyer of the post-war period. S. Verosta, in 1947, focused on the withdrawal of the Federal Chancellor Schuschnigg and later on that day of Federal President Miklas under a threat to use force and, on some

²⁹ BGBL. 1934 I/255. As for the analysis, see *Putschek, W.* Ständische Verfassung und autoritäre Verfassungspraxis in Österreich 1933–1938 mit Dokumentenanhang [Curial Constitution and Authoritarian Constitutional Practice in Austria 1933–1938 with Documentary Annex]. Frankfurt/Main: Peter Lang, 1993, pp. 190–198.

³⁰ *Putschek, W.* (fn. 29), p. 191.

³¹ *Putschek, W.* (fn. 29), p. 193.

³² For details see e.g. *Hagspiel, H.* (fn. 12), pp. 35–43.

³³ *Hagspiel, H.* (fn. 12), pp. 43 f.

³⁴ See for others, e.g., *Hummer, W.* Der internationale Status und die völkerrechtliche Stellung Österreichs seit 1918 [The International Status of Austria Since 1918]. In: *Reinisch, A.* (ed.). Österreichisches Handbuch des Völkerrechts [Austrian Manual of Public International Law]. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2013, I, pp. 684–737 (690–692) with further references.

events, of military clashes along the Austrian-German border in the night from 11 to 12 March 1938, to argue that Austria had been occupied by Germany.³⁵

To some extent, it could be forgotten that the theory of annexation in fact summarized four different approaches, which could have been better called theories of discontinuity of Austria, and were based either on the assumption that an annexation or a fusion had taken place in 1938. Under both assumptions, either an original or a derivative new creation of Austria in 1945 was found as having happened.³⁶ However, all these four theories shared the understanding that Austria lost its statehood in 1938 and disappeared as a subject of public international law, and it led to the necessity to construct a new Austria in 1945. A no less prominent adherent of such approach was the author of the Austrian Constitution 1920, Hans Kelsen. He, like other authors, who held such view prior to the end of the Second World War, was afraid that restoring of Austria after the end of the war would necessarily lead to restoring a fascist Austria, as this state was, in fact, in existence immediately prior to incorporation into Germany.³⁷ Kelsen considered the assumption that Austria has never ceased to exist as an independent state a political fiction.³⁸

State practice in the phase of appeasement policy apart from the initial protests widely supported the assumption of discontinuity.³⁹ Germany, itself, in a dispute, which lasted from 1951–1956 concerning the fate of the German citizenship acquired between 1938 and 1945, did not want to accept its automatic loss and replacement by a reinstated Austrian citizenship in 1945. Germany, supported by doctrine and national jurisprudence, argued that Austria had ceased in 1938.⁴⁰

Finally, political interests made a part of the Austrian politicians after the end of the warfare and prior to concluding the Treaty of Vienna of 1955, which formally reestablished Austria as an independent state, argue in favor of discontinuity. Thus, the representatives of the social democrats relied on the assumption of discontinuity, when they fought against the further legal effect and application of the concordat, which had been concluded between Austria and the Holy See in 1934, and other international treaties.⁴¹

2.2. Theory of occupation

Even if the Austrian people had welcomed and supported the situation whereby Austria had become a part of Germany, called *Ostmark*, and irrespective of the

³⁵ Verosta, S. Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947, pp. 1 f., 24 f.

³⁶ Jakusch, W. Okkupationstheorie, Annexionstheorie und das ius postliminii [Theory of Occupation, Theory of Annexation and the Ius Postliminii]. In: *Österreichische Juristen Zeitung (ÖJZ)*, 1970. Vol. 45(10), pp. 258–263 (261 f.).

³⁷ See, e.g., Kelsen, H. The International Legal Status of Germany to Be Established Immediately upon Termination of the War. In: *American Journal of International Law*, 1944. Vol. 38, pp. 689–694. For the functioning of Austria's legal system immediately prior to the incorporation into Germany see, e.g., Holtmann, E. Autoritätsprinzip und Maßnahmegesetz [The Principle of Authority and Political Legislation]. In: *Die österreichische Verfassung von 1918–1938* [The Austrian Constitution from 1918 until 1938]. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1980, pp. 210–222. For other representatives of the theories of discontinuities (including annexation) see Jakusch, W. (fn. 36), p. 259.

³⁸ Kelsen, H. (fn. 37), p. 690.

³⁹ See Jakusch, W. (fn. 36), p. 258; Clute, R. E. The International Legal Status of Austria 1938–1955. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, pp. 43–47; for initial protests see Verosta, S. (fn. 35), pp. 25–41.

⁴⁰ See Jakusch, W. (fn. 36), pp. 259 f. with further references.

⁴¹ See Jakusch, W. (fn. 36), p. 259.

fact that the ideas of a “large German solution”⁴² and of a “thousand year old empire” have been well-spread in Austria at the moment of the decline faced by the Austro-Hungarian Monarchy and thereafter, a majority of theoreticians used the constitutional and legal deficiencies of the procedure, which led to the accession, as well as arguments emanating from general public international law for qualifying it as an act of occupation of Austria. Consequently, Austria had not lost its personality and status as a subject of public international law while having been a part of Hitler’s German Reich (1938–1945), but lost its ability to act as such subject. This theory, which can be considered dominant over the years and at present, is called “Occupation theory”.

Robert E. Clute, a political scientist of the University of Georgia, United States of America, held that Germany failed in having tried to convince the world that the accession “was the result, not of force, but of a mutual desire on the part of the inhabitants of both countries.”⁴³ He stated that the right to self-determination was not a legal right under international law and that the accession of Austria to Germany without consent of the Council of League of Nations was forbidden by treaty provisions. R. E. Clute indicated the murder of Chancellor Dollfuß in 1934, as the first piece of evidence demonstrating that Austria’s accession was carried out by force on the part of Germany. According to him, this murder was brought about “by German nationals under the direction of Nazi officials in Germany,”⁴⁴ and adduced the pressure on Chancellor Schuschnigg in Berchtesgaden, further indicators included the fact that Germany massed troops and materiel in Southern Germany in that period, the German fear of the plebiscite announced and later called off by Chancellor Schuschnigg, the pressure exercised on Chancellor Schuschnigg and President Miklas, leading to their withdrawal from functions, the falsification of a telegram arguably having been sent by Seyss-Inquart requesting German troops to restore order in Austria, but which, according to the finding of the International Nuremberg Tribunal in its Judgment of 1 April 1946,⁴⁵ had neither been sent, nor agreed to orally by Seyss-Inquart, and, finally, the marching of the German army into Austria before the Constitutional Act on Reunification had been adopted.⁴⁶

Adolf Julius Merkl, one of the most prominent theoreticians of Austrian constitutional and administrative law, held that the lack of authentication of the Constitutional Act on Reunification with Germany not respecting the requirements of the Austrian Constitution of 1934 had the consequence of making the act itself null and void, and consequently, neither an incorporation of Austria into Germany by means of two corresponding legal (constitutional) acts nor by means of a treaty took place. Thus, none of the two legitimate possibilities of fusion of two states under public international law was accomplished. Germany exercised its rule on Austria as a foreign regime.⁴⁷ Besides, the German army had invaded Austria prior

⁴² This goes also for Chancellor Schuschnigg, himself, see *Kreissler, F.* *Der Österreicher und seine Nation* (The Austrian and His Nation). Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1984, pp. 31–34.

⁴³ *Clute, R. E.* (fn. 39), p. 5.

⁴⁴ *Clute, R. E.* (fn. 39), p. 6.

⁴⁵ Available: http://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf [last viewed 12.02.2016]. See, in particular, on pp. 30 f. For a German translation, see *Verosta, S.* (fn. 35), pp. 16–24 (22).

⁴⁶ *Clute, R. E.* (fn. 39), pp. 5–8.

⁴⁷ *Merkl, A. J.* (fn. 28), pp. 482–486. See also *Jedlicka, L.* *Verfassungs- und Verwaltungsprobleme 1938–1955* [Problems of Constitution and Administration 1938–1955]. In: *Die Entwicklung der Verfassung Österreichs* [The Development of the Constitution of Austria]. Graz, Wien: Stiasny Verlag, 1963, pp. 120–144 (120–123).

to the adoption of such fake constitutional act and the German police apparatus, too, had begun to start the acts of persecution of “unreliable” persons prior to the end of the fake fusion procedure. These acts of persecution created fear in many Austrians and, accordingly, arguably had an influence on the results of the plebiscite of 10 April 1938.⁴⁸

3. Standpoint of the Moscow Declaration, 1943

On 30 October 1943, the governments of the United Kingdom, the Soviet Union and the United States of America based on a British proposal⁴⁹ signed the Moscow Declaration, which should become decisive for the post-war order. The German translation of the authentic English and Russian texts of the Moscow Declaration as related to Austria uses the word *Besetzung* (= “occupation”) for the term “annexation” used in English and *prisoedinenie* (= “reunification”) used in the Russian text.⁵⁰ The English text reads, as follows:

“DECLARATION ON AUSTRIA

The Governments of the United Kingdom, the Union of Soviet Socialist Republics and the United States have agreed that Austria, the first free country to fall a victim to Nazi aggression, shall be liberated from German domination.

They regard the annexation imposed upon Austria by Germany's penetration of March 15, 1938, as null and void. They consider themselves in as no way bound by any changes effected in Austria since that date. They declare they wish to see re-established a free and independent Austria, and thereby to open the way for the Austrian people themselves as well as those neighbouring states which will be faced with similar problems, to find that political and economic security which is the only basis for lasting peace.

Austria is reminded however that she has a responsibility, which she cannot evade for participation in the war on the side of Hitlerite

⁴⁸ Merkl, A. J. (fn. 28), pp. 486 f.

⁴⁹ See the wording of the British proposal at *Fellner, F.* Die außenpolitische und völkerrechtliche Situation Österreichs 1938. Österreichs Wiederherstellung als Kriegsziel der Alliierten [The Situation of Austria 1938 from the Perspective of Foreign Policy and Public International Law. The Reestablishment of Austria as War Aim of the Allied Powers]. In: *Weinzierl, E., Skalik, K. (eds.)*. Österreich. Die Zweite Republik [Austria. The Second Republic]. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1972, I, pp. 53–90 (68).

⁵⁰ “Erklärung zu Österreich

*Die Regierungen des Vereinigten Königreiches, der Sowjetunion und der Vereinigten Staaten sind darin einer Meinung, dass Österreich, das erste freie Land, das der typischen Angriffspolitik Hitlers zum Opfer fallen sollte, von deutscher Herrschaft befreit werden soll. Sie betrachten die Besetzung Österreichs durch Deutschland am 15. [richtig: 12.] März 1938 als null und nichtig. Sie betrachten sich durch keinerlei Änderungen, die in Österreich seit diesem Zeitpunkt durchgeführt wurden, irgendwie gebunden. Sie erklären, dass sie wünschen, ein freies, unabhängiges Österreich wiederhergestellt zu sehen und dadurch ebenso sehr den Österreichern selbst wie den Nachbarstaaten, die sich ebensolchen Problemen gegenübergestellt sehen werden, die Bahn ebnen, auf der sie politische und wirtschaftliche Sicherheit finden können, die die einzige Grundlage für den dauerhaften Frieden ist. Österreich wird aber auch daran erinnert, dass es für die Teilnahme am Krieg an der Seite Hitler-Deutschlands eine Verantwortung trägt, der es nicht entinnen kann, und dass sich anlässlich der endgültigen Abrechnung Bedachtnahme darauf, wieviel es selbst zu seiner Befreiung beigetragen haben wird, unvermeidlich sein wird.” See *Hagspiel, H.* (fn. 12) pp. 80 f. with further reference.*

*Germany and that in the final settlement account will inevitably be taken of her own contribution to her liberation.*⁵¹

The Russian text reads, as follows:

“DEKLARACIJA OB AVSTRII

Pravitel'stva Soedinennogo Korolevstva, Sovetskogo Soyuza i Soedinyonnykh Shtatov Ameriki soglasilis', chto Avstriya, pervaya svobodnaya strana, pavshaya zhertvoy gitlerovskoy agressii, dolzhna byt' osvobozhdena ot germanskogo gospodstva.

Oni rassmatrivayut prisoedinenie, navyazannoe Avstrii Germaniye 15 marta 1938 goda, kak nesushchestvuyushchee i nedeystvitel'noe. Oni ne shchitayut sebya nikoim obrazom svyazannymi kakimi-libo peremenami, proizvedennymi v Avstrii posle etoy daty. Oni zayavlyayut o tom, chto oni zhelayut videt' vosstanovlennoy svobodnyuyu i nezavisimuyu Avstriyu i tem samym dat' vozmozhnost' samomu avstriyskomu narodu, kak i drugim sosednim gosudarstvam, pered kotorymi vstanut podobnye zhe problemy, najti tu politicheskuyu i ekonomicheskuyu bezopasnost', kotoraya yavlyaetsja edinstvennoy osnovoy prochnogo mira.

*Odnako, obrashchaetsya vnimanie Avstrii na to, chto ona neset otvetstvennost', kotoroy ne mozhet izbezhat', za uchastie v voyne na storone gitlerovskoy Germanii, i chto pri okonchatel'nom uregulirovanii neizbezhno budet prinyat vo vnimanie ee sobstvennyy vklad v delo ee osvobozhdeniya.*⁵²

The English, as well as the Russian text of the Moscow Declaration of 1943 show a politically pragmatic way of approaching the continuity or discontinuity of Austria during Hitlerite regime, rather than supporting one of the various theories. The Russian text even uses the German terminology of “reunification”, however, considers this as “imposed” on Austria. The term “annexation” used in the English text could be understood technically as “annexation” under public international law, which would mean a difference to “occupation”. Austria would have been incorporated into Germany by use of force and with the intention to appropriate it permanently. However, it seems to be more convincing that the term “annexation” has been used for reflecting the German term *Anschluss*.⁵³ This understanding is supported by the use of the other word, “penetration”, which perfectly describes the method how Germany acquired “domination” over Austria. If “annexation” was to be understood in the sense of public international law, it would have been adequate to use the term “invasion” instead of “penetration” in order to underline the element of “use of force” in the given context.

The Moscow Declaration of 1943 does not leave any doubt that before the “annexation”/*prisoedinenie* existed a free and independent state of Austria, and that this is the state to be re-established. Further to that, the will of the Austrian people

⁵¹ See the text in, e.g., United Nations Documents, 1941–1945, The Royal Institute of International Affairs. London. Available: http://archive.org/stream/unitednationsdoc031889mbp/unitednationsdoc-031889mbp_djvutxt [last viewed 12.02.2016].

⁵² Text in: Vneshnaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy Voyny. Dokumenty i materialy [The Foreign Policy of the Soviet Union in the Period of World War II. Documents and Materials]. Moskva: OGIZ. Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1944, pp. 362 f.

⁵³ Similarly, Verosta, S. (fn. 35), p. 53 fn. 1.

shall be decisive in choosing the methods to finding political and economic security for such independent existence.

By underlining the responsibility of Austria for having participated in the warfare of Hitlerite Germany, the Moscow Declaration of 1943 contradicts a mere “occupation”, because this would mean that Austria had lost its capacity to act. Not having been able to act could not result in responsibility. Without any doubt, the approach of the declaration, however, corresponded to the historical truth. The Austrian army had been incorporated into the German army in the mid-March of 1938. Only 126 from 50.000 soldiers of the Austrian army denied taking an oath to Hitler. All of those denying an oath were driven out of service. 61 Austrian officers lost their function. Austrians served at all fronts and, unfortunately, had their share in war crimes committed by the Hitlerite units. Altogether 1.2 millions of Austrians were conscripted to the German army and 247 000 of them lost their lives, around 600 000 ended up as war prisoners.⁵⁴ From the perspective of an underlying theory, the shared responsibility statement of the Moscow Declaration of 1943 rather points to having accepted a fusion of two states than to occupation.⁵⁵

Considering the contents of the Moscow Declaration of 1943 as a whole, Werner Jakusch, relying on an analogy to *ius postliminii* for a Roman citizen who became a war prisoner and in case of returning back home was treated as if he never had been a war prisoner, while his status as Roman citizen meanwhile was considered as pending, proposed the understanding of Austria having continued its personality under public international law from 1938 to 1945, thereby leaving open the issue, whether the personality was lost or upheld without a capacity to act in the period between 1938 and 1945.⁵⁶

4. Measures taken on Austrian side after 1945, realizing the assumption of occupation

The date of the reinstatement of Austria as a republic (the so-called second Republic of Austria)⁵⁷ is usually set at 27 April 1945, when the Social Democratic (Socialist) Party, the Christian Socialist Party (Austria’s People’s Party) and the Communist Party of Austria referring to the Moscow Declaration of 1943 proclaimed the independence of Austria.⁵⁸ This proclamation used both terms and considered Austria as having been militarily occupied, as well as annexed by Germany. Up to a certain degree, the document, thereby reflects the difficult situation of the persons having signed it. This goes, in particular, for the State Chancellor Dr. Renner, who co-signed on behalf of the Socialist Party of Austria. He had already been State Chancellor and co-founder of the First Republic of Austria and had expressly supported the incorporation of Austria into Germany in 1938.⁵⁹ The proclamation declared the democratic Republic of Austria as re-established and

⁵⁴ See Hagspiel, H. (fn. 12), pp. 327–329.

⁵⁵ Fellner, F. (fn. 49), p. 74, provides an additional argument obtained by comparing the position of the three powers with regard to Austria to their position concerning Poland, Czechoslovakia, the Netherlands, Belgium, Norway, and Yugoslavia, where it was only spoken of “liberation”, but not of “reestablishment”.

⁵⁶ Jakusch, W. (fn. 36), p. 262.

⁵⁷ Brauneder, W. (fn. 1), p. 262 correctly points out the wrong use of this term, if one follows – as does the vast majority of lawyers in Austria – the theory of occupation.

⁵⁸ The German text of the Proclamation of the Independence of Austria of 27 April 1945 can be found at Verosta, S. (fn. 35), pp. 59–62.

⁵⁹ See the confession of the error committed and justification at Rauscher, W. (fn. 13), pp. 18 f.

“to be installed in the sense of the Constitution of 1920” (Art. I), the incorporation into Germany imposed on the Austrian people in 1938 as null and void (Art. II), the establishment of a Provisional State Government, notwithstanding the rights of the Occupying Powers (Art. III), the nullity of all oaths having been taken by Austrians with regard to the German Empire (Art. IV) and the revival of all duties emanating from Austrian citizens with regard to Austria (Art. V).⁶⁰ The Provisional Government was accepted by the Allied (Occupying) Powers by the summer of 1945 and it organized the first elections on 25 November 1945.⁶¹ The Allied (Occupying) Powers themselves agreed on their mutual powers and how to exercise their control over Austria through an Allied Council on 4 July 1945.⁶² On 20 October 1945, by a Memorandum, the Allied Council formally recognized the Provisional Government.⁶³ On 28 June 1946, the First Control Agreement between the Allied (Occupying) Powers was replaced by a Second Control Agreement, which expanded the authority of action for the Austrian Government, which had emanated from the elections of 25 November 1945.⁶⁴

The Provisional Government started to implement its reading of the Moscow Declaration of 1943 as occupation of Austria by Hitlerite Germany in 1938–1945, by adopting the first “Constitution-Transition-Act” of 1945, which set the Constitution of 1920 as in effect by amendment of 1929, as well as all other constitutional laws in force on 5 March 1933.⁶⁵ The Constitution of 1934 and all constitutional laws (acts) entering into force after March 5, 1933, including the Constitutional Act on Reunification with Germany, were abolished. The Act on Transition of the Law, 1945, confirmed the further existence of the law of the German Reich as far as not in contradiction with the existence of a free and independent state of Austria, and the principles of a true democracy and the legal conscience of the Austrian people and as far as not reflecting a typical way of thinking of national socialism.⁶⁶ Finally, the Act on Transition of Authorities re-established the Austrian authorities more or less as in 13 March 1938, and abolished the authorities of the German Reich.⁶⁷ Since a number of (essential) provisions of the Constitution of 1920 as amended in 1929 were not applicable due to the changes since 5 March 1933, a Provisional Constitution entered into force on 1 May 1945.⁶⁸ It was amended on 12 October 1945 and became repealed with the full entry into force of the Constitution of 1920 as amended in 1929 on 20 December 1945. This transition was ruled by the “Second Constitution Transition Act” of 1945.⁶⁹

⁶⁰ StGBL 1945/1 and Publication on the Establishment of a Provisional Government, StGBL 1945/2. See also Verosta, S. (fn. 35), pp. 61 f.

⁶¹ Suppan, A. (fn. 4), p. 37.

⁶² A German translation of the text of this agreement (*Erstes Kontrollabkommen*) can be found at Verosta, S. (fn. 35), pp. 66–71.

⁶³ German text of the Memorandum at Verosta, S. (fn. 35), pp. 97 f.

⁶⁴ German text at Verosta, S. (fn. 35), pp. 104–113.

⁶⁵ “Verfassungs-Überleitungsgesetz 1945”, StGBL 1945/4. For details as to the constitutional development of Austria in the period 1945–1950 see Adamovich, L. Die Entwicklung des österreichischen Verfassungsrechts seit 27. April 1945 [The Development of the Austrian Constitutional Law since 27 April 1945]. In: *Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Tübingen* 1953. Vol. 2, NF, pp. 179–216, including the German text of the major constitutional acts of that period.

⁶⁶ Rechts-Überleitungsgesetz 1945, StGBL 1945/6 and Brauneder, W. (fn. 1), p. 259.

⁶⁷ Behörden-Überleitungsgesetz 1945, StGBL 1945/94.

⁶⁸ StGBL 1945/5 and Brauneder, W. (fn. 1), 261 as well as Lehner, O. Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte [History of the Austrian Constitution and Administration]. Linz: Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1994, pp. 349–354.

⁶⁹ StGBL 1945/232.

5. Final decision taken by the Treaty of Vienna, 1955

However, a true re-establishment of Austria by the Austrian Government could not be achieved without ending the occupation regime of the Allied Powers resulting from the Second World War. This regime was ended only after the death of Stalin by conclusion of the Treaty of Vienna in 1955.⁷⁰

The Treaty of Vienna formally ended the occupation period of Austria. Since in the last phase of the negotiations the Austrian delegation managed to exclude a provision stating that Austria bears a responsibility for the Second World War, in Austria it is not considered to be technically a Peace Treaty.⁷¹ Besides, Art. 21 of the Treaty of Vienna expressly states that there are no reparations required from Austria. The United States explained the necessity of the Treaty of Vienna by Hitler's annexation of Austria, "by which Hitler had reduced Austria to a province of Greater Germany" and which "had never been condoned by the United States or accepted by it as having legally extinguished the Austrian State. Because the United States, therefore, was not at war with Austria, the post-war problem was to conclude, not a treaty of peace, but rather a treaty which would regularize the status of the country ..".⁷²

The terms used in this explanation by US side are also the terms used by the Treaty of Vienna itself. In the Preamble, it is stated: "Whereas on 13th March, 1938, Hitlerite Germany annexed Austria by force and incorporated its territory into the German Reich ..". This statement is followed by a reference to the Moscow Declaration where the terms "annexation", "re-establishment of a free and independent Austria" and liberation from the "domination" of Hitlerite Germany are simply repeated. In the Russian version, instead of the previous "*prisoedinenie*" the word "annexation" has now been used. At the same time, the Preamble speaks from the necessity for "restoration and democratic reconstruction of" Austria.

Art. 1 of the Treaty of Vienna "re-establishes" Austria as a sovereign, independent and democratic state. Art. 4 prohibits a political or economic union with Germany in any form whatsoever. Art. 5 determines that the frontiers of Austria "shall be those existing on 1st January, 1938." Art. 9 obliges Austria to destroy the National Socialist Party and dissolve all Fascist-type organizations. Art. 12 prohibits to have Austrian nationals who had been German nationals at any time before 13 March

⁷⁰ The negotiations for such treaty had started in 1947, but were stopped in October 1949 by Stalin referring to the German and Triest questions, but also as a consequence of the clear foreign policy orientation of the Austrian Government towards the West. See *Suppan, A.* (fn. 4), p. 39; *Müller, W. L., Leidinger, H.* Tiefes Misstrauen – begrenztes Interesse: Die Österreichisch-sowjetischen Beziehungen 1918 bis 1955 [Deep Distrust – Limited Interests: The Austrian-Soviet Relations 1918–1955]. In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E.* (fn. 4), pp. 70–114 (99 f.). The West-orientation of the Austrian foreign policy was, however, already clearly visible in 1947, see *Gehler, M.* Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik [Austria's Foreign Policy of the Second Republic]. Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2005, pp. 51–63. For the details of the negotiations, see *Stourzh, G.* Der Weg zum Staatsvertrag und zur immerwährenden Neutralität [The Path towards the State Treaty and the Permanent Neutrality], who differentiates seven preparatory phases, the decisive one starting in February 1955. In: *Weinzierl, E., Skalmik, K.* (eds.) (fn. 49), pp. 203–263; *Stourzh, G.* Kleine Geschichte des österreichischen Staatsvertrages [A Small History of the Austrian State Treaty]. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1975, which includes the German text of the State Treaty as published in BGBl. 1955/152, and compares it to the first draft dating from 24 April 1947.

⁷¹ See, e.g., *Rotter, M.* Der Staatsvertrag [The State Treaty]. In: *Sieder, R., Steinert, H., Tólos, E.* (eds.). Österreich 1945–1995 [Austria 1945–1995]. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1996², pp. 122–132 (126 f.).

⁷² Quoted from *Clute, R. E.* (fn. 39), p. 106.

1938 or Austrian nationals who served in certain ranks in the German Armed Forces in the period 13 March 1938 – 8 May 1945 to be accepted for the service in the Austrian army. Art. 18 of the Treaty of Vienna provides for repatriation of Austrian prisoners of war and determines further conditions.

Only these few examples of treaty provisions show that the Treaty of Vienna, just like the Moscow Declaration before that chose a pragmatic solution for outstanding issues without fully supporting the “Occupation theory” or one of the “Discontinuity theories”. The treaty left space for the Austrian Government to act as it did, but bound it to commitments, which were linked to either fusion or annexation, and went well beyond the concept of occupation. The fact that Austria continued bilateral and other multilateral treaties from the pre-war period and it was accepted by its treaty partners⁷³ cannot change this result. It was not Austria’s decision, but that of the Allied Powers, negotiations resulting in Austria’s “establishment” by means of the Treaty of Vienna, 1955.

Summary

1. The Austrian Constitutional Act on the Reunification with Germany cannot be considered as having legally entered into force.
2. The accession of Austria to Germany (“reunification”), which *de facto* and *de jure* already had taken place at that moment, was subsequently submitted to a plebiscite which took place on 10 April 1938. The plebiscite was prepared by a massive public campaign.
3. Austrian public international and constitutional lawyers are used to summarize the conclusions theoreticians drew from these facts by opposing a theory of annexation (*Annexionstheorie*) to a theory of occupation (*Okkupationstheorie*).
4. The Moscow Declaration 1943 does not leave any doubt that before the “annexation”/“*prisoeдинenie*” existed a free and independent state of Austria, and that such state shall be re-established. Further to that, the will of the Austrian people how to find political and economic security for such independent existence shall be decisive.
5. By underlining the responsibility of Austria for having taken part at the warfare of Hitlerite Germany, the Moscow Declaration of 1943 contradicts a mere “occupation”, because this would have meant that Austria had lost its capacity to act.
6. After 1945, Austria adopted a couple of measures realizing the assumption of occupation, e.g., by the Constitution Transition Act 1945.
7. The period of occupation of Austria was formally ended by the Treaty of Vienna, 1955. Since in the last phase of the negotiations the Austrian delegation managed to exclude a provision stating that Austria bears a responsibility for the Second World War, it is technically not considered in Austria to be a Peace Treaty.
8. This treaty, like the Moscow Declaration before chose a pragmatic solution for outstanding issues without fully supporting the “Occupation theory” or one of the “Discontinuity theories”. The treaty left space for the Austrian Government to act as it did, but bound it to the commitments, which were linked to either fusion or annexation and went well beyond the concept of occupation.

⁷³ See Clute, R. E. (fn. 39), pp. 106–111.

Sources

Literature

1. *Adamovich, L.* Die Entwicklung des österreichischen Verfassungsrechts seit 27. April 1945 [The Development of the Austrian Constitutional Law since 27 April 1945]. In: *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*. Tübingen, 1953. Vol. 2 NF, pp. 179–216.
2. *Brauneder, W.* Österreichische Verfassungsgeschichte [History of the Austrian Constitution]. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2009.
3. *Clute, R. E.* The International Legal Status of Austria 1938–1955. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962.
4. *Fellner, F.* Die außenpolitische und völkerrechtliche Situation Österreichs 1938. Österreichs Wiederherstellung als Kriegsziel der Alliierten [The Situation of Austria 1938 from the Perspective of Foreign Policy and Public International Law. The Reestablishment of Austria as War Aim of the Allied Powers]. In: *Weinzierl, E., Skalnik, K. (eds.)*. Österreich. Die Zweite Republik [Austria. The Second Republic]. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1972, I, pp. 53–90.
5. *Gehler, M.* Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik [Austria's Foreign Policy of the Second Republic]. Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2005, pp. 51–63.
6. *Hagspiel, H.* Die Ostmark. Österreich im Großdeutschen Reich 1938 bis 1945 [The Ostmark. Austria in the German Reich 1938–1945]. Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 1995.
7. *Holtmann, E.* Autoritätsprinzip and Maßnahmegesetz [The Principle of Authority and Political Legislation]. In: *Die österreichische Verfassung von 1918–1938* [The Austrian Constitution from 1918 until 1938]. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1980.
8. *Hummer, W.* Der internationale Status und die völkerrechtliche Stellung Österreichs seit 1918 [The International Status of Austria Since 1918]. In: *Reinisch, A. (ed.)*. Österreichisches Handbuch des Völkerrechts [Austrian Manual of Public International Law]. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2013, I, pp. 684–737.
9. *Jakusch, W.* Okkupationstheorie, Annexionstheorie und das ius postliminii [Theory of Occupation, Theory of Annexation and the *Ius Postliminii*]. In: *Österreichische Juristen Zeitung (ÖJZ.)*, 1970. Vol. 45(10), pp. 258–263.
10. *Jedlicka, L.* Verfassungs- und Verwaltungsprobleme 1938–1955 [Problems of Constitution and Administration 1938–1955]. In: *Die Entwicklung der Verfassung Österreichs* [The Development of the Constitution of Austria]. Graz, Wien: Stiasny Verlag, 1963, pp. 120–144.
11. *Kelsen, H.* The International Legal Status of Germany to Be Established Immediately upon Termination of the War. In: *American Journal of International Law*, 1944. Vol. 38, pp. 689–694.
12. *Kreissler, F.* Der Österreicher und seine Nation [The Austrian and His Nation]. Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlhaus Nachf., 1984.
13. *Lehner, O.* Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte [History of the Austrian Constitution and Administration]. Linz: Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1994.
14. *Merkel, A. J.* Österreichs Rechtslage 1938–1945 und ihre Behandlung in der österreichischen Rechtswissenschaft [The Legal Status of Austria 1938–1945 and Its Analysis by the Austrian Legal Doctrine]. In: *Archiv des öffentlichen Rechts (AöR)*, 1957. Vol. 82 or 43 NF, pp. 480–490.
15. *Müller, W. L., Leidinger, H.* Tiefes Misstrauen – begrenztes Interesse: Die Österreichisch-sowjetischen Beziehungen 1918 bis 1955 [Deep Distrust – Limited Interests: The Austrian-Soviet Relations 1918–1955]. In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E. (eds.)*. Von Saint Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1955 [From Saint Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1955]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007, pp. 70–114.
16. *Putschek, W.* Ständische Verfassung und autoritäre Verfassungspraxis in Österreich 1933–1938 mit Dokumentenanhang [Curial Constitution and Authoritarian Constitutional Practice in Austria 1933–1938 with Documentary Annex]. Frankfurt/Main: Peter Lang, 1993.
17. *Rauscher, W.* Die Republikgründungen 1918 und 1945 [The creations of the Republics in 1918 and 1945]. In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E. (eds.)*. Von Saint Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1955 [From Saint Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1955]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007, pp. 9–24.
18. *Rotter, M.* Der Staatsvertrag [The State Treaty]. In: *Sieder, R., Steinert, H., Tálos, E. (eds.)*. Österreich 1945–1995 [Austria 1945–1995]. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1996, pp. 122–132.
19. *Stourzh, G.* Der Weg zum Staatsvertrag und zur immerwährenden Neutralität [The Path towards the State Treaty and the Permanent Neutrality]. In: *Weinzierl, E., Skalnik, K. (eds.)*. Österreich. Die Zweite Republik [Austria. The Second Republic]. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1972, I, pp. 203–263.

20. *Stourzh, G.* Kleine Geschichte des österreichischen Staatsvertrages [A Small History of the Austrian State Treaty]. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1975.
21. *Suppan, A.* Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1945 [From Saint-Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1945]. In: *Koch, K., Rauscher, W., Suppan, A., Vyslonzil, E. (eds.)*. Von Saint Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919–1955 [From Saint Germain to Belvedere. Austria and Europe 1919–1955]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007, pp. 25–43.
22. *Tálos, E.* Das austrofaschistische Herrschaftssystem. Österreich 1933–1938 [The Austro-fascist System of Domination. Austria 1933–1938]. Wien, Berlin: LIT Verlag, 2013.
23. *Verosta, S.* Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947.
24. *Walter, F.* Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955 [History of the Austrian Constitution and Administration 1500–1955]. Wien, Köln, Graz: Verlag Hermann Böhlhaus NachF, 1972.

Regulatory enactments

1. Decision of the Provisional National Assembly of 20 October 1918, StGBL.1918/1.
2. Treaty of St. Germain, *Staatsgesetzblatt* [State Law Gazette], StGBL. 1920/303.
3. B-VG 1920 (Constitution 1920), Bundesgesetzblatt [Federal Law Gazette], BGBl. 1920/1, 1925/268, 1929/329.
4. Geneva Protocol of 4 October 1922, BGBl. 1922/842.
5. Austrian or Lausanne Protocol of 15 July 1932, BGBl. 1933/12.
6. Advisory Opinion of the Permanent Court of International Justice of 5 September 1931, Series AB 41.
7. Constitution 1934, BGBl. 1934-I/239 and 1934-II/1.
8. July-Agreement 1936, *Wiener Zeitung* of 12 July 1936.
9. Constitutional Act on the Reunification with Germany, BGBl. 1938/75; *Reichsgesetzblatt* (RGBL.) 1938 I, S. 237.
10. Constitutional Act on Extraordinary Measures in the Area of the Constitution of 30 April 1934, BGBl. 1934I/255.
11. International Nuremberg Tribunal, Judgment of 1 April 1946. Available: http://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf [last viewed 12.02.2016].
12. Moscow Declaration on Austria of 30 October 1943, United Nations Documents, 1941–1945, The Royal Institute of International Affairs. London. Available: http://archive.org/stream/unitednationsdoc031889mbp/unitednationsdoc031889mbp_djvu.txt [last viewed 31.05.2016]; *Vneshnaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy Voyny. Dokumenty i materialy* [The Foreign Policy of the Soviet Union in the Period of the Second World War. Documents and Materials]. Moskva: OGIZ. Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1944, pp. 362 f.
13. Proclamation of the Independence of Austria of 27 April 1945, German Text in: *Verosta, S.* Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947, pp. 59–62.
14. Publication on the Establishment of a Provisional Government, StGBL. 1945/2.
15. First Control Agreement between the Allied (Occupying) Powers of 4 July 1945, German Text in: *Verosta, S.* Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947, pp. 66–71.
16. Memorandum of the Allied Council of 20 October 1945 on the recognition of the Provisional Government of Austria, German Text in: *Verosta, S.* Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947, pp. 97 f.
17. Second Control Agreement between the Allied (Occupying) Powers of 28 June 1946, German Text in: *Verosta, S.* Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947 [The International Status of Austria 1938–1947]. Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1947, pp. 104–113.
18. Constitution-Transition-Act 1945, StGBL. 1945/4.
19. Act on the Transition of the Law, StGBL. 1945/6.
20. Act on Transition of Authorities, StGBL. 1945/94.
21. Provisional Constitution of 1 May 1945, StGBL. 1945/5.
22. Second Constitution-Transition-Act 1945, StGBL. 1945/232.
23. Treaty of Vienna 1955, BGBl. 1955/152.

Nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna sarunās par Krievijas karaspēka izvešanu no Latvijas 1992–1994

The State Continuity Doctrine and Negotiations on Withdrawal of the Russian Armed Forces from Latvia, 1992–1994

Dr. habil. sc. pol., Dr. iur. Tālav Jundzis

Latvijas Zinātņu akadēmijas ārlietu sekretārs
LU Ekonomikas un vadības fakultātes profesors
E-pasts: tjundzis@gmail.com

This article examines legal and political issues arising in respect to withdrawal of the former Soviet Union's Armed Forces from Latvia. The Russian Federation had declared itself as the successor state to the Soviet Union and assumed jurisdiction of the Soviet Armed Forces stationed in the Baltic states. Having regained its independence, Latvia demanded that Russia remediate damages due to the occupation and incorporation by the USSR, first and foremost, rapidly and unconditionally withdrawing the Armed Forces of the former Soviet Union. Russia had willingly assumed the legal rights of the USSR, but in negotiations with Latvia it avoided assuming responsibility for these damages and instead advanced demands linking these with troop withdrawal and ignoring international legal issues. Latvia, as was the case for the other Baltic states, was compelled to assume responsibility for most of the consequences, including remediating the damage arising from the presence of the former USSR's Armed Forces on its territory. This paper concludes that relations with Russia cannot rely solely upon respect for international legal norms.

Atslēgvārdi: karaspēka izvešana, nepārtrauktības doktrīna, starptautiskie līgumi, starptautiskās tiesības, starpvalstu sarunas, turpinātājvalsts, valstu atbildība.

Keywords: troop withdrawal, state continuity doctrine, international treaties, international laws, inter-state negotiations, successor state, state responsibility.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	22
1. <i>Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts starptautiski tiesiskā atbildība</i>	23
2. <i>Latvijas un Krievijas sarunu raksturojums</i>	26
3. <i>Piekāpšanās Skrundas un militāro pensionāru jautājumā</i>	29
4. <i>Atteikšanās no materiālajām prasībām</i>	30
5. <i>Starptautisko organizāciju un Rietumvalstu pozīcija Krievijas karaspēka izvešanas jautājumā</i>	32
6. <i>Starpvalstu līgumu tiesiskais un politiskais vērtējums</i>	34
<i>Secinājumi</i>	35

<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	36
<i>Literatūra</i>	36
<i>Normatīvie akti</i>	37
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	38
<i>Stenogrammas</i>	38
<i>Citi avoti</i>	38

Ievads

Pārejas periodā uz pilnīgu neatkarības atgūšanu Latvijā 1990.–1991. gadā atradās PSRS Bruņoto spēku, Jūras kara flotes un PSRS robežapsardzības karaspēka vienības, kuru personālsastāvā bija ap 60 tūkstoši cilvēku.¹

Pēc 1991. gada augusta puča, kad sākās strauja Baltijas valstu neatkarības starptautiska atzīšana, Latvijas Republikas Augstākā Padome 1991. gada 29. augustā oficiāli pieprasīja Padomju Savienībai pilnīgi izvest savu karaspēku no Latvijas teritorijām un kārtībā, kas saskaņota ar Latvijas Republiku. “PSRS bruņoto spēku atrašanās Latvijā vērtējama kā viena no pēdējām Molotova–Ribentropa noziedzīgā pakta seku paliekām Eiropā,” uzsvērts Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumā.² Arī Baltijas valstu padome 1991. gada 5. oktobra paziņojumā uzsvēra nepieciešamību novērst Otrā pasaules kara sekas un aicināja Padomju Savienību līdz 1991. gada 1. decembrim izvest savu karaspēku no Baltijas valstīm.³

Pēc Padomju Savienības sabrukuma par tās turpinātājvalsti un juridisko mantinieci pieteicās Krievijas Federācija, kas 1992. gada 27. janvārī paziņoja par PSRS karaspēka Baltijā un Baltijas kara flotes pārņemšanu Krievijas jurisdikcijā.⁴

Nepārtrauktības jeb (identitātes) turpinātības doktrīna ir ne tikai atzīta, bet arī plaši piemērota starptautiskajā praksē, lai gan nav neviena starptautiska līguma, kas atsegtu tās būtību un sekas. Atšķirībā no valstu tiesību pēctecības doktrīnas, kas regulēta vairākās starptautiskās konvencijās, nepārtrauktības doktrīna akcentē valsts identitātes saglabāšanu kā pamatu tās tiesību un pienākumu turpinātībai. Tiesību pēctecība jaunas valsts izveidošanas gadījumā nozīmē pienākumu daļēji uzņemties valsts priekšteces saistības un iegūt dažas tās tiesības, taču valsts turpinātība nozīmē visu tās pienākumu un tiesību nepārtrauktību.

Valsts identitāti raksturo tās teritorija, iedzīvotāji un valdība, kā arī spēja stāties attiecībā ar citām valstīm.⁵ Starptautiskā prakse rāda, ka identitātes kritēriji netiek absolutizēti, lemjot jautājumu par valstu turpinātības atzīšanu. Zināmas izmaiņas teritorijas lielumā, iedzīvotāju sastāvā un struktūrā, valdības sastāvā un politiskajā orientācijā, konstitūcijas izmaiņas vai nomaīņa nav traucējušas atzīt valsts

¹ *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Dinevičs, J., Gorbunovs, A.* Latvija – PSRS karabāze. 1939–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu. Rīga: Zelta grauds, 2006, ISBN 9984986365, 118. lpp.

² Par PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmums. Pieejams: likumi.lv/doc.php?id=68780 [aplūkots 18.05.2015.].

³ Statement on the Immediate Withdrawal of the USSR Army from Latvia, Estonia and Lithuania. Vilnius, October 5, 1991. In: Together. Council of the Baltic States. 1990–1992. Documents. Vilnius: Lithuanian Institute of International Political and Economic Relations, 1996, p. 73.

⁴ O perhode Severo-Zapadnoj gruppy vojsk i Baltijskogo Flota pod jurisdikciej Rossijskoj Federacii. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 27 janvarja 1992, No. 52. Pieejams: <http://russia.bestpravo.ru/fed1992/data03/tex15270.htm> [aplūkots 18.05.2015.].

⁵ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States (1933). Pieejams: www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf [aplūkots 25.05.2015.].

turpinātību un statusa nemainību starptautiskajā sistēmā,⁶ kas pēc būtības ir ieinteresēta stabilitātē un tās subjektu satura saglabāšanā.

Zināmā mērā tas ir paradoksāli, bet gan Latvijas Republika, gan Krievijas Federācija savu neatkarības atgūšanu pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā balstījušas uz nepārtrauktības doktrīnu. Latvija to apgalvojusi nepārprotami, arī fiksējot konstitucionālos dokumentus, taču Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts nepārtrauktība izriet no tās faktiskās rīcības un konstitucionālo dokumentu interpretācijas. Arī argumenti Latvijai un Krievijai bijuši ļoti atšķirīgi. Latvija konsekventi aizstāvējusi viedokli, ka tās okupācija 1940. gadā un prettiesiskā aneksija Padomju Savienības sastāvā juridiski nav pārtraukusi 1918. gadā dibinātās Latvijas Republikas turpinātību. Savukārt Krievija Padomju Savienības turpinātājvalsts statusu izvēlējusies galvenokārt tāpēc, lai saglabātu un turpinātu PSRS tiesības un priekšrocības.

1. Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts starptautiski tiesiskā atbildība

Krievijas Federācija, sabrūkot Padomju Savienībai, atzinusi sevi par tās turpinātājvalsti (kontinuitātes valsti), balstoties uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnu. Lai arī par šādas rīcības tiesiskumu varētu diskutēt, starptautiskā sabiedrība to pieņēma.⁷

Balstoties uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnu, Krievija ieguva visas Padomju Savienības tiesības. Starptautiskās paražu tiesības paredz, ka līdz ar to Krievijai jāuzņemas arī pilna atbildība par Padomju Savienības saistībām un prettiesiskajām darbībām.⁸

Krievijas Federācijai bija jāuzņemas arī atbildība par tiem PSRS starptautiskajiem noziegumiem, kas savulaik tika īstenoti pret Latvijas un pārējo Baltijas valstu suverenitāti. PSRS agresija pret Latviju, tās okupācija un aneksija 1940. gadā, kas uz laiku pārtrauca Latvijas kā suverēnas valsts pastāvēšanu, rupji pārkāpa tā laika starptautiskās tiesības un to imperatīvās normas, kā arī divpusējos Latvijas un PSRS līgumus, to skaitā 1932. gada 5. februāra Neuzbrukšanas līgumu.⁹ Par starptautisko tiesību normu un principu pārkāpumiem iestājas attiecīgo valstu starptautiski tiesiskā atbildība, ko tiesīgas pieprasīt cietušās valstis vai citas valstis un starptautiskās organizācijas, ja īstenoti agresijas akti vai cita veida starptautiski noziegumi. Šādas tiesības ieguva arī Latvija pēc faktiskās neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā un tās starptautiskās atzīšanas, balstoties uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnu starptautiskajās tiesībās.¹⁰ Latvijas Republikas Saeima arī atzinusi, ka PSRS

⁶ Mälksoo, L. *Illegal Annexation and State Continuity: the case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. A Study of the Tension between Normativity and Power in International Law*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, ISBN 9041121773, pp. 10–16.

⁷ Šo jautājumu sīku analīzi sk.: Ziemeļe, I. *State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ISBN 9004142959, pp. 45–93.

⁸ Mälksoo, L. *State Responsibility and the Challenge of the Realist Paradigm: the Demand of Baltic Victims of Soviet Mass Repressions for Compensation from Russia*. In: *Baltic Yearbook of International Law*, Vol. 3. Ziemeļe, I. (ed.). Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, pp. 62–66.

⁹ Latvijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības neuzbrukšanas līgums. [1932. gada 5. februārī]. Pieejams: <http://www.old.historia.lv/alfabets/A/AR/arpolitika/dok/1932.02.05.latv.htm> [aplūkots 18.05.2015.].

¹⁰ Sīkāk par nepārtrauktības doktrīnu Baltijas valstu kontekstā sk.: Mälksoo, L. *Illegal Annexation ...*, p. 382.

totalitārā komunistiskā okupācijas režīma noziegumiem Latvijā nav un nevar būt noilguma.¹¹

Lai gan valstu atbildības jēdziens ir tikpat vecs kā pašas starptautiskās tiesības, tomēr tikai 2001. gadā pēc 45 gadus ilga ANO Starptautisko tiesību komisijas darba ANO Ģenerālā asambleja pieņēma zināšanai un rekomendēja izskatīt valstīm pantu projektu "Par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību".¹² Šis dokuments, kas gan vēl nav ieguvis starptautiska līguma spēku, pārsvarā kodificē jau esošās starptautisko tiesību normas un starptautiski tiesiskās paražas šajā jomā. Tas jau tiek piemērots ANO Starptautiskās tiesas un starptautisko tribunālu un citu starptautisku institūciju praksē.¹³ To varam izmantot kā spēkā esošu juridisku normu apkopojumu un skaidrojumu, nosakot arī Krievijas Federācijas atbildību par bijušā PSRS karaspēka atrašanos un darbošanos okupētās un anektētās Latvijas teritorijā.

Valstu prettiesiskas darbības juridiskās sekas pēc būtības nav mainījušās kopš 1940. gada, un tās pārskatāmi izklāstītas minētajā ANO Starptautisko tiesību komisijas dokumentā. Tas pirmām kārtām nosaka nepieciešamību pārtraukt prettiesisku darbību, ja šāda darbība turpinās, un to neatkārtot (30. pants). PSRS karaspēka atrašanās Latvijā agresijas un okupācijas rezultātā vērtējama kā ilgstošs starptautisko tiesību pārkāpums, kura pārtraukšana nekavējoties bija jāīsteno Krievijai kā PSRS tiesību turpinātājvalstij, izslēdzot jebkādu aizbildināšanos ar iekšējām grūtībām valstī vai citām problēmām. Pilnīgi nepieņemami starptautisko tiesību kontekstā ir šāda pārkāpuma novēršanu saistīt ar jebkādiem nosacījumiem vai pretenzijām pret cietušo valsti – šinī gadījumā pret Latviju.

Prettiesiskas darbības neatkārtošanas garantijas starptautiskajā praksē bijušas pazīstamas jau izsenis. Tās izpaudušās gan starpvalstu līgumos, gan pārkāpējas valsts politiskos paziņojumos. ANO Starptautisko tiesību komisijas dokumentā (30. (b) pantā) arī paredzēta šādu garantiju iespējamība, "ja apstākļi to prasa". Latvijas un pārējo Baltijas valstu gadījumā politiskajā kontekstā ļoti nozīmīgas būtu bijušas Krievijas Federācijas garantijas, ka tā nekad neatkārtos PSRS īstenoto agresiju pret Baltijas valstīm. Lai arī apstākļi to acīmredzami prasa, īpaši pēc 2014. gada marta notikumiem Ukrainā, Krievijas Federācija šādu atbildību nav uzņēmusies.

Starptautiski tiesiskās atbildības senākais princips paredz atlīdzību cietušajai valstij par kaitējumu, kas nodarīts citas valsts prettiesisko darbību rezultātā. Kaitējums aptver ne tikai tiešus vai netiešus materiālos zaudējumus, bet arī morālu kaitējumu, kura noteikšana un aprēķināšana gan var izrādīties problemātiska.

Kaitējuma atlīdzība valstij var izpausties restitūcijas, kompensācijas un gandarījuma formās, kuras pārkāpēja valsts īsteno atsevišķi vai savstarpēji kombinējot atkarībā no konkrētās situācijas un cietušās valsts prasījuma (34. pants). Restitūcija uzskatāma par galveno atlīdzības formu, un tas nozīmē atjaunot situāciju, kas pastāvējusi pirms prettiesisko darbību īstenošanas. PSRS armijas uzceltie, bet vēlāk nevienam nevajadzīgie objekti Latvijas teritorijā Krievijai būtu bijis jānojauc, bet piegružotās un piesārņotās teritorijas tūkstošiem hektāru platībā jāattīra un jāsvaid tādā kārtībā, kādā tās bija pirms to piesavināšanās. Ja restitūcija praktiski nav iespējama vai ir nepietiekama, lai atlīdzinātu zaudējumus pilnā apjomā, valstij jāizmaksā

¹¹ Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu. Pieņēmusi Latvijas Republikas Saeima 2005. gada 12. maijā. Pieejams: http://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [aplūkots 18.05.2015.].

¹² Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. New York, United Nations, 2005. Pieejams: <http://legal.un.org/legislativeseries/documents/Book25/Book25.pdf> [aplūkots 18.05.2015.].

¹³ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001. New York: United Nations, 2008.

kompensācija par “par finansiāli aprēķināmiem zaudējumiem”, t. sk. par neiegūto peļņu (36. pants). Latvijai pienāktos kompensācija par 1940. gadā atņemto Latvijas armijas bruņojumu, nomas maksa par PSRS Bruņoto spēku izmantotajām zemēm un ūdeņiem, kā arī par padomju karaspēka izmantotajām ēkām un infrastruktūru, kas bija uzcelta pirms okupācijas. Papildus tam Latvijai būtu tiesības pieprasīt arī kompensāciju par neiegūto peļņu.

Kaitējuma atlīdzība ir neatņemama un pašsaprotama prasība ikvienā starptautisko tiesību normu un saistību pārkāpuma gadījumā. Nekāds līgums starp cietušo valsti un pārkāpējvalsti šo jautājumu risināšanai nav nepieciešams.¹⁴

Viens no atbildības veidiem ir arī pārkāpējas valsts pienākums sniegt gandarījumu cietušajai valstij. Gandarījums cietušajai valstij prettiesiskas darbības rezultātā var izpausties kā atbildētājas valsts izdarītā pārkāpuma atzišana, līdzjūtības izteikšana, oficiāla atvainošanās vai kādā citā atbilstošā veidā (37. pants).

PSRS karaspēka izvešanas sakarā Krievija praktiski nav nedz īstenojusi restitūciju, nedz izmaksājusi kompensācijas par zaudējumiem laikā no 1940. gada. Arī PSRS īstenoto prettiesisko darbību atzišana attiecībā uz Latviju notikusi vien daļēji un ļoti vispārīgā formā. Pēc līguma parakstīšanas par karaspēka izvešanu no Latvijas 1994. gada 30. aprīlī uzrunā pie pusdienu galda Boriss Jeļcins (*Boris El'cin*) atzina: “.. mēs nosodām Staļina režīma pretlikumīgo rīcību Latvijā no 40. līdz 49. gadam.”¹⁵ Zviedru diplomāts Larss Fredēns (*Lars Fredén*) B. Jeļcina teikto vērtējis skeptiski: “Kā redzams, Jeļcins ar šiem vārdiem neuzņēmās nekādu atbildību, un tur nebija arī atvainošanās, bet tomēr ar pateikto viņš bija spēris soli tālāk nekā jebkurš cits krievu politiķis pirms viņa. Līdz pat šai dienai šis solis ir augstākais punkts, ko Krievija sasniegusi ceļā uz izlīgumu par Padomju Savienības noziegumiem Latvijā.”¹⁶

Krievijas atvainošanos kā gandarījuma formu un pamatu starpvalstu attiecību uzlabošanai gaida ne tikai Baltijas valstis, bet uz to mudina pat ASV Kongress. 2005. gada 22. jūlijā ASV Kongress pieņēma īpašu rezolūciju par Baltijas valstu okupācijas jautājumu, kurā cita starpā teikts: “.. Krievijas Federācijas valdībai būtu jāsniedz skaidrs un viennozīmīgs paziņojums par to, ka tā atzīst un nosoda Padomju Savienības prettiesiski īstenoto Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – okupāciju un aneksiju laika posmā no 1940. gada līdz 1991. gadam, tādējādi lielā mērā veicinot ietekmēto tautu labo gribu un reģionālo stabilitāti.”¹⁷

Cietušo valstu tiesības saņemt atbildību tai vai citā formā no pārkāpējas valsts nav īstenojamas divos gadījumos, kas skaidri formulēti pantu projektā “Par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību” (45. pants). Pirmais gadījums noteic, ka atbildība neiestājas, ja cietusī valsts skaidri izteiktā formā atsacījusies no savām prasījuma tiesībām uz visām vai daļu no sekām, kas iestājušās prettiesiskas darbības rezultātā. Latvijas un Krievijas 1994. gada 30. aprīļa līgumos Latvija vairākās pozīcijās ir atteikusies no PSRS nodarīto zaudējumu atlīdzības, un pie šiem jautājumiem tai vairs nav tiesību atgriezties.¹⁸ Otrais gadījums ir nedaudz sarežģītāks. Tas

¹⁴ *Orakhelashvili, A.* Peremptory Norms and Reperation for Internationally Wrongful Acts. In: *Ziemele, I.* (ed.). *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 3. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, p. 20.

¹⁵ *Fredēns, L. P.* Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi. 1991–1994. Rīga: Atēna, 2011, ISBN 9789984344171, 278. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Dokumenta oriģināls atrodams: <https://beta.congress.gov/crec/2005/07/22/CREC-2005-07-22-pt1-PgH6369-3.pdf> [aplūkots 18.05.2015.].

¹⁸ Vēl sliktākā stāvoklī nonākusī Igaunija, kura 1994. gada 26. jūlija līgumā ar Krieviju par tās karaspēka izvešanu vienojusies: “.. puses atzīst, ka, tiklīdz šis līgums stājas spēkā, visas finanšu, īpašuma un

paredz, ka cietušās valsts uzvedības dēļ iespējams uzskatīt, ka tā devusi klusējošu juridiski saistošu piekrišanu par prasījuma tiesību zaudēšanu.¹⁹ Latvija ir klusējusi ilgāku laiku pēc bijušās PSRS armijas izvešanas, taču Latvijas Republikas Saeima savā 2005. gada 12. maija deklarācijā “Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu” oficiāli uzaicinājusi Krievijas Federāciju kā PSRS tiesisko un politisko mantiniecī atzīt, ka tā “ir morāli, tiesiski un finansiāli atbildīga par Latvijā izdarītajiem noziegumiem pret cilvēci un zaudējumiem, kas Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīti okupācijas laikā”, un “saskaņā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem atlīdzināt prettiesiskās darbības rezultātā radītus zaudējumus”. Savukārt Ministru kabinetam ar šo dokumentu uzdots noslēgt ar Krievijas Federāciju speciālu nolīgumu, kas noteiktu savstarpējās saistības materiālo izdevumu segšanā.²⁰ Tomēr augstu Latvijas amatpersonu un politiķu skepse un regulārie izteikumi par neiespējamību kaut ko piedzīt no Krievijas juridiski mazina Latvijas reālās iespējas šajā jautājumā.

Ja valstis pašas neuzņemas starptautiski tiesisku atbildību, ignorējot starptautiski tiesisko kārtību, kā tas noticis Krievijas gadījumā, tad starptautiskās tiesības nosaka daudzas un dažādas sankcijas, ko tiesīgas piemērot cietušās valstis pašpalīdzības kārtībā vai arī noteiktos gadījumos – starptautiskās organizācijas.²¹ Jāatzīst, ka šādu sankciju efektivitāte, ko cenšas īstenot mazas valstis, parasti ir ļoti ierobežota. Tāpēc starptautisku organizāciju un starptautiskās sabiedrības atbalsts ir nozīmīgs. Pastāv arī iespēja, valstīm vienojoties, radušos strīdus par atbildības piemērošanu izskatīt starptautiskajā arbitrāžā vai ANO Starptautiskajā tiesā. Neviena no šiem risinājumiem nav ātrs vai viegls. Tas prasītu Latvijai mobilizēt ievērojamus resursus diplomātijas un tiesību jomā, paredzot tam arī adekvātu finansiālu nodrošinājumu.

2. Latvijas un Krievijas sarunu raksturojums

Tiklīdz Krievija bija paziņojusi par PSRS karaspēka Baltijā pārņemšanu savā jurisdikcijā, vienlaikus ar visām trim Baltijas valstīm sākās sarunas par karaspēka izvešanas nosacījumiem un termiņiem. Pirmais sarunu raunds Latvijā notika 1992. gada 1. februārī.

Sarunās tika atzīts, ka Latvijā dislocētie bijušās PSRS Bruņotie spēki atzīstami par ārvalstu bruņotajiem spēkiem, kas izvedami no citas suverēnas valsts teritorijas.²² Latvijai izdevās panākt, lai šo bruņoto spēku izvešana sāktos jau 1992. gada

citās prasības sakarā ar bruņoto spēku atrašanos Igaunijas Republikas teritorijā, ieskaitot ekoloģiskos un citus zaudējumus, tiek uzskatītas par pilnībā nokārtotām.” Sk.: Stat’ja 8, Dogovor mezhdru Rossijskoj Federaciej i Jestonskoj Respublikoj o vyvode Vooruzhennyh Sil Rossijskoj Federacii s territorii Jestonskoj Respubliki i uslovijah ih vremennogo prebyvanija na ee territorii. Data podpisanija: 07.26.1994. Pieejams: http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/8CFB378B6505009843257E36002E26C6 [aplūkots 18.05.2015.].

¹⁹ Crawford, J. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Commentaries. Pieejams: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_e.pdf [aplūkots 18.05.2015.].

²⁰ Latvijas Republikas Saeimas 2005. gada 12. maija deklarācija “Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu”. Pieejams: http://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [aplūkots 18.05.2015.].

²¹ Sk.: Klabbers, J. International Law. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2013, ISBN 9780521194877, pp. 165–183.

²² Komunikē par Krievijas Federācijas valsts delegācijas un Latvijas Republikas valsts delegācijas sarunām Rīgā 1992. gada 1. februārī. LNA LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 83. lp.; Communique About Negotiations between the Republic of Latvia and the Russian Federation State Delegation in Riga on February 1, 1992. LNA LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 121.–122. lp.

martā.²³ Uzturot sarunu pozitīvo gaisotni, Latvijas delegācija neizvirzīja jautājumus par šī karaspēka atrašanos Latvijā okupācijas un aneksijas rezultātā un tam atbilstošo karaspēka starptautiski tiesisko statusu.²⁴ Tas krietni apgrūtināja Latvijas pozīcijas tālākajās sarunās, padarot neiespējamu vairāku Latvijai būtisku jautājumu atrisināšanu.

Tālākās sarunas izvērsās ļoti smagas un sarežģītas, tās prasīja delegāciju un ekspertu pūles 26 mēnešu garumā. Šajā laikā notika valsts delegāciju 13 tikšanās gan Latvijā, gan Krievijā.

Latvijas delegācijai bija vajadzīgs politisks atbalsts un skaidri definēta Latvijas politiskā nostāja visaugstākajā līmenī. Šim nolūkam noderēja Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums "Par starpvalstu sarunām ar Krieviju karaspēka izvešanas jautājumā", ko tā pieņēma 1992. gada 15. septembrī.²⁵ Šajā lēmumā formulēti pamatprincipi turpmākajām sarunām, tai skaitā nosakot, ka Krievijas karaspēka pilnīga izvešana jāpabeidz 1993. gadā un ka tā nav saistāma ne ar kādiem Latvijai diktētiem nosacījumiem.

Debatēs par šī lēmuma pieņemšanu 1992. gada 15. septembrī Augstākajā Padomē izvirzījās arī jautājums par Krievijas karaspēka nosaukšanu apspriežamajā dokumentā atbilstoši vēsturiskajai īstenībai – par okupācijas karaspēku. Latvijas delegācijas vadītājs, atbildot uz šo jautājumu, debatēs teica: "Ja gadījumā notiek šī pozīcijas maiņa, ja Augstākā Padome pieņem, ka ir jāpāriet uz terminoloģiju "okupācijas karaspēks", tad tādā gadījumā sarunas principā ir jāsāk no jauna. Jo no šā momenta izriet pavisam citas konsekvences. Citādi ir jāsāk strādāt pie pavisam jaunām koncepcijām, pie pavisam jauniem nolīgumiem un ir konsekventi jāievēro, kas izriet no šīs te lietas. Es domāju, ka, šo lietu risinot tā, kā mēs bijām trīs valstis vienojušās, tuvākajā laikā var panākt šo izvešanu. Ja mēs izejam no citas koncepcijas, tad, es domāju, tas ievilks sarunas uz ilgu laiku."²⁶ Pieņemtajā lēmumā neiekļāva terminu "okupācijas karaspēks", jo, balsojot par to, pietrūka viena deputāta balss. Šo nostādni nemainīja arī 1993. gada jūnijā jaunievēlētā Latvijas Republikas Saeima.

Latvijai tomēr vēl palika arī citi tiesiskie argumenti, lai panāktu Krievijas jurisdikcijā nonākušā PSRS karaspēka beznosacījumu izvešanu. Latvija nebija Padomju Savienības tiesību pēctece, un pēc savas neatkarības atgūšanas tā neieguva nekādas bijušās PSRS tiesības un nevarēja arī uzņemties nekādu tās atbildību. Krievijas Federācija un starptautiskā sabiedrība bija atzinušas šādu Latvijas juridisko statusu. Tādējādi Latvijai nebija nekāda pamata dalīties ar Krieviju atbildībā par bijušās PSRS karaspēka izvešanu un tā radīto zaudējumu novēršanu.

Latvija pietiekami nenovērtēja jautājuma starptautiski tiesiskos aspektus un to juridisko nozīmīgumu. To ignorējot politisku motīvu un pieredzes trūkuma dēļ, tā neapzinājās, ka faktiski atsakās arī no starptautiski tiesiskajām prasībām pret Krieviju kā PSRS tiesisko turpinātājvalsti, kļūstot vien par lūdzēju divpusējā dialogā.

²³ Turpat. Sk. arī informāciju un diskusijas par Krievijas un Latvijas 1992. gada 1. februāra sarunām Latvijas Republikas Augstākās Padomes plenārsēdē: Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 4. sesijas 9. sēdes (1992.02.04.) stenogramma. No: Latvijas Vēstnesis. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 213. burtnīca, 5367.–5370. lpp.

²⁴ Bij. Latvijas delegācijas vadītājs Jānis Dinevičs apstiprina, ka okupācijas tēmu sarunās neapspriedām, lai tās nonāktu strupceļā (intervija šī raksta autoram 2014. gada 5. jūnijā Rīgā).

²⁵ Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=66328 [aplūkots 18.05.2015.].

²⁶ Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 5. sesijas 9. sēdes (1992.09.15.) stenogramma. No: Latvijas Vēstnesis. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 275. burtnīca, 7322. lpp.

Krievijas pozīcija starpvalstu sarunās balstījās uz gatavību armiju no Latvijas izvest. Tomēr armijas izvešanas termiņus Krievija saistīja ar daudziem nosacījumiem, kuru skaits pakāpeniski pieauga, un saistībām, kuras Latvijai būtu jāuzņemas.

Krievija, kuras prezidents B. Jeļcins vēl 1991. gada jūlijā bija atzinis Lietuvas vardarbīgo aneksiju 1940. gadā,²⁷ sarunās ar Latviju 1992.–1994. gadā tāpat kā ar pārējām Baltijas valstīm kategoriski noliedza, ka tās jurisdikcijā nonākušais PSRS karaspēks te atrodas okupācijas un aneksijas rezultātā. Krievijas pozīcija pēc Padomju Savienības sabrukuma bija krasi mainījies attiecībās ar Baltijas valstīm, kuras B. Jeļcinam vairs nevajadzēja izmantot cīņā par varu pret Mihailu Gorbačovu (*Mihail Gorbachev*) un PSRS valdību.²⁸ Krievija Latviju uzskatīja par jaunu neatkarīgu valsti, kura atdalījusies no Padomju Savienības un kura dažos jautājumos uzskatāma par tās tiesību pēcteci, bet citos – Krievijai neizdevīgos – ne. Krievija tādējādi apzināti izvairījās no starptautiski tiesiskās atbildības, kas tai kā PSRS tiesiskajai turpinātājvalstij būtu pilnībā jāuzņemas, gan izvedot karaspēku bez jebkādiem nosacījumiem, gan atlīdzinot visus materiālos zaudējumus un morālo kaitējumu.

Dažu mēnešu laikā pēc sarunu uzsākšanas Krievijas prasības pieauga tiktāl, ka tās jau veidoja veselu paketi, ko Baltijas valstu ārlietu ministriem 1992. gada 6. augustā iesniedza Krievijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs (*Andrej Kozyrev*). Krievija puda gatavību karaspēku izvest līdz 1994. gada beigām, ja Baltijas valstis būtu gatavas vienoties deviņos jautājumos, no kuriem būtiskākie bija:

- uz laiku saglabāt savu valstu teritorijā dažus stratēģiskos objektus, to skaitā Skrundas lokatoru;
- necelt prasības par zaudējumu atlīdzību, kas izvirzītas Padomju Savienībai par periodu no 1940. līdz 1991. gadam;
- piedalīties dzīvokļu celtniecībā, t. sk. izmantot starptautiskos avotus, izvedamo karaspēka daļu karavīriem vienojoties par objektu skaitu un to nodošanas termiņiem;
- atrisināt jautājumu par izvedamā karaspēka atstātā nekustamā īpašuma kompensāciju;
- nodrošināt sociāli tiesiskās aizsardzības garantijas un personīgās tiesības karavīriem, militārajiem pensionāriem un viņu ģimenes locekļiem.²⁹

Krievijas pozīcija bija pilnīgā pretrunā ar starptautiskajām tiesībām un to pamatprincipiem. Atzīstot sevi par Padomju Savienības turpinātājvalsti, Krievija labprāt piesavinājās no tā izrietošos labumus, bet darīja visu, lai izvairītos no pienākumiem un zaudējumu atlīdzināšanas. Vēl vairāk tā centās sevi nostādīt valsts – labvēles pozīcijā, pieprasot par saviem “pakalpojumiem” pilnīgi nepamatotu un neadekvātu atlīdzību.

²⁷ Treaty between the Republic of Lithuania and the Russian Soviet Federated Socialist Republic on the basis for relations between states. July 29, 1991, Moscow. In: Negotiations with the Russian Federation Concerning the Withdrawal of Russian Military Forces from the Territory of the Republic of Lithuania. July 29, 1991 – September 8, 1992. (Chronology and Collection of Documents). Vilnius, Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992, pp. 149–151.

²⁸ Vitkus, G. Changing Security Regime in the Baltic Sea Region. NATO Euro-Atlantic Partnership Council. Individual Research Fellowship 2000–2002 Programme. Final Report. Vilnius, 2002.

²⁹ A. Kozireva priekšlikumi, iesniegti Baltijas valstu ārlietu ministriem Maskavā 06.08.1992. No: *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Dīnevičs, J., Gorbunovs, A.* Latvija – PSRS karabāze ..., 327., 328. lpp. Sk. arī: Statement by Russian Foreign Minister Andrei Kozyrev to Baltic Foreign Affairs Ministers in Moscow, August 6, 1992. In: Negotiations with the Russian Federation ..., pp. 149–151.

3. Piekāpšanās Skrundas un militāro pensionāru jautājumā

Sarunās par Krievijas jurisdikcijā nonākušā padomju karaspēka izvešanu no Latvijas vispirms Krievijas delegācija centās panākt, ka vairākiem stratēģiski militāriem objektiem Latvijā būtu jāpaliek kā Krievijas karabāzēm. Krieviju īpaši interesēja Skrundas radiolokācijas stacija, kura Latvijā darbojoties atbilstoši PSRS un ASV līgumam. Krievijas delegācija skaidroja, ka Krievija ne tikai nevar ignorēt savas stratēģiskās intereses šī objekta sakarā, bet arī to, ka tai nav tiesību vienpusēji lauzt savulaik noslēgto starpvalstu līgumu ar ASV, kurš juridiski joprojām ir spēkā. Jāatzīst, ka Latvijai sākotnēji bija ļoti maz informācijas gan par šo līgumu, gan paša Skrundas objekta nozīmi.

Skrundas radiolokācijas stacijai tiešām bija stratēģiski svarīga loma PSRS pretballistisko raķešu aizsardzības sistēmā. Kopā ar vēl citām līdzīgām radiolokācijas stacijām, kas pa perimetru apjoza visu Padomju Savienības teritoriju, tā nodrošināja agrīno brīdināšanu pret kodoluzbrukumiem. Skrundas radiolokācijas stacija spēja noteikt pretinieka ballistisko raķešu lidojuma trajektoriju sektorā no Spānijas dienvidiem līdz par Murmanskai Kolas pussalā.

Tikai daļēji pamatots izrādījās Krievijas delegācijas apgalvojums, ka pretballistisko raķešu radars (ABM radars) Skrundā atradās saskaņā ar PSRS un ASV līgumu un tāpēc radara darbība nav pārtraucama. PSRS un ASV 1972. gada 26. maijā Maskavā parakstītais līgums par pretballistisko raķešu sistēmu ierobežojumu tik tiešām noteica ierobežojumus katrai valstij arī attiecībā uz maksimālo radaru skaitu un to jaudām, bet neprecizēja to atrašanos konkrētās ģeogrāfiskās vietās. Turklāt līguma IX pants aizliedza pretballistisko raķešu sistēmas izvietot ārpus līgumslēdzēju valstu nacionālajām teritorijām.³⁰

Tālāko sarunu rezultātā Skrundas radiolokācijas vecā stacija darbu Latvijā turpināja līdz 1998. gada augustam, bet jaunajai stacijai *Darjal-UM* domāto 18 stāvu korpusu par ASV finansējumu uzspridzināja 1995. gada 4. maijā.³¹ Krievija tomēr spēja iztikt bez Skrundas aizvietotājstacijas vēl trīs gadus un astoņus mēnešus, kamēr darbu sāka stacija Baranovičos, Baltkrievijā.

Militāro pensionāru problēma sarunās ar Krieviju izrādījās ne mazāk smaga kā Skrundas jautājums. Tikai atšķirība tā, ka Skrundas problēmu risināt palīdzēja ASV un Zviedrija, bet militārie pensionāri palika Latvijas ziņā. "Latvijas ārpolitiskā vadība nevēlējās, lai šajā lietā iesaistītos kāds no malas," atceras L. Fredēns.³²

Tikai pamazām arī Latvijā visos līmeņos sāka apzināties militāro pensionāru problēmas patieso būtību un slēptos draudus drošībai. Būtībā militārie pensionāri bija daļa no tās pašas padomju (okupācijas) armijas, tikai pārgērba civilajās drēbēs. Viņi visi bija zvērējuši uzticību Padomju Savienībai vai Krievijai un tās armijai. Viņu vidū bija gan bijušie armijas izlūkošanas un pretizlūkošanas daļu speciālisti, gan politisko pārvalžu ideoloģiskie darbinieki, gan speciālo uzdevumu un desanta vienību karavīri, kā arī Valsts drošības komitejas jeb VDK virsnieki.

³⁰ Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems. May 26, 1972, Moscow. Pieejams: <http://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#text> [aplūkots 18.05.2015.]. Iznēmums tika piemērots attiecībā uz ASV pretballistisko raķešu brīdināšanas stacijām Tulē (Grenlandē) un Failingdeilā (Lielbritānijā), kur tās atradās jau līguma parakstīšanas brīdī (līguma VI (b) pants).

³¹ *Beyrle, J. R.* Case study: The Withdrawal of Russian Military Forces from the Baltic States. National Defense University, National War College, 1996, p. 18.

³² *Fredēns, L. P.* Atgriešanās ..., 253. lpp.

Latvijā pamatnācija jau jutās apdraudēta tā iemesla dēļ, ka cittautiešu skaits tuvojās pusei no visiem iedzīvotājiem (48%). Latvijā atstāto militāro pensionāru skaits sasniedza vismaz 25 000, no kuriem 22 320 tika legalizēti ar Latvijas un Krievijas līgumu.³³ Ņemot vērā, ka katram pensionāram bija arī ģimene, kopā Latvijā palikušo skaits mērāms robežās no 75 000 līdz 100 000.

Sarunās ar Krieviju Latvija jau sākotnēji bija gatava piekrist, ka Latvijā paliktu visas tās personas, kuras demobilizējušās un ieradušās te pirms 1990. gada 4. maija. Nedaudz vēlāk Latvija jau bija gatava piekāpties, par robežšķirtni iezīmējot 1991. gada 21. augustu, bet Krievija turpināja pieprasīt, lai te varētu palikt visas pensionētās militārpersonas neatkarīgi no tā, kad tās te ieradušās. M. Virša vadītā delegācija beigu beigās piekāpās, ka Latvijā paliks visi tie militārie pensionāri un viņu ģimenes locekļi, kuri te ieradušies līdz 1992. gada 28. janvārim, kad PSRS karaspēku savā jurisdikcijā pārņēma Krievija. 1994. gada 15. martā Latvijas un Krievijas delegācijas parafēja visu līgumprojektu paketi. Faktiski tas nozīmēja visu Latvijā esošo Krievijas militāro pensionāru un viņu ģimeņu atstāšanu.

4. Atteikšanās no materiālajām prasībām

Zaudējumu kompensācijas un materiālo jautājumu risinājums atkal tieši bija atkarīgs no pamatjautājuma par to, vai karaspēks Latvijā atradies okupācijas un aneksijas rezultātā vai arī pēc Latvijas, tās valdības un tautas gribas atbilstoši starptautisko tiesību normām. Ņemot vērā pušu pilnīgi atšķirīgos viedokļus šajā jautājumā, tikpat atšķirīgi bija uzskati par materiālo zaudējumu kompensāciju un armijas nekustamo īpašumu piederību.

Jau pirmajā delegāciju tikšanās reizē 1992. gada 1. februārī Krievijas puse atzina Latvijas Republikas īpašuma tiesības tikai uz tām bruņoto spēku lietošanā esošajām ēkām un būvēm, kuras Latvija uzcēlusi līdz 1940. gada 17. jūnijam.³⁴ Sākotnēji Krievija vēlējās panākt, lai Latvija kompensētu visu to armijas atstāto nekustamo īpašumu vērtību, kas uzcelti pēc 1940. gada 17. jūnija.³⁵ Latvija tam kategoriski nepiekrita. Jūtot Latvijas stingro pozīciju, drīz vien Krievija mainīja savu nostāju, piedāvājot tā saukto nulles variantu. Tas nozīmēja, ka Krievija atteiktos no īpašumu vērtības kompensācijas, ja Latvijas puse atteiktos no jebkurām prasībām par karaspēka nodarītajiem ekoloģiskajiem un ekonomiskajiem zaudējumiem visā to "klātbūtnes laikā" Latvijā. Latvijas delegācija Jāņa Dineviča vadībā noraidīja Krievijas piedāvāto nulles variantu un iesniedza savus aprēķinus par visiem zaudējumiem, kas radušies Latvijai, atrodoties Padomju Savienības sastāvā.³⁶ Šie zaudējumi nepārprotami vairākkārt pārsniedza armijas rīcībā esošo nekustamo īpašumu vērtību un bija papildu arguments Latvijas delegācijas sarunās.

³³ Protokols pie Latvijas Republikas Valdības un Krievijas Federācijas Valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 10. decembris, Nr. 144 (275).

³⁴ Komunikē par Krievijas Federācijas ..., 83. lpp.

³⁵ Atbilstoši Krievijas nostādņēm sarunās tā Latviju uzskatīja par jaunu, neatkarīgu valsti. Taču pat tādā gadījumā tiesību priekšteces valsts nekustamais īpašums pāriet valstij pēcteci bez jebkādas kompensācijas, kā to nosaka 1983. gada 8. aprīļa Vīnes konvencija par valstu tiesību pēcteci uz valsts īpašumu, arhīviem un parādiem (14., 15. u. c. panti).

³⁶ *Šmulders, M. (sast.)*. Latvijas Statistikas institūts. Par Latvijas un PSRS savstarpējiem norēķiniem un kompensāciju par padomju armijas īpašumu, ko pārņēms Latvijas valsts. No: *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Stankevičs, E.* Latvija padomju militāristu varā. 1939–1999. Rīga: Latvijas okupācijas izpētes biedrība, 2011, ISBN 9789984493022, 227.–228. lpp.

Latvijas puses nepiekāpība nekustamā īpašuma jautājumā noveda pie tā, ka armijas daļu komandieri un virsnieki Latvijā aktīvi sāka ne tikai iznomāt, bet arī pārdot nekustamos īpašumus komercstruktūrām.³⁷ Šos procesus nespēja apturēt pat Latvijas Republikas Augstākās Padomes jau 1991. gada 5. novembrī pieņemtais lēmums, kas visus padomju armijas nekustamos īpašumus pasludināja par valsts īpašumu un saimnieciskos darījumus ar tiem pieļāva tikai ar Latvijas Republikas Ministru Padomes atļauju.³⁸

Augstākās Padomes lēmums, pasludinot padomju armijas nekustamo īpašumu par Latvijas valsts īpašumu, bija atbilstošs starptautisko tiesību normām un principiem, jo izrietēja no Latvijas okupācijas un aneksijas fakta. Tas nonāca zināmā pret-runā ar 1994. gada 30. aprīlī parakstīto starpvalstu līgumu, kura 7. panta 5. punktā teikts: "Latvijas Puse sniedz Krievijas Pusei taisnīgu kompensāciju par tai nododamo nekustamo īpašumu, kurš uzcelts vai nopirkts par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku līdzekļiem un ir Krievijas īpašums."³⁹

Sarunu laikā Latvijas delegācija vēl neapzinājās ekoloģisko zaudējumu apjomus un apmērus, ko karaspēka daļas bija nodarījušas apkārtējai videi Latvijas teritorijā. Aizejošā armija pameta ar sprāgstvielām un bumbu atlūzām pilnus mācību poligonus Ādažos, Papē un Saldū, ar raķešu degvielu un citām ne mazāk toksiskām vielām piesārņotu grunti simtiem hektāru platībā. Palika arī simtiem ēku un objektu, kuru izmantošana vai pielāgošana citiem mērķiem nebija iespējama: raķešu šahtas un bumbu novietnes, pazemes bunkuri utt. Daudzos gadījumos šādi objekti, ieskaitot kodolraķešu bāzes, atradās uz zemēm, kuras denacionalizācijas ceļā atguva bijušie īpašnieki vai viņu mantinieki. Neviens viņiem nav palīdzējis atbrīvoties no šiem objektiem vai saņemt kompensāciju par to nojaukšanu. Tas pats attiecas uz armijas piegrozotajām un piesārņotajām zemēm, kas tagad nonākušas privātpašumā.

Pēc Krievijas armijas izvešanas, ieguldot milzīgus finanšu resursus, Latvijai divdesmit gadu laikā izdevies sakopt tikai nelielu daļu piesārņoto un pielūzto teritoriju, nesaņemot nekādu palīdzību vai kompensācijas no Krievijas. Latvijas Republikas valdības uzdevums valsts uzņēmums "Vides projekti" aprēķinājis padomju armijas nodarītos zaudējumus Latvijas videi. Tie sasniedz gandrīz miljardu eiro, precīzāk, 891 070 560 eiro.⁴⁰

Sarunās ar Krieviju Latvijas delegācija Jāņa Dineviča vadībā aktīvi uzstāja, lai Krievija atlīdzinātu videi nodarītos zaudējumus, ja reiz tā pati uzņēmusies Padomju Savienības mantnieces pienākumus un atbildību par armijas izvešanu. Sarunu otrajā posmā šiem jautājumiem tika pievērsta vien otršķirīga loma, koncentrējoties uz armijas izvešanas termiņiem un Skrundas objekta jautājumiem. Tā rezultātā starpvalstu līguma 13. pantā iekļauts ieraksts, kas Krievijai neuzliek konkrētus pienākumus: "Visi nododamie objekti tiek pārbaudīti, lai konstatētu apkārtējās vides piesārņojumu, dabas resursu bojājumu un noplicināšanas pakāpi."⁴¹ Pamatojoties

³⁷ Karaspēka daļu saraksts, kas iztirgotas komercstruktūrām. LNA LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 55. lpp.

³⁸ Par PSRS Aizsardzības ministrijas, PSRS robežapsardzības karaspēka un PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pārziņā esošā īpašuma pārņemšanu Latvijas Republikas valsts īpašumā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 5. novembra lēmums. Pieejams: likumi.lv/doc.php?id=70833 [aplūkots 18.05.2015.].

³⁹ Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā. Parakstīts Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 10. decembris, Nr. 144 (275).

⁴⁰ *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Stankevičs, E.* Latvija padomju militāristu varā ..., 225. lpp.

⁴¹ Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums ...

uz to un ekspertu aprēķinātajiem zaudējumiem, Latvija saglabājusi tiesības iesniegt oficiālu prasību Krievijai un strīdus gadījumā šo jautājumu risināt starptautiskajā šķīrētībā.⁴²

5. Starptautisko organizāciju un Rietumvalstu pozīcija Krievijas karaspēka izvešanas jautājumā

Gan ANO, gan citas nozīmīgākās starptautiskās organizācijas un Rietumvalstis bija atzinušas pašas Krievijas īstenoto pozīciju, ka tā sevi uzskatīja par PSRS turpinātājvalsti, ne vienkārši par tās tiesību pēcteci.⁴³ Atbilstoši šai pozīcijai Krievija pārmantoja PSRS mandātu gan ANO un tās Drošības padomē un citās ietekmīgās starptautiskās organizācijās, gan pārņēma visu PSRS diplomātisko un konsulāro dienestu ar tā ēkām ārvalstīs. Arī PSRS karaspēka pārņemšana Baltijas valstīs ir tam apliecinājums. Jautājumos par Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts atbildību gan Krievija bijusi daudz nekonekvēntāka, īpaši divpusējās attiecībās ar Baltijas valstīm.

Lielākos panākumus Krievijas karaspēka izvešanas problēmas internacionalizēšanā Baltijas valstis guva, darbojoties kopā Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (turpmāk – EDSA) galotņu konferencē 1992. gada 9.–10. jūlijā Helsinkos. Šajā forumā piedalījās arī ASV prezidents Džordžs Bušs (*George Bush*) un Krievijas prezidents B. Jeļcins. Baltijas valstu vadītāju pozīcija bija jau saskaņota iepriekš Baltijas valstu padomē. Tā bija konsekventa un kategoriska, kā redzams arī no Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja teiktā apspriedē: “Pirmkārt, mēs ceram, ka Helsinku noslēguma dokumentā tiks uzsvērts, ka svešas valsts karaspēka atrašanās Baltijas valstīs ir pretrunā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem. Otrkārt, būtu nepieciešams apzināties, ka karaspēka klātbūtne nav tikai Baltijas valstu iekšēja problēma, bet ir drauds Eiropas drošībai kopumā. Treškārt, mēs ceram, ka EDSA dalībvalstis atbalstīs baltiešu prasību, lai saskaņā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem tiktu noslēgti divpusēji līgumi par drīzu, kontrolējamu un pilnīgu ārvalsts karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm. Pie tam šajos līgumos jāietver armijas izvešanas grafiks.”⁴⁴

Ņemot vērā Baltijas valstu uzstājību, kā arī ASV, Zviedrijas un daudzu citu Rietumvalstu atbalstu, EDSA pēc būtības bija pirmā starptautiskā organizācija, kas skaidri un nepārprotami 1992. gada jūlijā deklarēja, ka nepieciešams izvest ārvalstu karaspēku no Baltijas.⁴⁵ Kā uzskatīja Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts (*Carl Bildt*), tieši Helsinkos B. Jeļcins pirmo reizi īsti aptvēra, cik lielu nozīmi šim jautājumam piešķir starptautiskā sabiedrība.⁴⁶

Apvienoto Nāciju Ģenerālajā asamblejā tikušas pieņemtas pat divas rezolūcijas par Krievijas karaspēka ātrākas izvešanas nepieciešamību no Baltijas valstīm – 1992. gada 25. novembrī un 1993. gada 15. novembrī.⁴⁷ ANO otrā rezolūcija noteica

⁴² Gardiner, R. K. *International Law*. London: Pearson Longman, 2003, pp. 472–479.

⁴³ Ziemele, I. *State Continuity ...*, pp. 45–93.

⁴⁴ Upmalis, I., Tilgass, Ē., Dinevičs, J., Gorbunovs, A. *Latvija – PSRS karabāze ...*, 126. lpp.

⁴⁵ Helsinki Summit Declaration. Conference for Security and Co-operation in Europe. 1992 Summit. Helsinki, 9–10 July, 1992. Pieejams: www.osce.org/mc/39530?download=true [aplūkots 18.05.2015.].

⁴⁶ Fredēns, L. P. *Atgriešanās ...*, 75. lpp.

⁴⁷ Zīmīgi, ka Baltijas valstu 1992. gada 14. augusta pieprasījumā ANO 47. sesijai iekļaut jautājumu par “Ārvalstu militāro spēku pilnīgu izvešanu no Baltijas valstīm” un tā pamatojumā nav ne vārda par okupāciju un aneksiju, kā rezultātā šis karaspēks atrodas Baltijas valstīs. Sk.: Request for inclusion of a supplementary item in the agenda of the forty-seventh session of the United Nations General Assembly complete withdrawal of foreign military forces from the territories of the Baltic States. Letter from the representatives of Estonia, Latvia and Lithuania to the United Nations addressed

izveidot misiju Krievijas karaspēka izvešanas procesa novērošanai. Eiropas Savienības Padome (*Council of the European Union*) savā 1994. gada 25. jūnija paziņojumā aicināja Krieviju pabeigt karaspēka izvešanu no Latvijas un Igaunijas 1994. gada 31. augustā.

Lielākais trūkums ir tas, ka nevienā no šiem dokumentiem netika uzsvērts, ka šī karaspēka atrašanās Baltijas valstīs ir okupācijas un aneksijas rezultāts. Starptautiskās sabiedrības interesēs būtu nesamierināties ar starptautiskās tiesiskās kārtības un tās pamatprincipu pārkāpumiem,⁴⁸ pieprasot no Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts tās nodarījumu seku pilnu novēršanu un nodarītā kaitējuma atlīdzību. Arī pašas Baltijas valstis, cerot uz Krievijas godaprātu un pretimnākšanu, to nepieprasīja, un tas radīja tām pamatīgas problēmas.

Līdzīgi kā starptautiskajās organizācijās, arī divpusējās attiecībās ar Rietumvalstīm gan Latvija, gan pārējās Baltijas valstis izmantoja katru iespēju gūt atbalstu Krievijas karaspēka izvešanai. Īpašas attiecības Latvijai šajā jomā izveidojās ar ASV un Zviedriju, kuras abas vistiešākajā veidā iesaistījās Krievijas karaspēka izvešanas jautājuma risināšanā.

Baltiešu organizācijas diezgan jūtami spēja lobēt karaspēka izvešanas jautājumus ASV Kongresā, kur finansiāla palīdzība Krievijai tika tieši saistīta ar rezultātiem šajā jomā. Acīmredzot, ņemot to visu vērā, Bils Klintonš (*Bill Clinton*) bija nolēmis karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm vērtēt kā Krievijas demokratizācijas un vērtību pārorientācijas procesu lakmusa papīru. ASV prezidents un viņa administrācija šim jautājumam piešķīra ļoti lielu nozīmi un veltīja pūles tā risināšanai. "Ikreiz, kad tiek ar Jeļcinu, es paceļu jautājumu par Baltiju," bija teicis B. Klintonš Zviedrijas premjerministram K. Biltam 1993. gada 1. decembrī.⁴⁹ To apstiprina ASV ārlietu sekretāra speciālais padomnieks Strobs Talbots (*Strobe Tallbott*), kurš norāda, ka B. Klintonš Krievijas karaspēka izvākšanu no Baltijas valstīm uzskatījis par ārkārtīgi svarīgu, salīdzinot to ar Krievijas kodolieroču izvākšanu no Ukrainas, lai atbalstītu tās drošību un neatkarību.⁵⁰

ASV prezidents Klintonš pārliecināja B. Jeļcinu, ka jāatrod kompromiss par Skrundas objekta saglabāšanas ilgumu pēc tam, kad būs pabeigta 1994. gada 31. augustā paredzētā karaspēka izvešana. Latvijā tolaik premjerministrs un ārlietu ministrs pieļāva iespēju Skrundas lokatoru saglabāt ne ilgāk kā trīs gadus, papildus paredzot vēl 12 mēnešus pēc tam objekta demontāžai. Krievija demontāžai pieprasīja ne mazāk kā piecus gadus un 24 mēnešus. Beigu beigās B. Klintonš un B. Jeļcins 1994. gada 13. janvārī Maskavā rada kompromisu starp šiem abiem termiņiem un vienojās par četriem gadiem un 18 mēnešiem demontāžai.⁵¹

ASV un Zviedrijas palīdzība Krievijas karaspēka izvešanā no Latvijas koncentrējās uz termiņiem un Skrundas radara problēmas risināšanu, atstājot novārtā Krievijas pieaugošās prasības nodrošināt īpašas tiesības krievvalodīgajiem Latvijā un sociālās garantijas šeit palikušajām militārpersonām. Tā bija stratēģiska kļūda, kuras negatīvos rezultātus Latvijā vēl pārliecinošāk jūtam tagad – daudzus gadus pēc Krievijas armijas izvešanas.

to the Secretary-General of the United Nations. In: *Negotiations with the Russian Federation ...*, pp. 149–151.

⁴⁸ Orakhelashvili, A. *Peremptory Norms ...*, p. 54.

⁴⁹ Fredēns, L. P. *Atgriešanās ...*, 214. lpp.

⁵⁰ Beyrle, J. R. *Case study ...*, p. 15.

⁵¹ Fredēns, L. P. *Atgriešanās ...*, 228. lpp.; Beyrle, J. R. *Case study ...*, p. 17.

6. Starpvalstu līgumu tiesiskais un politiskais vērtējums

Sarunas par Krievijas Bruņoto spēku izvešanu no Latvijas turpinājās līdz pat 1994. gada 30. aprīlim, kad Maskavā Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis, Latvijas Ministru prezidents Valdis Birkavs, Krievijas Federācijas prezidents Boriss Jeļcins un Krievijas valdības vadītāja pirmais vietnieks Oļegs Soskovecs (*Oleg Soskovec*) parakstīja starpvalstu līgumu paketi par Krievijas jurisdikcijā esošā karaspēka izvešanu no Latvijas. Līgumu paketi veidoja četri līgumi, no kuriem galvenais līgums regulēja Bruņoto spēku izvešanu; otrais noteica Skrundas radiolokācijas stacijas pagaidu funkcionēšanu; trešais un ceturtais – militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību.⁵²

Līgums par Bruņoto spēku izvešanu paredzēja to izdarīt līdz 1994. gada 31. augustam, izņemot Skrundas radiolokācijas staciju, kuras funkcionēšana Latvijā tika atļauta līdz 1998. gada 31. augustam, bet demontāža – līdz 2000. gada 29. februārim. Līgums legalizēja visu to karaspēka daļu izformēšanu un militārpersonu atvaļināšanu, kas Latvijā īstenota pirms 1992. gada 28. janvāra, kad PSRS karaspēks nonāca Krievijas Federācijas jurisdikcijā, kaut gan Krievijai būtu jāuzņemas pilna atbildība par karaspēka atrašanās sekām Latvijā visā tā uzturēšanās laikā. Latvija pati ne tikai uzņēmās visu atbildību par Bruņoto spēku atstāto nevienam nevajadzīgo objektu nojaukšanu un piegružoto, piesārņoto teritoriju sakopšanu, bet arī apsoliya “taisnīgu kompensāciju” par atstātajiem īpašumiem.

Līgumi ignorēja vienu no Latvijas konstitucionālajiem aktiem – 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 9. punktu. Tā saturu interpretējusi Satversmes tiesa, 2007. gada 29. novembra spriedumā par Abrenes novada atdošanu Krievijai norādot: “Neatkarības deklarācijas 9. punkta pirmais teikums liedz Latvijai, slēdzot starptautiskus līgumus ar Krieviju, atkāpties no Latvijas nepārtrauktības doktrīnas.”⁵³ Tādējādi 1990. gada 30. aprīli Maskavā parakstītie līgumi neatbilst Latvijas konstitucionālajām tiesībām un nepārtrauktības doktrīnai, kura plaši atzīta un ir piemērojama atbilstoši starptautiskajām tiesībām, ņemot vērā, ka PSRS karaspēka ienākšana Latvijā vērtējama kā agresijas akts, kas noveda pie Latvijas okupācijas un aneksijas. No šī fakta izriet Krievijas kā PSRS turpinātājvalsts starptautiski tiesiskā atbildība, kuru Latvijas gadījumā tā uzņēmusies tikai daļēji. “Krievija vienmēr rūpīgi izsvērusi pakāpi, kādā tāda turpinātība ir tās interesēs, īpaši divpusējās attiecībās un parādu jomā,” norāda I. Ziemele.⁵⁴ Šāda Krievijas pozīcija, kad tā centusies iegūt visus iespējamus labumus, balstoties uz turpinātības doktrīnu, un izvairījusies no atbildības, kas savukārt izriet no šīs pašas

⁵² Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā; Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas vienošanās par Skrundas radiolokācijas stacijas tiesisko statusu tās pagaidu funkcionēšanas un demontāžas laikā; Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību; Protokols pie Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 10. decembris, Nr. 144 (275).

⁵³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums 2007. gada 29. novembrī lietā Nr. 2007-10-0102, 66.5. punkts. No: Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. 2007. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 242. lpp. Valsts nepārtrauktība atzīta arī Latvijas Republikas Satversmē 2014. gada jūnijā iekļautajā Satversmes ievadā.

⁵⁴ *Ziemele, I. State Continuity ...*, p. 93.

doktrīnas, neatbilst starptautiskajām paražu tiesībām.⁵⁵ Baltijas valstu spējas vienām pašām ietekmēt Krieviju, lai tā uzņemtos pienācīgu atbildību par padomju karaspēka nodarītajiem zaudējumiem un citām tā uzturēšanās sekām Baltijas reģionā, izrādījās nepietiekamas starpvalstu sarunās un līgumu slēgšanas procesā.

No starptautisko tiesību viedokļa Latvijai kā suverēnai valstij bija tiesības atteikties no starptautiski pamatojamām prasībām, un šajā ziņā parakstītie līgumi pēc savas formas un procedūrām atbilda 1969. gada Vīnes konvencijai par starptautisko līgumu tiesībām. Arī pēc satura tie nebija pretrunā ar starptautisko tiesību principiem un normām, jo bija divos gados sasniegtais sarunvedēju kompromiss. Šis kompromiss Latvijai nozīmēja, ka tā pati uzņemas lielāko daļu atbildības par okupācijas un aneksijas sekām.

Latvijas un Krievijas parakstītie līgumi tika ratificēti noteiktajā kārtībā abu valstu parlamentos. Latvijas Republikas Saeima tos ratificēja 1994. gada 24. novembrī, kad Latvijā vēl turpināja funkcionēt Skrundas radiolokators, bet karaspēka izvešana jau bija pabeigta 31. augustā.

Noslēgtos līgumus gan Latvijā, gan Krievijā joprojām vērtē pretrunīgi. Vieni tos Latvijā uzskata par diplomātisku uzvaru, citi par politisko kompromisu, bet vēl citi – par Latvijas “mīkstmiesību”.⁵⁶

Secinājumi

1. Sarunās par karaspēka izvešanu Latvija nepārprotami uzskatīja, ka Padomju Savienības karaspēks, ko savā jurisdikcijā pārņēma Krievija, Latvijā atrodas okupācijas un aneksijas rezultātā un ka Latvija par to nevar uzņemties nekādu atbildību. Taču sarunās Latvija atkāpās no nepārtrauktības doktrīnas un aprobežojās ar terminu “ārvalstu karaspēks, kas izvedams no Latvijas”. Tas ļāva Krievijai izvirzīt jaunus un jaunus nosacījumus karaspēka izvešanai līdz pat kompensāciju pieprasīšanai par armijas atstāto nekustamo īpašumu, sociālajām garantijām militārpersonām un pensionāriem, līdzdarbībai dzīvokļu celtniecībā izvedamajam karaspēkam Krievijā. Latvijas pozīcija sarunās un ar to noslēgtie starpvalstu līgumi 1994. gada 30. aprīlī, ignorējot Latvijas nepārtrauktības doktrīnu, neatbilst Latvijas konstitucionālo tiesību normām un ir pretrunā deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 9. punktam.
2. Karaspēka izvešana atbilstoši starptautiskajām tiesībām Krievijai kā PSRS turpinātājam bija jāisteno bez jebkādiem nosacījumiem un prasībām, novēršot karaspēka uzturēšanās sekas un kompensējot Latvijai visus materiālos zaudējumus un morālo kaitējumu. Tā vietā Krievija saņēma līgumu paketi (1994. gada 30. aprīlī), kurā lielāko daļu atbildības uzņēmās pati Latvija. Tai nācās piekrist Skrundas radiolokācijas stacijas saglabāšanai vēl uz četriem gadiem, tā nesaņēma nekādas kompensācijas par armijas nodarītajiem zaudējumiem apkārtējai videi, tā uzņēmās nepamatotas sociālās garantijas – Krievijas armijas demobilizētajiem pensionāriem u. c. Padomju armijas atstāto bijušo militārpersonu un viņu ģimenes locekļu lielais skaits Latvijā veicināja sabiedrības šķelšanos, kuras negatīvās sekas jūtas vēl tagad.
3. Baltijas Atmodas laika vienotība tāda nebija sarunās ar Krieviju par tās karaspēka izvešanu. Baltijas valstis necentās kopīgi panākt, lai starptautiskās organizācijas atzītu, ka karaspēks, kas nonācis to teritorijā okupācijas un

⁵⁵ Mälksoo, L. *Illegal Annexation ...*, p. 258.

⁵⁶ Bojārs, J. *Starptautiskās publiskās tiesības*. I. Rīga: Zvaigzne ABC, [b.g.], 277. lpp.

aneksijas rezultātā, izvedams bez jebkādiem nosacījumiem. Tās vāji izmantoja savas iespējas kopīgiem spēkiem konsekventi balstīties uz nepārtrauktības doktrīnu, lai panāktu PSRS turpinātājvalsts – Krievijas – starptautiski tiesisko atbildību. Baltijas valstu sadarbības trūkumu sekmīgi izmantoja Krievija, panākot savas intereses starpvalstu līgumos.

4. Rūpējoties tikai par Krievijas karaspēka ātrāku izvešanu, Rietumvalstu tā laika vadītāji un starptautiskās organizācijas nevēlējās iedziļināties Krievijas pieaugošajās prasībās Baltijas valstīm un to nepamatotībā un neatbilstībā starptautiskajām tiesībām. Nevienā no starptautisko organizāciju dokumentiem 1992.–1994. gadā netika uzsvērts, ka karaspēka atrašanās Baltijas valstīs ir okupācijas un aneksijas rezultāts, par ko Krievijai kā PSRS turpinātājvalstij jāuzņemas pilna starptautiski tiesiskā atbildība.
5. Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas būtu uzskatāma nevis par Latvijas vai starptautiskās sabiedrības diplomātisko uzvaru, bet gan par mācību, veidojot savu drošības politiku attiecībās ar Krieviju mūsdienās un nākotnē. Nedz piekāpšanās Krievijai karaspēka izvešanas kontekstā, nedz Abrenes novada dāvināšana Krievijai ne tikai nav uzlabojusi starpvalstu attiecības, bet drīzāk bijis pamats jaunu un jaunu prasību izvirzīšanai. Ieguvums tomēr ir tas, ka Krievijas karaspēka Latvijā vairs nav un Moldovas, Gruzijas vai Ukrainas (Krima) krievu separātistu scenārijs tādā veidā te īstenoties nevarēs.
6. Latvija vēl joprojām vismaz teorētiski saglabā tiesības panākt Krievijas atbildību atbilstoši starptautisko tiesību normām tai vai citā formā par bijušās PSRS karaspēka prettiesisko atrašanos Latvijā un tās sekām. Latvijas Republikas Saeimas lēmumiem un ASV Kongresa atbalsta rezolūcijām šajā jautājumā jāpievieno nopietns diplomātu un starptautisko tiesību speciālistu darbs. Krievija agri vai vēlū būs spiesta atkal rēķināties ar starptautiskās sabiedrības un starptautisko tiesību prasībām.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Beyrle, J. R.* Case study: The Withdrawal of Russian Military Forces from the Baltic States. National Defense University, National Defense College, 1996.
2. *Bojārs, J.* Starptautiskās publiskās tiesības. I. Rīga: Zvaigzne ABC, [b.g.].
3. *Crawford, J.* Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Commentaries. Pieejams: legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_e.pdf [aplūkots 18.05.2015.].
4. *Fredēns, L. P.* Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi. 1991–1994. Rīga: Atēna, 2011, ISBN 9789984344171, 454 lpp.
5. *Gardiner, R. K.* International Law. London: Pearson Longman, 2003.
6. *Klabbers, J.* International Law. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2013, ISBN 9780521194877, 350 p.
7. *Mälksoo, L.* Illegal Annexation and State Continuity: the case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. A Study of the Tension between Normativity and Power in International Law. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, ISBN 9041121773, 373 p.
8. *Mälksoo, L.* State Responsibility and the Challenge of the Realist Paradigm: the Demand of Baltic Victims of Soviet Mass Repressions for Compensation from Russia. In: Baltic Yearbook of International Law, Vol. 3. *Ziemele, I. (ed.)*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, ISBN 9789004137462.
9. *Orakhelashvili, A.* Peremptory Norms and Reperation for Internationally Wrongful Acts. In: Baltic Yearbook of International Law, Vol. 3. *Ziemele, I. (ed.)*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, ISBN 9789004137462.
10. *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Dinevičs, J., Gorbunovs, A.* Latvija – PSRS karabāze. 1939–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu. Rīga: Zelta grauds, 2006, ISBN 9984986365, 358 lpp.

11. *Upmalis, I., Tilgass, Ē., Stankevičs, E.* Latvija padomju militāristu varā. 1939–1999. Rīga: Latvijas okupācijas izpētes biedrība, 2011, ISBN 9789984493022, 301 lpp.
12. *Vitkus, G.* Changing Security Regime in the Baltic Sea Region. NATO Euro-Atlantic Partnership Council. Individual Research Fellowship 2000–2002 Programme. Final Report. Vilnius, 2002.
13. *Ziemele, I.* State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ISBN 9004142959, 424 p.

Normatīvie akti

1. Helsinki Summit Declaration. Conference for Security and Co-operation in Europe. 1992 Summit. Helsinki 9–10 July, 1992. Pieejams: www.osce.org/mc/39530?download=true [aplūkots 18.05.2015.].
2. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States (1933). Pieejams: www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf [aplūkots 25.05.2015.].
3. Latvijas Republikas Saeimas 2005. gada 12. maija deklarācija "Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu". Pieejams: http://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [aplūkots 18.05.2015.].
4. Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu. Pieņēmusi Latvijas Republikas Saeima 2005. gada 12. maijā. Pieejams: http://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [aplūkots 18.05.2015.].
5. The Concurrent Resolution July 22, 2005. Congressional Record – House, p. H6370. Pieejams: <https://www.congress.gov/crec/2005/07/22/CREC-2005-07-22-pt1-PgH6369-3.pdf> [aplūkots 18.05.2015.].
6. Komunikē par Krievijas Federācijas valsts delegācijas un Latvijas Republikas valsts delegācijas sarunām Rīgā 1992. gada 1. februārī. LNA LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 83. lp.
7. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums "Par starpvalstu sarunām ar Krieviju karaspēka izvešanas jautājumā" Rīgā, 1992. gada 15. septembrī. Pieejams: www.likumli.lv/doc.php?id=66328 [aplūkots 18.05.2015.].
8. Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā. Parakstīts Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 10. decembris, Nr. 144 (275).
9. Latvijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības neuzbrukšanas līgums. [1932. gada 5. februārī]. Pieejams: <http://www.old.history.lv/alfabets/A/AR/arpolitika/dok/1932.02.05.latv.htm> [aplūkots 18.05.2015.].
10. Par PSRS Aizsardzības ministrijas, PSRS robežapsardzības karaspēka un PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pārziņā esošā īpašuma pārņemšanu Latvijas Republikas valsts īpašumā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 5. novembra lēmums. Pieejams: [likumi.lv/doc.php?id=70833](http://www.likumli.lv/doc.php?id=70833) [aplūkots 18.05.2015.].
11. Par PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas. Latvijas Republikas Augstākā Padomes 1991. gada 29. augusta lēmums. Pieejams: [likumi.lv/doc.php?id=68780](http://www.likumli.lv/doc.php?id=68780) [aplūkots 18.05.2015.].
12. Protokols pie Latvijas Republikas Valdības un Krievijas Federācijas Valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 10. decembris, Nr. 144 (275).
13. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001. New York: United Nations, 2008.
14. Communique About Negotiations between the Republic of Latvia and the Russian Federation State Delegation in Riga on February 1, 1992. LNA LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 121.–122. lp.
15. Request for inclusion of a supplementary item in the agenda of the forty-seventh session of the United Nations General Assembly complete withdrawal of foreign military forces from the territories of the Baltic States. Letter from the representatives of Estonia, Latvia and Lithuania to the United Nations addressed to the Secretary-General of the United Nations. Negotiations with the Russian Federation Concerning the Withdrawal of Russian Military Forces from the Territory of the Republic of Lithuania. July 29, 1991 – September 8, 1992. (Chronology and Collection of Documents). Vilnius, Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992, pp. 149–151.
16. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. New York, United Nations, 2005. Pieejams: <http://legal.un.org/legislative/series/documents/Book25/Book25.pdf> [aplūkots 18.05.2015.].
17. Statement by Russian Foreign Minister Andrei Kozyrev to Baltic Foreign Affairs Ministers in Moscow, August 6, 1992. In: Negotiations with the Russian Federation Concerning the Withdrawal of Russian Military Forces from the Territory of the Republic of Lithuania. July 29, 1991 – September 8, 1992. (Chronology and Collection of Documents). Vilnius, Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992, pp. 149–151.

18. Statement on the Immediate Withdrawal of the USSR Army from Latvia, Estonia and Lithuania. Vilnius, October 5, 1991. In: Together. Council of the Baltic States. 1990–1992. Documents. Vilnius, Lithuanian Institute of International Political and Economic Relations, 1996.
19. Treaty between the Republic of Lithuania and the Russian Soviet Federated Socialist Republic on the basis for relations between states. July 29, 1991, Moscow. In: Negotiations with the Russian Federation Concerning the Withdrawal of Russian Military Forces from the Territory of the Republic of Lithuania. July 29, 1991 – September 8, 1992. (Chronology and Collection of Documents). Vilnius: Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992, pp. 149–151.
20. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems. May 26, 1972, Moscow. Pieejams: <http://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#text> [aplūkots 18.05.2015.].
21. Dogovor mezhdru Rossijskoj Federaciej i Jestonskoj Respublikoj o vyvode Vooruzhennyh Sil Rossijskoj Federacii s territorii Jestonskoj Respubliki i uslovijah ih vremennogo prebyvanija na ee territorii. Data podpisanija: 07.26.1994. Pieejams: http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/8CFB378B6505009843257E36002E26C6 [aplūkots 18.05.2015.].
22. O perehode Severo-Zapadnoj gruppy vojsk i Baltijskogo Flota pod jurisdikciej Rossijskoj Federacii. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 27 janvarja 1992, No. 52. Pieejams: <http://russia.bestpravo.ru/fed1992/data03/tex15270.htm> [aplūkots 18.05.2015.].

Juridiskās prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums 2007. gada 29. novembrī lietā Nr. 2007-10-0102, 66.5. punkts. No: Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. 2007. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 242. lpp.

Stenogrammas

1. Latvijas 1992. gada 1. februāra sarunas LR Augstākās Padomes plenārsēdē: Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 4. sesijas 9. sēdes (1992.02.04.) stenogramma. No: Latvijas Vēstnesis. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 213. burtnīca, 5367.–5370. lpp.
2. Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 4. sesijas 9. sēdes (1992.02.04.) stenogramma. No: Latvijas Vēstnesis. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 213. burtnīca, 5367.–5370. lpp.
3. Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 5. sesijas 9. sēdes (1992.09.15.) stenogramma. No: Latvijas Vēstnesis. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 275. burtnīca, 7322. lpp.

Citi avoti

Intervija ar bij. Latvijas delegācijas vadītāju Jāni Dineviču 2014. gada 5. jūnijā Rīgā.

Acceptance of a Claim for State Continuity: A Question of International Law and its Consequences

PhD (*Cantab.*) **Ineta Ziemele**

Professor of international law at Riga Graduate School of Law
Justice of the Constitutional Court of Latvia, former Judge and President of Section of the
European Court of Human Rights
E-mail: Ineta.Ziemele@satv.tiesa.gov.lv

This article provides an overview of the conflicting theoretical premises that characterize the debate and legal developments in international law in the fields of State succession and State continuity. It is argued that both identity and legal certainty principles have a role to play in the modern understanding of State succession and State continuity. The article explains that the developments in international law and debate, especially those taking place within the so-called constitutionalist perspective on international law, provide for more support to the view taken by the Baltic states, when putting forward their claim to State continuity. The article argues that while international law does not determine the constitutional identity of a State, international law should be concerned with constitutional processes within the State since it is international law that attributes international consequences to these internal constitutional processes. The article sums up the most important legal issues regarding the claim to State continuity of Latvia.

Keywords: state, state continuity, state succession, decolonization, self-identification, self-determination, identity, constitutionalist pluralist vision.

Content

<i>Introduction</i>	39
<i>State succession and State continuity: how relevant is the distinction</i>	40
<i>Conceptualizing State continuity</i>	43
<i>Continuity of the Republic of Latvia in international law</i>	45
<i>Conclusions</i>	46
<i>Sources</i>	46
<i>Literature</i>	46

Introduction

International law has become a very dynamic legal system, which also means that there are many questions and differences of opinion. One area, which rather consistently remains controversial, is the law of State succession and the distinction between State succession and State continuity. There has been very little or no in-depth discussion, however, of these controversies in the Latvian legal discourse. Therefore, I will first of all sum up the main points of the discussion on State

succession (*valsts pēctecība*) and State continuity (*valsts nepātrauktība/turpināšanās*) and also introduce some new propositions for this discussion.¹

The Latvian legal discourse is characterized by the assumption that Latvia along with the other two Baltic states continue their international legal personality and that no particular difficulty arises in this respect. It is true, however, that so far the available studies in the Latvian language regarding the issue of State continuity have primarily approached it within the constitutional law or (legal) history discourse. There is no study available in Latvia concerning the possible complexities of the Latvian claim to State continuity under international law. Furthermore, a fairly rich discussion about the so-called Baltic case in the international law literature is available in English, French and German, but it is not widely known in Latvia.

The second aim of this article is to introduce the main elements prevailing in the international law discourse regarding the Latvian State continuity claim. The article will also address and provide a response to some of the challenges posed to the Latvian or Baltic claim to State continuity. At the outset, it should be pointed out that one of the most comprehensive studies summing up the main criticism of the underlying concepts of international law which are of particular relevance to the Baltic claim is the book “Decolonization of International Law” by Matthew Craven.² For the purposes of this article I shall use this study as a starting point.

State succession and State continuity: how relevant is the distinction

Craven begins his book by a comprehensive presentation, using a historical narrative related to the consolidation of the law of State succession and the difficulties that have accompanied that process. Since territory and sovereignty play a crucial role in any discussion of a State, he rightly observes that it has been difficult to arrive at an objective set of rules to explain or define the character of changes that affect States and give rise to claims of succession or continuity. Territory and sovereignty are the concepts that traditionally generate different views. They are essential for the existence of any State, but at the same time those States set the rules of international law, including those concerning any changes affecting them. State succession is placed in the middle of this complex and sensitive setup, and therefore it is not surprising that it remains one of the most controversial areas of international law. Craven notes that: “The three conceptions of territory .. – as property, as competence, and as an attribute of a political community – provide radically different answers to the question as to how one might approach the nature and character of State succession”.³ He is correct at a certain level. However, upon a deeper reflection, can one really distinguish between these three conceptions of territory? It is important to fully cognize the centrality of the territory in the discussion of State succession and State continuity.

At this stage, it is important to note that Craven offers a comprehensive overview over how claims linked to territory which sovereignty passed from one hand to another, were dealt with over a long period of time. One of his important conclusions is that “one may sense in early 20th century doctrine the pervasive

¹ See: *Ziemele, I.* Room for ‘State Continuity’ in International Law? In: *Chinkin, Ch., Beatens, F. (eds.)*. Sovereignty, Statehood and State Responsibility. Essays in Honour of James Crawford. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 273–284.

² See: *Craven, M.* The Decolonization of International Law: State Succession and the Law of Treaties. Oxford: Clarendon Press, 2007.

³ *Ibid.*, p. 63.

influence of a late-imperial doctrine”.⁴ It is very clearly evidenced in the Robert E. Brown’s case, where an arbitral tribunal disallowed the claims presented by the United States on behalf of Robert E. Brown in respect of losses incurred as a consequence of the acts of South Africa. According to the tribunal, such responsibility did not pass to Britain following its annexation of the territory.⁵

Until the Charter of the United Nations was adopted and the decolonization process took place, the international law discourse and practice were influenced by the divide between the European and non-European worlds. Decisions regarding succession or continuity were overshadowed by the imperial doctrine. In this context, even if, as Craven rightly points out, one conception of a territory refers to it as an attribute of a political community, for as long as the conception of the world order was based on the notion of civilized States and the others, the full appreciation of this conception was limited. Furthermore, scholarly works of, for example, D. P. O’Connell and the others have also had a major influence on the State succession discourse in that they have attempted to promote legal certainty in times of all kinds of change. This approach tends to stay away from the third conception of a territory.

Craven notes that O’Connell has criticised “the predominance of Hegelian conceptions of the State, which, from the time of Bluntschli onwards, had placed the issue of identity at the forefront.”⁶ In O’Connell’s view, there should be a presumption of continuity of legal obligations, which should not be jeopardised by a prior view on personality or status of the territory concerned. Craven suggests that O’Connell was most likely influenced by the Soviet renunciation of the Tsarist debt following the Bolshevik revolution.⁷ That may well be so, nevertheless, as practice shows, other States, including the judicial practices, did not accept this position. The Tsarist debt to France was eventually settled in 1997.⁸

With the decolonization process and the drafting of the two Vienna Conventions on State Succession, the clash between the continuity of legal obligations approach, on the one hand, and the identity approach, on the other hand, came to the forefront.⁹ Craven argues that there was a fundamental difference of positions between O’Connell and Bedjaoui.¹⁰ In fact, O’Connell’s view echoed the approach that was adopted in the Brown case with the effect of a continuous distinction between European and non-European States. At the same time, in Craven’s view, the Bedjaoui approach was not without problems. This is how he puts it: “It is Bedjaoui, rather than O’Connell, who takes the job of universalizing international law seriously. Bedjaoui is the one who insists that international law is definitely set against colonial ambition or imperial control. It is he who seeks to legitimize decolonization as a process in and of itself, and quite independently of its consequences. Bedjaoui’s denunciation of O’Connell ultimately comes in a startlingly traditional form – questions concerning the status, rights, or obligations

⁴ See: *Craven, M. The Decolonization of International Law ...*, p. 51.

⁵ See the discussion in: *Craven, M. The Decolonization of International Law ...*, p. 47 *et seq.*

⁶ *Ibid.*, p. 75.

⁷ See discussion in: *Craven, M. The Decolonization of International Law ...*, pp. 76–77.

⁸ See: *Ziemele, I. State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2005, p. 88.

⁹ Vienna Convention on State Succession in Respect of Treaties, 23 August 1978; Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts of 18 April 1983.

¹⁰ See discussion in: *Craven, M. The Decolonization of International Law ...*, p. 80 *et seq.*

of the newly emancipated populations are simply questions of sovereignty, or consent ...".¹¹

Craven's reading of Bedjaoui is eloquent. In practical terms, however, there was a clear confrontation between the interests of the colonizers and the colonized. Difficult questions regarding property and nationality of the colonizers had to be addressed, on the one hand, while on the other hand the colonized wanted to finally benefit from their internationally recognized right to self-determination. To put it differently, if the British did not want to assume responsibility for actions in tort following their annexation of South Africa, it is difficult to see why South Africa should assume responsibility for rights and obligations that were intimately related to the fact of annexation and the legal regime installed as a result of this annexation. It is hard to accept the argument regarding individual rights, which became a prominent part of the decolonization process, but was not put in practice at the time when colonization was spreading. What were the arguments to insist that it should become a part of decolonization? Craven accepts that the argument regarding individual rights became deeply ideological, although he also qualified Bedjaoui's position as authoritarian.¹²

I may not agree with this characterization of Bedjaoui's position, but I do agree with Craven, when he says that there were "deeper points of contestation" between these rival positions, which were "associated with differing conceptions of statehood, sovereignty, and territory [...]".¹³ As indeed I already pointed out, the conception of a territory as an attribute of political community was of a key importance in the exercise of the right to self-determination by colonized peoples. My reading of the Vienna Conventions on State Succession is that this conception of territory and the principle of free consent are accepted, while they equally do not depart from the interests of ensuring legal certainty and continuity of international engagements. In fact, the Conventions do not offer radically new solutions to the issues arising in the context of State succession, even if the preambles note the transformation of the international community. That observation has not been sufficient to allow for new solutions.

One can agree that neither O'Connell's nor Bedjaoui's approaches were new in international law. It is also clear that it was impossible to reconcile these approaches and therefore it is rather admirable that the two Vienna Conventions achieved a certain compromise, which served its purpose in the 1990s with the transformations in Central and Eastern Europe.

To sum up, the law of State succession embeds several controversies. These have to do with the way the State-centered international legal order emerged, the different understanding of a State and of sovereignty, as well as different visions for the future of the international legal order. This area of law is exposed to a lot of political pressure. However, I have argued elsewhere that, since the creation of the United Nations and a greater density of international rules pertaining to the protection of States and the maintenance of international peace and security, there are more objective factors for the identification of new States and the definition of the

¹¹ Craven, M. *The Decolonization of International Law ...*, p. 87.

¹² *Ibid.*, pp. 89–90.

¹³ *Ibid.*, p. 90.

changes affecting them. It is in this context that I have argued the relevance of the distinction between State succession and State continuity.¹⁴

Conceptualizing State continuity

Professor James Crawford has argued that international law embodies a fundamental distinction between State continuity and State succession: that is to say, between the cases where the ‘same’ State can be said to continue to exist despite sometimes drastic changes in its government, its territory or its people, and cases where one State has replaced another with respect to a certain territory and people. The law of State succession is predicted on this distinction.¹⁵

I had proposed a working definition of State continuity:

State continuity describes the continuity or identity of States as legal persons in international law, subject to relevant claims and recognition of those claims determined, in principle, in accordance with the applicable international law rules or procedures when statehood is at issue.¹⁶

Despite the criticism of centrality of a legal person throughout the development of the law of State succession and the missed opportunity to bring in the individual rights approach in international law, I maintain that States as legal persons and an important form of organization of society have not lost in their importance at the domestic and international levels. The criticism is exaggerated or misplaced.

It is important, therefore, to decipher the meaning of the ‘same’ State for the purposes of a useful distinction between State continuity and State succession because, if the idea of the ‘same’ State is just a tool for political ends, then O’Connell’s criticism of the doctrine and the distinction is perfectly justified.

It is true that the notion of a legal person in international law cannot contain characteristics capable of showing a difference between States as such legal persons. It is not a function of legal personality.¹⁷ According to Crawford, the notion of the ‘same’ State refers back to the criteria of statehood assessed within the system of law.¹⁸ I have tried to explain this difference of the opinions concerning the importance of the distinction between State succession and State continuity, as well as the possibility to have a meaningful definition of State continuity by reference to the so-called private law and public law approaches to changes affecting States.

According to the first approach, it is important that there is a legal entity upholding, inheriting or succeeding the existing obligations, even if it is a different or new subject, since it is legal certainty that matters and the notion of a legal person as such does not reflect any particular characteristics of that legal person. In other words, such an approach completely excludes the issues that are, for example, relevant in the right to self-determination discourse. According to the public law approach, in my view, the very existence of the ‘same’ subject, referring to, *inter alia*, the self-identification of the historical community is of a primary importance, and the continuity or discontinuity of rights and obligations normally follow therefrom.

¹⁴ See: Ziemele, I. State Continuity and Nationality ...; Ziemele, I. Extinction of States. In: Wolfrum, R. (ed.). The Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Vol. IX. Oxford University Press, 2012, p. 558; Ziemele, I. Room for ‘State Continuity’ ..., pp. 280–283.

¹⁵ See: Crawford, J. The Creation of States in International Law, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 2006, pp. 667–668.

¹⁶ Ziemele, I. State Continuity and Nationality ..., p. 118.

¹⁷ Ibid., p. 98.

¹⁸ Crawford, J. The Creation of States ..., p. 671.

As Crawford said, “The rights are better referred to the entity than the entity to the rights”.¹⁹ Certainly, where no change has taken place, no difficulties as to legal certainty should arise, since it is presumed that the same State will continue the same international obligations or, at least, as in the case of the Baltic states, this will be a presumption on the basis of which to develop new legal obligations.²⁰

I submit that throughout the periods of dissolution of States and emergence of new States, the questions of self-identification have been very important, even if international law has chosen to disregard it and consider them as a matter of a primarily internal character. I already referred to O’Connell’s criticism of the “predominance of Hegelian conceptions of the State, which, [...] had placed the issue of identity at the forefront”.²¹ My view of international law is contrary. It had primarily stayed away from the issues of identity of States. They were made more relevant through the decolonization process, followed by the changes in Central and Eastern Europe, which yet again emphasized the importance of self-determination. Craven also arrives at a similar conclusion with respect to the questions regarding change and continuity in the context of Central and Eastern European events, when he observes the following:

“So for those who were busy advocating the necessity of legal continuity in the turbulent changes that had enveloped Europe, there was also sense that O’Connell’s prescription really demanded too much. Change was also required, but it came in the form not of a law of succession as such, but in an apparently prior deliberation as to status...”.²²

State practice shows the importance of self-identification and self-awareness of the community for the purposes of avoiding weak or failed States. Any change affecting States, apart from outright aggression, has to do exactly with the challenges that communities face concerning their identity and values. The stronger the identity, the more stable is the State. Therefore, if international law plays its role as a tool for maintenance of international peace and order, it has to reconcile the principle of legal certainty, which any legal system has to uphold, with the principle of self-determination and self-awareness, since the States represent real human societies. There is no question that such reconciliation requires further development of the international legal system, for example, concerning its approach to domestic matters. In fact, through different actions, such as the developments in international criminal law, we see that the process is already taking place.

These developments in international law demonstrate the growing constitutional quality of the international legal order. I have also suggested that one should look at the issue of the distinction between State succession and State continuity through the so-called constitutionalist pluralist vision, which allows one to take into account the processes within a particular community.²³ If that is so, the distinction indeed is of a fundamental importance, as Crawford suggested several decades ago.

¹⁹ Crawford, J. *The Creation of States ...*, p. 670.

²⁰ Ziemele, I. *State Continuity and Nationality ...*, pp. 77–82; Ziemele, I. *Room for ‘State Continuity’ ...*, pp. 275–276.

²¹ See: Craven, M. *The Decolonization of International Law ...*, p. 75.

²² *Ibid.*, p. 258.

²³ Ziemele, I. *Room for ‘State Continuity’ ...*, p. 279 *et seq.*

Continuity of the Republic of Latvia in international law

I have carried out a comprehensive study of all the relevant questions surrounding the claim to State continuity of Latvia and the other two Baltic states from the perspective of international law and in relation to the issue of the international legal status of the Russian Federation. It is published in the book titled "State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia".²⁴ I will offer here a summary of the most important points for the purpose of a more complete legal analysis in the Latvian debate today:

- 1) The internal process of self-identification is a starting point. The identity of a State is normally a decision at a constitutional level, which then takes a form of a constitutional pronouncement. In Latvia, there were several key constitutional pronouncements of this kind. Among those, one should mention the 4 May 1990 Independence Declaration, the 21 August 1991 Constitutional Law on the Republic of Latvia as a State and the restoration of the 1922 *Satversme* in full force. They all confirmed that the majority of the Latvian population considers that, following the restoration of the independence of the Republic of Latvia, the same State that was created in 1918 has been preserved.
- 2) It is important that this constitutional position is coherent and that it is transmitted to the level of international law, where it is considered as a claim of the State regarding its status as the same State which, while affected by the unlawful use of force on the part of the Soviet Union, had not changed in essence.
- 3) Since international law to a large part is a process of claims and recognition, Latvia's claim for a certain legal status was subjected to this process. It should be recalled, that the claim and recognition process is also considered as a weakness of international law, because there is allegedly too much space for political abuse. That may very well be the case, but it is also true that the more the claim is based on existing rules of international law, the more likely it is that there will be less space for political maneuvers. The Latvian claim to State continuity was based on the rule that already in 1940 the use of force and the threat of using force were outlawed in international law. Therefore, the Latvian claim was more cogent, even though Latvia had not fully existed for 50 years. It is a very long time for any legal system to uphold the validity of what in some ways is a virtual proposition.
- 4) One should not think that Latvia's claim to State continuity was recognized without any doubt and hesitation. There were different nuances in State practice. It is also clear that the Russian Federation has never admitted to having violated international law and does not consider Latvia and the other Baltic states as continuing their legal personalities.
- 5) In a situation, where a few States dispute the continuity of Latvia, it is very important that in relevant matters Latvia remains consistent with its claim to continuity. These relevant matters relate to evidence of the identity of the State. There are two sides to the identity, i.e., constitutional and international identity of the State. The constitutional identity is characterized by citizenry and

---

²⁴ Ziemele, I. State Continuity and Nationality ...

constitutional values,²⁵ while the international identity is characterized by at least some part of the same territory, as well as the identity of international legal obligations.

- 6) Practice shows the multifaceted importance of Latvia's position as to its State continuity. Based on that, Latvia could claim back its property abroad, including the gold reserves in foreign banks. It avoided responsibility for Soviet acts and actions, and maintained the claim for compensation for losses suffered during the Soviet occupation.²⁶

Conclusions

When Latvia formulated its continuity claim, it was a part of the process of constitutional self-identification and self-awareness. The doctrine of State continuity is one of the foundational Latvian constitutional law doctrines, and the Constitutional Court of Latvia has interpreted Article 2 of the Satversme in accordance with this doctrine.²⁷ Furthermore, Latvia submitted its claim to State continuity under international law at an advantageous time, because of the density of relevant international regulation and owing to a better understanding of the importance of internal processes within the societies, which was influenced by the further development of the right to self-determination and human rights law. All in all, the Baltic claims have benefitted from the evolution of enhanced understanding of the substance and role of various international law concepts. If this were not the case, the claims to State continuity after fifty years of the unlawful Soviet presence in the territories of the Baltic states might have been subjected to a rather uncertain outcome despite the constitutional law positions in Latvia and the other Baltic states.

The example of the Baltic state continuity shows the importance of both international law and constitutional law in determining the status of the entity seeking to validate its statehood. It is important that the two legal systems exist in harmonious inter-action as concerns the notion of the State.

Sources

Literature

1. *Craven, M.* The Decolonization of International Law. State Succession and the Law of Treaties. Oxford University Press, 2007.
2. *Crawford, J.* The Creation of States in International Law, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 2006.
3. Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem [Documents on International Recognition of Latvia, Restoration of Independence and Diplomatic Relations]. Rīga: Latvijas arhīvistu biedrība, Latvijas Ārlietu ministrija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1999.

²⁵ See: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis "Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu", 17 September 2012 [Opinion of the Constitutional Law Commission On the Constitutional Foundations of the State of Latvia and Inviolable Core of the Constitution]. Available: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [last viewed 31.05.2016].

²⁶ See: *Ziemele, I.* Ko darīt ar okupācijas laikā Latvijai nodarītajiem zaudējumiem [What to do with Damage Caused to Latvia during the Occupation]. *Jurista Vārds*, 19 January 2016. No. 3(906).

²⁷ See: Satversmes tiesas spriedums 2007-10-0102, 29 November 2007, items 31–34.

4. Jundzis, T. (ed.). *The Baltic States at Historical Crossroads: Problems of Political, Economical, and Legal International Co-operation in Awaiting the 21st Century*. Rīga: Academy of Sciences of Latvia, 2001, ISBN 9984-9085-8-5.
5. Konstitucionālo tiesību komisija. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu [On the Constitutional Foundations of the State of Latvia and Inviolable Core of the Constitution]. 17 September 2012. Available: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [last viewed 31.05.2016].
6. O'Connell, Daniel P. *State Succession in Municipal and International Law*. Cambridge: CUP, 1967.
7. Ziemele, I. Is the distinction between State continuity and Statesuccession reality or fiction? The Russian Federation, the Federal Republic of Yugoslavia and Germany. *Baltic Yearbook of International Law*, 2001. Vol. 1, pp. 191–222.
8. Ziemele, I. Ko darīt ar okupācijas laikā Latvijai nodarītajiem zaudējumiem [What to do with Damage Caused to Latvia during the Occupation]. *Jurista Vārds*, 19 January 2016. No. 3(906).
9. Ziemele, I. Latvijas prasība par valstiskuma turpināšanās atzišanu 4. maija Deklarācijā un tās starptautiski tiesiskās sekas. In: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju [4 May. Essays on Independence Declaration]. Scientific editor T. Jundzis. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, ISBN 9984-643-19-0, pp. 80–90.
10. Ziemele, I. Latvijas Republikas starptautiski tiesiskais statuss. In: Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi [Latvia. International Organizations. International Treaties]. Rīga: 5. Saeimas Ārlietu komisija un Kanceleja, 1995, ISBN 9984-528-38-3.
11. Ziemele, I. Room for ‘State Continuity’ in International Law? In: *Chinkin, Ch., Beatens, F. (eds.). Sovereignty, Statehood and State Responsibility. Essays in Honour of James Crawford*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
12. Ziemele, I. The State Border between Latvia and Russia and the Doctrine of Continuity of the Republic of Latvia. *International and Constitutional Law in Interaction. Baltic Yearbook of International Law*, 2009. Vol. 9, ISBN9789004186149, pp. 95–132. (Available also in Latvian, *Jurista Vārds*, 22 July 2008. No. 27(532)).
14. Ziemele, I. *State Continuity and Nationality in International Law: Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ISBN 90-04-14295-9, p. 424.
14. Ziemele, I. *State Continuity, Succession and Responsibility. Reparations to the Baltic States and their Peoples? Baltic Yearbook of International Law*, 2003. Vol. 3, pp. 165–189.

Baltijas jautājums 20. gadsimta 80. gadu starptautiskajās attiecībās

Baltic Question in International Relations during Eighties of the 20th Century

Dr. habil. hist. Antonijs Zunda

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Profesors

E-pasts: antonijs.zunda@lu.lv

Analysis of the importance attributed to the Baltic question in international relations in the 1980s allows drawing the conclusion that it was rather topical and featured on the agendas of various international organisations and forums. It is particularly true regarding the European Security and Cooperation Conferences in Madrid and Vienna, as well as the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the European Parliament. In the mid-1980s, the Baltic question gained international resonance in the Copenhagen Tribunal. The USA activities *vis-à-vis* the Baltic question obtained particular momentum during Ronald Reagan's presidency. The USA, particularly the administration of President George Bush (senior), pursued the slow evolution path towards the solution of this problem. The British Prime Minister Margaret Thatcher adhered to a similar strategy. On the whole, M. Thatcher was more concerned about stability in the Soviet Union than the restoration of the independence of the Baltic states in the shortest time possible. The leaders of France and Germany followed the principles of the so-called *Realpolitik* and were not eager advocates of the Baltic independence aspirations.

Atslēgvārdi: Baltijas jautājums, Latvijas okupācijas un inkorporācijas neatzišanas politika, neatkarības atjaunošana, ASV, Lielbritānijas, Francijas, Vācijas nostāja Baltijas jautājumā, PSRS, Krievijas Federācija, Baltijas valstu neatkarības atjaunošana.

Keywords: the Baltic question, non-recognition policy of the occupation and incorporation of Latvia, restoration of independence, the position of the USA, UK, France and Germany *vis-a-vis* the Baltic question, the USSR, the Russian Federation and the restoration of the independence of the Baltic states.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	49
<i>Kopsavilkums</i>	56
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	57
<i>Literatūra</i>	57
<i>Arhīvu dokumenti</i>	57
<i>Publicētie dokumenti</i>	57

levads

Dvīdesmitā gadsimta 80. gados Baltijas jautājums bija dažādu starptautisko organizāciju un forumu darba kārtībā. Par to notika diskusijas Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (turpmāk – EDSO) apspriedēs Madridē, Stokholmā, Otavā, Budapeštā un Vinē, kā arī Eiropas Padomes Parlamentārajā asamblejā. Plašu rezonansi apskatāmā problēma ieguva Kopenhāgenas tribunālā, kas Padomju Savienībai izvirzīja apsūdzības par Baltijas valstu okupāciju un represijām pret to iedzīvotājiem. ASV visus 80. gadus konsekventi turpināja īstenot neatzišanas politiku. Tās vēstnieks ANO nāca klajā ar paziņojumu, ka, apspriežot dekolonizācijas jautājumu, noteikti jārunā arī par okupētajām Baltijas valstīm. Uzlabojoties ASV un PSRS attiecībām, ASV Baltijas jautājuma risināšanā neizvirzīja konkrētas un striktas prasības, bet īstenoja ļoti uzmanīgu politiku. Tas bija tipiski prezidenta Džordža Buša (vecākā) (*George Bush*) administrācijai. Arī Lielbritānijas premjerministre Mārgarita Tečere (*Margaret Thatcher*) īstenoja līdzīgu politiku. Viņa vairāk domāja par demokrātisko reformu likteni Padomju Savienībā, nevis Latvijas, Lietuvas un Igaunijas suverenitātes atjaunošanu. Citas ietekmīgas Rietumvalstis – Franciju un Vāciju – satrauca baltiešu neatkarības kustības, jo bija bažas, ka tas var vājināt Mihaila Gorbačova (*Mikhail Gorbachev*) pozīcijas. PSRS Augstākā Padome atzina Baltijas valstu neatkarību 1991. gada 6. septembrī, un tai drīz vien sekoja daudzas citas Rietumvalstis.

Pētot Baltijas jautājuma problemātiku starptautiskajās attiecībās laika posmā no 1940. līdz 1990. gadam, jāatzīmē, ka tieši 80. gadi bija būtisku pārmaiņu laiks. Tās noteica dziļie krīzes procesi, kas bija vērojami Padomju Savienības ekonomiskajā un sociālpolitiskajā attīstībā, kā arī Rietumvalstu starptautisko pozīciju nostiprināšanās. Jauna iezīme bija Baltijas jautājuma klātbūtne dažādu starptautisko organizāciju darba kārtībā. Piemēram, 1980. gada novembrī EDSO apspriedes konferencē Madridē ar ASV tiešu atbalstu Baltijas jautājums nonāca pasaules sabiedriskās domas uzmanības centrā. Pamats tam bija ASV Kongresa pieņemtā rezolūcija Nr. 200, kura noteica, ka prezidentam Džeimssam Kārteram (*James Carter*) ir jādod rīkojums par Baltijas valstu jautājuma izvirzīšanu Madrides konferences darba kārtībā. Jūtot šādu ASV pieeju, aktivizējās arī Pasaules Brīvo latviešu apvienība (turpmāk – PBLA), kas konferences delegātiem sagatavoja plašu ziņojumu *Report on the Implementation of the Helsinki Act of August 1, 1975 in Soviet occupied Latvia*. Dokuments tika iesniegts 35 Madrides apspriedes dalībvalstīm, tajā kritizēta padomju okupācijas režīma politika Latvijā. Tika pievērsta uzmanība cilvēktiesību pārkāpumiem, baznīcas diskriminācijai, Latvijas pārkrievošanai un kolonizācijai. Konferences atklāšanas dienā mācītājs Māris Ķirsons, stāvēdams uz zemē izklāta Padomju Savienības karoga, ļāva savām asinīm tecēt uz tā, simboliski atgādinot Latvijas un pārējo Baltijas valstu traģisko likteni. M. Ķirsona protesta akcija notika laukumā pie Madrides sanāksmes atklāšanas vietas – *Palacio de Congressos* – un piesaistīja pasaules preses uzmanību.¹ ASV delegācijas vadītāja vietnieks Madrides konferencē Vorens Zimmerns (*Warren Zimmerman*) 1980. gada 15. decembrī paziņoja, ka ASV neatzīst Baltijas valstu prettiesisko inkorporāciju PSRS, kas notikusi ar militāra spēka palīdzību. Viņš arī uzsvēra, ka šāda rīcība neatbilst Helsinku konferences Nobeiguma akta burtam un garam.

¹ *Spilners, I.* Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972–1986. Rīga: Elpa, 1998, ISBN 9984-543-28-5, 181.–182. lpp.

Pēc Madrides konferences Baltijas jautājums izskanēja līdzīgās konferencēs Stokholmā, Otavā, Budapeštā un Vīnē. Ar ASV atbalstu PBLA pārstāvjiem Olģertam Pavlovskim un Gunāram Meierovicam Budapeštas konferencē 1985. gada oktobrī izdevās tikt ar 14 valstu delegācijām un izskaidrot tām Baltijas jautājuma būtību. Nozīmīgs sasniegums pēc šīs tikšanās bija VFR delegāta Ekerda Eikhofa (*Ekerd Eickhoff*) paziņojums, ka Vācija ir līdzatbildīga par Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu. Pozitīvu reakciju radīja tikšanās ar Itālijas, Lielbritānijas, Spānijas, Īrijas, Beļģijas, Nīderlandes un citu valstu delegācijām.²

Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja 1987. gada 28. janvārī pieņēma rezolūciju Nr. 872 "Par Baltijas tautu stāvokli". Dokumentu sagatavoja asamblejas paspārnē izveidotā komiteja sakariem ar Eiropas Padomē nepārstāvētajām valstīm. Galvenais ziņotājs asamblejā bija Nīderlandes pārstāvis Žerārs van der Bergs (*Gerard Bergh van der*). Viņš atzīmēja, ka 1940. gadā notikusī triju Baltijas valstu inkorporācija PSRS bija acīmredzams šo tautu pašnoteikšanās tiesību pārkāpums, tāpēc Eiropas Padome nekad nav atzinusi šo soli par likumīgu. Ž. van der Bergs īpaši uzsvēra ASV, Lielbritānijas, Kanādas un citu Rietumvalstu realizēto neatzišanas politiku kā atbalstu Baltijas tautām.³

Eiropas Parlamenta deputāts Oto fon Hābsburgs (*Otto Habsburg von*) 1982. gadā nāca klajā ar ierosinājumu apspriest Baltijas jautājumu ANO Dekolonizācijas komitejā. Tā rezultātā Eiropas Parlaments 1983. gada 13. janvārī noklausījās Politiskās komitejas ziņojumu par situāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā un pieņēma speciālu rezolūciju. Dokuments sastāvēja no astoņiem konstatējošiem un pieciem rekomendējošiem paragrāfiem. Tajos bija uzsvērts, ka Helsinku konferences Nobeiguma akta 8. pants nosaka visu tautu tiesības uz pašnoteikšanos, tiesības pašam brīvi izlemt savu likteni. Tas attiecas arī uz Baltijas valstīm. Rezolūcijā bija nosodīts neatkarīgo Baltijas valstu okupācijas fakts, ko PSRS īstenoja Otrā pasaules kara sākumā 1940. gada vasarā. Eiropas Parlaments arī ierosināja Eiropas Kopienas valstu ārlietu ministriem iesniegt Baltijas jautājumu izskatīšanai ANO speciālajā dekolonizācijas apakškomisijā.⁴ Tomēr ārlietu ministru sanāksmē tika nolemts, ka tas nebūs lietderīgi, jo pēc konsultācijām bija skaidrs, ka ANO valstu vairākums neatbalsta Baltijas jautājuma apspriešanu.

1985. gada 25.–26. jūlijā Baltijas jautājums starptautisku skanējumu ieguva Kopenhāgenas tribunālā, ko noorganizēja baltiešu trimdas organizācijas, piesaistot sabiedrībā pazīstamus politiķus, juristus, zinātniekus un augstskolu mācībspēkus. Tribunāls izvirzīja Padomju Savienībai apsūdzību par Baltijas valstu okupāciju un represijām pret to iedzīvotājiem. Kopenhāgenas tribunāls bija organizēts tiesiski korrekti, paredzot apsūdzēto un liecinieku noklausīšanās procedūru. Tribunāls aicināja Padomju Savienību sniegt paskaidrojumus par tai izvirzītajām apsūdzībām, bet tā nenosūtīja savus pārstāvjus uz tribunāla sēdēm. Par tribunāla priekšsēdētāju iesākumā piekrita būt ANO ģenerālsekretāra referents Āfrikas un Afganistānas jautājumos Fēlikss Ermakors (*Felix Ermacora*), kas pēdējā brīdī atteicās, jo tika nosūtīts uz Dienvidāfriku kārtot aktuālus jautājumus. Tādējādi par tribunāla vadītāju kļuva Insbrukas Universitātes profesors Teodors Feiters (*Theodor Veiter*), bet par tiesnešiem – Eiropas Padomes Cilvēktiesību komitejas priekšsēdētājs Džeimss Fosets

² Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D., Levits, E., Zīle, Ļ. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, ISBN 9984-643-00-X, 425. lpp.

³ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6, 160.–161. lpp.

⁴ Turpat, 161. lpp.

(*James Fawcett*), bijušais Zviedrijas premjera vietnieks Pērs Almarks (*Per Ahlmark*) un Francijas parlamenta deputāts Žans Mari Dajē (*Jean-Marie Daillet*). Par lieciniekiem bija uzaicināti 17 cilvēki. Tribunāls beidzās ar īpaša manifesta pieņemšanu, kurā bija nosodīts Baltijas valstu okupācijas fakts, kā arī atzīmēts, ka padomju režīma politika ir novedusi pie baltiešu tautu identitātes apdraudējuma un to kolonizācijas.⁵ Kopenhāģenas tribunāls sasniedza savu mērķi, jo Baltijas jautājums noskanēja pasaules presē, tam īpašu uzmanību pievērsa Skandināvijas valstu sabiedrība.

ASV aktivitātes Baltijas jautājumā 80. gados pieauga prezidenta Ronalda Vilsona Reigana (*Ronald Wilson Reagan*) administrācijas darbības laikā. 1982. gada 14. jūnijā tika pieņemts lēmums, ka turpmāk ASV katru gadu šī diena tiks atzīmēta kā Baltijas brīvības diena. R. Reigana administrācija centās aktualizēt Baltijas jautājumu arī starptautiskās organizācijās. 1983. gada 27. jūnijā ASV vēstnieks ANO nāca klajā ar paziņojumu, ka, apspriežot dekolonizācijas jautājumu, noteikti jārunā arī par okupētajām Baltijas valstīm. Viņš atzīmēja, ka padomju režīms Baltijas valstīs rupji pārkāpj cilvēktiesības, ka tas viss ir klajā pretrunā ar ANO Statūtiem un Helsinku konferences dokumentos apstiprinātajiem principiem.⁶

Mihaila Gorbačova nākšana pie varas Padomju Savienībā saistījās ar mēģinājumiem veikt demokrātiskas reformas valstī, kas sastapa Rietumvalstu atbalstu. M. Gorbačova *perestroika* un *glasnostj* sekmēja attiecību uzlabošanos starp PSRS un Rietumvalstīm, kas dažreiz pretrunīgi ietekmēja pieeju Baltijas jautājumam. Attiecību uzlabošanas labad ASV neizdarīja vērā ņemamu spiedienu uz PSRS, nepieprasīja tās tūlītēju aiziešanu no Baltijas valstīm un Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības atjaunošanu. ASV Baltijas jautājuma risināšanā 80. gadu vidū un otrajā pusē piekopa lēnas evolūcijas ceļu. Bet M. Gorbačova politika ļāva baltiešiem atklāti paust savu neapmierinātību ar padomju režīmu, un tādējādi problēma ieguva starptautisku skanējumu. Tas labi parādījās ASV un PSRS sabiedrības pārstāvju tikšanās laikā t. s. Čatokvas dialoga ietvaros 1986. gada septembrī Jūrmalā. Pirms došanās uz Jūrmalu Valsts departaments pārliecināja PBLA vadību, ka tas nekādi neietekmēs neatzišanas politiku, bet tieši pretēji – dos iespēju plašai sabiedrībai atgādināt par Baltijas valstu okupāciju, rusifikāciju un cilvēktiesību pārkāpumiem. Visi ASV delegācijas locekļi pirms došanās uz Jūrmalas konferenci tika informēti par sarežģīto Latvijas vēsturi.⁷

ASV delegācija konferencē Jūrmalā ieradās 200 cilvēku sastāvā vēstnieka un prezidenta speciālā padomnieka Džeka Metloka (*Jack Matlock*) vadībā. Tajā bija iekļauti arī astoņi ASV latviešu trimdas organizāciju pārstāvji. Jūrmalas konferenci ASV uzskatīja par *glasnostj* politikas pārbaudījumu, bet PSRS gribēja izspēlēt Baltijas kārti – amerikāņi brauc uz Latviju, tātad atzīst to PSRS robežās. Padomju pusei lielu pārsteigumu konferences atklāšanā radīja Dž. Metloka runa, kuras sākums bija latviešu valodā, bet turpinājums krievu valodā. Dž. Metloks paziņoja, ka ASV jo-projām neatzīst un neakceptē Latvijas okupāciju un iekļaušanu Padomju Savienībā. ASV delegācijas vadītājs uzsvēra, ka latviešiem, igauņiem un lietuviešiem jādod tiesības pašiem noteikt, kā viņi vēlas dzīvot turpmāk – PSRS sastāvā vai kā neatkarīgas valstis.⁸

⁵ *Spilners, I.* Mēs uzvarējām! ..., 225. lpp.

⁶ *Latvia and the USA: From Captive Nations to Strategic Partner.* Ed. by Daunis Auers. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008, ISBN 978-9984-45-017-9, p. 43.

⁷ *Blūzma, V. u. c.* Latvijas valsts ..., 436. lpp.

⁸ *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izd. Rīga: Jumava, 2005, ISBN 9984-05-979-0, 389. lpp.

1987. gadā Baltijas padomju republikās sākās t. s. “kalendāra nemieri”, kad sabiedrība sāka publiski atzīmēt traģiskos notikumus 1939. gada 23. augustā (Molotova–Ribentropa pakta parakstīšana) un 1941. gada 14. jūnijā (PSRS īstenotā Baltijas valstu iedzīvotāju masveida deportācija). Padomju režīms ar spēku centās nepieļaut šādas akcijas. ASV valdība bija informēta par PSRS varas iestāžu asu reakciju pret Baltijas republiku iedzīvotājiem. Amerikas Latviešu apvienības (turpmāk – ALA) vadītājs Aristīds Lambergs šajā sakarā nosūtīja vēstuli ASV prezidentam ar lūgumu ietekmēt Maskavas politiku baltiešiem labvēlīgā virzienā. ALA arī nosauca konkrētas prasības, kas būtu jāizpilda, risinot Baltijas jautājumu. Latviešu trimdas vadītāji aicināja ASV sekmēt PSRS okupācijas karaspēka tūlītēju izvākšanu no Baltijas valstīm, izbeigt rusifikācijas politiku, atbrīvot politiski ieslodzītos, pārtraukt latviešu jauniešu iesaukšanu Padomju armijā. Bet šādas idejas nerada atbalstu ASV prezidenta Džordža Buša (vecākā) administrācijā. Viņš uzskatīja, ka svarīgāk ir sekmēt reformas PSRS, stiprināt M. Gorbačova pozīcijas, tā pārbūves politiku. Dž. Bušs realizēja ļoti uzmanīgu politiku, uzskatot, ka nedrīkst sasteigt notikumus, ka Baltijas jautājums nevar būt par šķērslī atbrūošanas problēmas un Rietumu–Austrumu sadarbības risinājumam. Tas labi parādījās abu valstu līderu tikšanās laikā 1989. gada 2.–3. decembrī Maltā. Pārrunājot Baltijas jautājumu, Dž. Bušs nepieprasīja M. Gorbačovam tūlītēju Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. ASV prezidents vienīgi uzsvēra, ka PSRS nedrīkst Baltijas valstīs lietot spēku un vardarbīgi apturēt tautas kustību. Maltas tikšanās laikā M. Gorbačovs publiski neatzina Baltijas valstu tiesības uz neatkarību.⁹

1990. gada pavasarī, Baltijas valstīs pieņemoties spēkā neatkarības tendencēm, pakāpeniski mainījās arī ASV pozīcija. 23. martā Senāts pieņēma rezolūciju, kurā apsveica brīvas parlamenta vēlēšanas Lietuvā. Rezolūcijā bija izvirzīta prasība PSRS valdībai sākt sarunas ar Lietuvu, lai atrisinātu jautājumu par lietuviešu tautas tiesībām uz neatkarību.¹⁰ M. Gorbačova vizītes laikā ASV 1990. gada maijā tika noslēgts abu valstu tirdzniecības līgums, kura ratifikācija bija atkarīga no Padomju Savienības politikas pret Baltijas republikām. ASV paziņoja, ka līgums nestāsies spēkā, ja PSRS neatceļ Lietuvas blokādi. 1991. gada sākumā situācija Baltijas republikās saasinājās. Notika PSRS speciālās nozīmes karaspēka vienību uzbrukums cilvēkiem pie Viļņas televīzijas torņa. 13. janvārī bija civiliedzīvotāju upuri arī Rīgā. Šādā situācijā 22. janvārī ASV Kongress pieņēma diezgan asu rezolūciju, kurā nosodīja PSRS represijas Latvijā un Lietuvā. Atbildot uz to, PSRS valdība apsolīja, ka turpmāk Baltijas republikās visas problēmas tiks risinātas bez militāra spēka pielietošanas. Redzot ASV atbalstošo pozīciju Baltijas jautājumā, arī citas Rietumvalstis sāka aktīvāk atbalstīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības centienus. 12. februārī Islande atzina Lietuvas valsti. 19. martā Dānija parakstīja protokolu par sadarbību ar Latviju. Jūnijā Baltijas valstu pārstāvji kā viesi piedalījās EDSO konferencē Berlīnē.¹¹

Aplūkojot Baltijas jautājuma starptautisku risinājumu 80. gados, jāatzīmē, ka zināma loma tajā bija arī Lielbritānijai. M. Tečere, kas apskatāmajā laikā bija valdības vadītāja, pamatos atbalstīja ASV prezidenta R. Reigana pieeju Baltijas jautājumam. Anglija uzsvēra neatzišanas politiku attiecībā uz padomju režīmiem Baltijas republikās, aicināja PSRS valdību atļaut baltiešiem brīvi paust savas domas par neatkarības

⁹ *Bush, Dzh., Skoukroft, B.* Mir stal drugim. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2004, ISBN 978-5-317-03634-8, s. 159–160.

¹⁰ ASV Senāta 1990. gada 23. marta rezolūcija. LNA LVA, 2197. f., 1-v. apr., 104. l., 309.–312. lp.

¹¹ *Jundzis, T.* Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš 1989–1993. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010, ISBN 978-9934-8114-0-1, 47.–54. lpp.

atjaunošanu. Lielbritānijas valdības pozīciju labi raksturoja 1980. gada septembrī tās Ārlietu ministrijas izstrādātais dokuments "Baltijas valstis: 40 gadi zem padomju varas kontroles". Dokumentā bija objektīvi atspoguļota Baltijas valstu inkorporācijas vēsture, detalizēti izgaismotas padomju režīma represijas pret Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iedzīvotājiem, kā arī izvērtēta nacionālistu un disidentu kustības loma cīņā pret padomju režīmu. Anglijas valdība konceptuāli iestājās par evolucionāru, nevis revolucionāru Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu.¹²

M. Tečeres valdības nostāja Baltijas jautājumā labi parādījās arī Ārlietu ministrijas Austrumeiropas un Padomju Savienības departamenta vadītāja Simona J. Buta (*Simon J. Butt*) vēstulē kapteinim Ērikam Valkeram (*Erick Walker*). Uz Valkera jautājumu, kāda pašlaik ir Anglijas pozīcija Baltijas jautājumā, S. J. Buta atbildēja, ka valdība jau vairāk nekā 40 gadus nav atzinusi par likumīgu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas okupāciju, bet kopā ar citām Rietumvalstīm atzinusi tikai *de facto* inkorporācijas faktu.¹³

Atmodas periodā 80. gadu otrajā pusē Apvienotā Karaliste un tās valdības vadītāja M. Tečere neizcēlās ar īpaši aktīvu pozīciju Baltijas jautājumā. Pamatos M. Tečeri vairāk uztrauca reformas un stabilitātes nodrošināšana Padomju Savienībā, nevis Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības ātrāka atjaunošana. 1989. gada augustā britu valdības, masu mediju un sabiedrības uzmanību piesaistīja Baltijas ceļa akcija. Tādi ietekmīgi laikraksti kā *The Times* un *Financial Times*, analizējot notiekošo akciju, neizvirzīja ideju par Baltijas valstu suverenitāti. Tika uzsvērtā nepieciešamība nodrošināt stabilitāti PSRS un visu risināt sarunu ceļā, bez jebkāda spiediena. Savukārt *The Guardian* atzina, ka Lietuva (Baltijas valstis) ir Padomju Savienības sastāvdaļa.¹⁴ Kopumā M. Tečeres vadītās Lielbritānijas politiku 80. gados pret Baltijas jautājumu var raksturot kā uzmanīgu un piesardzīgu. Tā nesteidzās notikumiem pa priekšu, bet ieņēma nogaidošu pozīciju. Trauksmainajās 1990. gada pavasara dienās, kad Baltijas valstis bija deklarējušas ceļu uz neatkarības atjaunošanu, M. Tečere telefona sarunā ar M. Gorbačovu nevis aicināja viņu ātrāk labot vēsturisko netaisnību un atzīt šo valstu patstāvību, bet izteicās tikai par spēka nelietošanu pret civiliedzīvotājiem. M. Tečere uzskatīja, ka spiediens uz Maskavu var būt kontrproduktīvs.

Lielbritānijas pieeja būtiski mainījās pēc 1991. gada augusta puča Maskavā un PSRS sabrukuma. To apliecina Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas Pētniecības un analīzes departamenta septembrī sagatavotais apjomīgais dokuments "Lielbritānija un Baltijas valstis", kurā apkopota bijušās valdības vadītājas M. Tečeres un arī esošā premjera Džona Meidžora (*John Major*) pieeja Baltijas valstīm. Dokumenta ievaddaļā uzsvērts, ka Lielbritānija vienmēr ar dziļām simpātijām izturējusies pret Baltijas tautu cīņu par neatkarības atjaunošanu, tā nekad nav atzinusi PSRS realizēto brutālo Baltijas valstu aneksiju. Premjers Dž. Meidžors, 1991. gada septembrī viesodamies Maskavā, oficiāli paziņoja, ka Lielbritānija ir atzinusi visu triju Baltijas valstu neatkarību un aicina starptautisko sabiedrību sekot tās piemēram. Dž. Meidžors arī uzsvēra, ka viņš atbalsta Baltijas valstu ātru uzņemšanu ANO un citās starptautiskās organizācijās. Ārlietu ministrs Duglass Hērds (*Duglas Hurd*), uzstādamies Eiropas Kopienas valstu ārlietu ministru sanāksmē Briselē, savukārt aicināja

¹² Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas dokuments "Baltijas valstis: 40. gadi zem padomju varas kontroles, 1980. gada septembris". The National Archive (TNA), Foreign Office (FO), 973/111.

¹³ Austrumeiropas un Padomju Savienības departamenta vadītāja S. J. Butta vēstule kapteinim Ērikam Valkeram, 1980. gada 7. maijs. TNA, FCO 28/473.

¹⁴ *Taurēns, J.* Latvijas neatkarības atjaunošana 1988.–1991. gadā: ārpolitikas problēmas. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1990. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 419. lpp.

bez jebkādas kavēšanās pieņemt kopīgu rezolūciju par Baltijas valstu atzīšanu un diplomātisko attiecību nodibināšanu. Viņš arī ierosināja Eiropas Kopienai sniegt Baltijas valstīm politisku un ekonomisku atbalstu ceļā uz to valstiskuma ātrāku nostiprināšanu. Dokumentā bija uzsvērts, ka, pateicoties Apvienotās Karalistes un Francijas atbalstam, 12. septembrī ANO Drošības padome vienbalsīgi rekomendēja uzņemt Igauniju, Latviju un Lietuvu par pilntiesīgām ANO locekļēm.¹⁵ Pēc ārlietu ministra D. Hērda domām, pašreizējā posmā pats svarīgākais ir efektīva ekonomiska, finansiāla un politiska palīdzība Baltijas valstīm, lai tās ātrāk varētu veikt nepieciešamās reformas un pārvarēt 50 gadu ilgās aneksijas sekas.

Izvērtējot Francijas pieeju Baltijas jautājumam 80. gados, var konstatēt, ka Francijas prezidents Fransuā Miterāns (*François Mitterrand*), tāpat kā viņa priekšgājēji, realizēja ļoti uzmanīgu politiku. F. Miterāns apsvēca M. Gorbačova reformu kursu un izteica cerību, ka tādējādi PSRS var kļūt par demokrātisku valsti, kurā tiks ievērotas cilvēktiesības un pamatbrīvības. Lai nesārūgtinātu M. Gorbačovu un neradītu tam papildu problēmas, Francijas vadītāji 80. gadu otrajā pusē oficiāli neizteicās par Baltijas jautājumu. Sākoties plašai tautas kustībai Baltijas republikās, Francijas valdība atzīmēja, ka tā vairāk ir PSRS iekšpolitiska problēma, nevis starptautiskās sabiedrības jautājums. Citāda bija Francijas preses pozīcija, piemēram, laikrakstā *Le Monde* parādījās rakstu sērija, kurā tika uzsvērts Baltijas valstu prettiesiskās okupācijas, aneksijas un inkorporācijas jautājums PSRS sastāvā 1940. gadā. Atmoda Baltijas valstīs, atklāta padomju režīma kritika radīja zināmu pārsteigumu un pat bailes Francijas valdībā. Pārsteigumu tāpēc, ka tas notika valstī, kura pirms dažiem gadiem bija stabila un kuru respektēja visā pasaulē. Bailes tāpēc, ka padomju režīma novājināšanās un sabrukums varēja radīt nestabilitāti visā Eiropā un pat pasaulē. Francijas prezidents F. Miterāns vēlējās, lai visas pārmaiņas notiktu gludi, bez lieliem satricinājumiem. Viņš 80. gadu beigās isti nesaprata, kurp virzās Baltijas valstu nacionālās kustības, kādi ir to galamērķi. F. Miterānu uztrauca baltiešu tautas kustību lielā degsmē un nepatika, ko tā izraisīja Maskavā. Francijas lideris ļoti labi atcerējās, kā savulaik padomju režīms izrikojās ar tautas kustību Ungārijā un Čehoslovākijā, kādas represijas piedzīvoja šo valstu iedzīvotāji.¹⁶

Ņemot vērā situācijas attīstību Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, F. Miterāns 1990. gada 24. maijā paziņoja, ka Francija nekad nav atzinusi Baltijas valstu aneksiju, ka tā nav nodevusi PSRS šo valstu zeltu, kas savulaik tika noguldīts *Banque de France*. Viņš arī uzsvēra, ka Francija ir pret spēka pielietošanu Baltijā. Vienlaikus F. Miterāns atzīmēja, ka visas trīs Baltijas valstis vēl ir integrētas PSRS un to centieni pēc neatkarības rada nopietnas problēmas M. Gorbačovam. Viņš atzina, ka Francija šādā situācijā nevēlas pieliet papildu eļļu ugunij. Francijas īstenotā specifiskā Baltijas politika parādījās arī EDSO konferences laikā Parīzē, kad tā atbalstīja PSRS iebildumus pret Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvju uzaicināšanu. Neņemot vērā cilvēku upurus un vardarbību, ko padomju režīms 1991. gada janvārī pieļāva Viļņā un Rīgā, F. Miterāns tomēr nekonkretizēja Francijas pieeju Baltijas jautājumam un neaicināja pārējās Rietumvalstis tūlīt atzīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību.¹⁷

¹⁵ Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas Pētniecības un analīzes departamenta sagatavotais dokuments "Lielbritānija un Baltijas valstis", 1991. gada septembris. TNA, FCO, 972/236.

¹⁶ *Champonnois, S. French policy towards the Baltic states, 1939–1991: from abandonment to reunion.* In: *The Baltic Question during the Cold War.* Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 96–97.

¹⁷ *Champonnois, S. French policy towards ...*, p. 98.

Pēc 1991. gada augusta puča izgāšanās Maskavā F. Miterāns krasi mainīja pieeju Baltijas valstu problēmai. Francijas valdība saprata, ka Baltijas jautājums nav tikai PSRS iekšpolitiska problēma, ka tās ir Otrā pasaules kara sekas, kas joprojām nav atrisinātas. F. Miterāns šoreiz nostājās Baltijas valstu ātrākas neatkarības atjaunošanas atbalstītāja pozīcijās. Francija neņēma vērā M. Gorbačova iebildumus, ka tas ir pret-runā ar PSRS Konstitūciju. Ārlietu ministrs Rolāns Dimā (*Rolan Dumas*) paziņoja, ka tuvākajā laikā notiks augsta līmeņa Francijas politiķu vizīte Baltijas valstīs un ka viņa valsts nekavējoties ar Igauniju, Latviju un Lietuvu atjaunos diplomātiskās attiecības, kuras tika pārtrauktas 1940. gadā. Parīzes Nacionālā valodu un civilizāciju institūta pētniece Suzanna Šamponuā (*Suzanne Champonnois*) uzskata, ka Francija visus aukstā kara politikas gadus, vadoties no savām interesēm, centās uzturēt labas attiecības ar PSRS un Baltijas valstu jautājumu izlikās aizmirsusi. Baltijas valstu neatkarības atjaunošana 1990.–1991. gadā nebija Francijas valdības darbības rezultāts, tā vairāk bija vērotāja nekā aktīva šī procesa dalībniece.¹⁸

Aplūkojot Vācijas Federatīvās Republikas īstenoto Baltijas politiku 80. gadu beigās – 1990.–1991. gadā, var konstatēt, ka tā kopumā bija pasīvs spēlētājs, jo bija aizņemta ar abu Vāciju apvienošanās problēmām. Kanclers Helmūts Kols (*Helmut Kohl*) Baltijas valstu jautājumu neuzskatīja par aktuālu Vācijas ārpolitikā. Pēc viņa domām, augstākā prioritāte bija Vācijas apvienošana, un tam savukārt bija nepieciešamas labas attiecības ar Maskavu. Viennozīmīgi var apgalvot, ka Vācija šajā laikā ievēroja t. s. reālpolitikas principus. Bonna saglabāja uzticību neatzišanas politikai, bet tas vairāk izpaudās juridisku kategoriju līmenī, nevis praktiskajā politikā. Jaunas vēsmas VFR pieejā parādījās pēc 1991. gada augusta, kad Baltijas valstis jau bija oficiāli aizgājušas no PSRS. Vācija kopā ar citām Rietumvalstīm spēra konkrētus soļus, lai atjaunotu diplomātiskās attiecības ar trijām Baltijas valstīm. Tas pavēra iespējas vācbaltiešiem atjaunot saites ar savu vēsturisko tēvzemi.¹⁹

Būtiska loma Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā 80. gadu beigās un 1990.–1991. gadā bija tieši procesiem Padomju Savienībā. Jāatzīst, ka PSRS līderis M. Gorbačovs izrādīja zināmu interesi par nacionālo atmodu Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, tomēr viņš līdz pašam padomju impērijas sabrukumam uzskatīja, ka Baltijas valstīm jābūt Padomju Savienības sastāvā. 1987. gadā M. Gorbačovs kompartijas vadības apspriedē puda bažas par nacionālisma aktivizēšanos Baltijas padomju republikās un Rietumvalstu centieniem to atbalstīt. M. Gorbačovs nevēlējās pieņemt, ka Jaltas–Potsdamas sistēmas noārdīšana nav iespējama bez Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas. Viņš Rietumvalstu līderiem centās iegulvot, ka Baltijas jautājums ir tikai pašas PSRS iekšēja problēma. Vadošo Rietumvalstu līderi – R. Reigans, Dž. Bušs (vecākais), M. Tečere, F. Miterāns, H. Kols – baidoties, ka Padomju Savienības ātrs sabrukums var izraisīt globālu nestabilitāti un kodolieroču izplatību, atbalstīja M. Gorbačovu un neforsēja Baltijas jautājuma ātru atrisināšanu. PSRS to izmantoja savās interesēs. Līdz pat Maltas samitam 1989. gadā ASV sarunās ar PSRS neizvirzīja Baltijas valstu problēmu.²⁰

Pozitīva loma Baltijas jautājuma risinājumā bija pirmajām demokrātiskajām parlamenta vēlēšanām Padomju Savienībā, kas notika 1989. gadā. Jaunievelētā PSRS

¹⁸ *Champonnois, S. French policy towards ..., p. 99.*

¹⁹ *Readman, K. S. West Germany and the Baltic question during the cold War. In: The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 124–125.*

²⁰ *Khudoley, K. Soviet foreign policy during the Cold War: The Baltic factor. In: The Baltic Question during the Cold War ..., p. 67.*

Augstākā Padome izveidoja komisiju, kas izvērtēja Molotova–Ribentropa paktu un tā slepeno protokolu. Pēc ilgām un sarežģītām debatēm Augstākā Padome akceptēja komisijas slēdzienu un nosodīja šo PSRS un nacistiskās Vācijas līgumu, novērtējot to kā prettiesisku un spēkā neesošu. Viens no demokrātisko spēku līderiem PSRS Augstākajā Padomē, Aleksandrs Jakovļevs, atzina, ka šāds lēmums kļuva par nozīmīgu notikumu Baltijas valstu ceļā uz neatkarību. 1990. gada pavasarī Baltijas republikās notika parlamenta vēlēšanas, kurās uzvarēja demokrātiskie spēki, kuri uzsāka neatkarības atjaunošanu. Baltijas valstis šajā situācijā sev atrada ļoti nozīmīgu sabiedroto – Borisu Jeļcinu (*Boris El'cin*), kurš bija Krievijas Federācijas Augstākās Padomes priekšsēdētājs. 1990.–1991. gadā starp B. Jeļcina vadīto Krieviju un Baltijas valstīm izveidojās ciešas attiecības. Krievija atzina PSRS akciju nelikumību Baltijas valstīs 1940. gadā un pat to okupācijas faktu. PSRS konservatīvie spēki savukārt nosodīja šādu Jeļcina politiku. 1991. gada vasarā šie spēki Maskavā noorganizēja puču un atstūma M. Gorbačovu no varas. Puča uzvaras gadījumā lielas briesmas draudēja arī B. Jeļcinam un tā realizētajai politikai. Demokrātiskie spēki tomēr uzvarēja, un tūlīt pēc puča sagrāves 1991. gada 24. augustā Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins izdeva dekrētu par diplomātisko attiecību nodibināšanu ar visām trijām Baltijas valstīm un to neatkarības atzīšanu. PSRS Augstākā Padome Baltijas valstīs atzina 1991. gada 6. septembrī. Šādam Krievijas un PSRS solim drīz vien sekoja daudzas Rietumvalstis, pieņemot lēmumu par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas suverenitāti. Līdz ar to 50 gadus pēc Baltijas valstu okupācijas beidzot tika pielikts punkts Baltijas problēmai.²¹

Kopsavilkums

Baltijas jautājums 20. gadsimta 80. gados tika apspriests dažādās starptautiskās organizācijās un forumos, tajā skaitā EDSO apspriedēs, Eiropas Padomes Parlamentārajā asamblejā un arī Eiropas Parlamentā. Atsevišķu Rietumvalstu presē 1985. gada vasarā zināmu rezonansi radīja t. s. Kopenhāgenas tribunāls, kas Padomju Savienības rīcību Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā novērtēja kā okupāciju. Jauni akcenti ASV Baltijas politikā parādījās prezidenta Ronalda Reigana prezidentūras laikā. ASV oficiāli izvirzīja ideju par Baltijas jautājuma apspriešanu ANO institūcijās. Tomēr 80. gadu otrajā pusē, neskatoties uz krīzes procesiem Padomju Savienībā un tās zināmu novājināšanos, ASV necentās forsēt Baltijas jautājuma atrisinājumu. ASV izvēlējās dialoga un kompromisa politiku, tādējādi cenšoties nesabojāt attiecības ar Padomju Savienību un panākt saprašanos ar to globālu problēmu risināšanā, piemēram, bruņošanās limitēšanas jautājumā. Spilgts piemērs te bija prezidenta Dž. Buša (vecākā) politika. Arī Lielbritānijas premjerministre M. Tečere īstenoja līdzīgu pieeju. Viennozīmīgi M. Tečerei daudz svarīgāks bija dialogs un stabilitāte attiecībās ar Padomju Savienību, nevis Baltijas valstu neatkarības ātrāka atjaunošana. Francija un Vācija diezgan ilgu laiku balstījās uz t. s. reālpolitiku un piekrita PSRS līdera M. Gorbačova apgalvojumam, ka baltiešu neatkarības prasības ir Padomju Savienības iekšpolitiska problēma. Francijas prezidents F. Miterāns un Vācijas kanclers H. Kols, vadoties no savu valstu nacionālajām interesēm, vairāk domāja par atbalstu M. Gorbačovam un tā uzsāktajām reformām, nevis par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Radikāls pavērsiens Baltijas jautājumā iezīmējās 1991. gada augustā un septembrī, kad pēc puča izgāšanās Maskavā PSRS Augstākā Padome atzina Baltijas

²¹ Khudoley, K. Soviet foreign policy ..., pp. 68–70.

valstu neatkarību. Tam drīz vien sekoja arī daudzas Rietumvalstis. Līdz ar to starptautiskajās attiecībās 90. gadu sākumā beidza pastāvēt Baltijas valstu jautājums.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David J. Smith. London and New York: Routledge, 2008.
2. *Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D., Levitsa, E., Zīle, Ļ.* Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998.
3. *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izd. Rīga: Jumava, 2005.
4. *Bush, Dzh., Skoukroft, B.* Mir stal drugim. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2004.
5. *Champonnois, S.* French policy towards the Baltic states, 1939–1991: from abandonment to reunion. In: The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 96–97.
6. *Jundzis, T.* Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš 1989–1993. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010.
7. Latvia and the USA: From Captive Nations to Strategic Partner. Ed. by Daunis Auers. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, 2008.
8. *Spilners, I.* Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972–1986. Rīga: Elpa, 1998.
9. *Taurēns, J.* Latvijas neatkarības atjaunošana 1988.–1991. gadā: ārpolitikas problēmas. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1990. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 419. lpp.

Arhīvu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA)

1. Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) Informācijas biroja arhīvs Minsterē, 2197. f., 1-v apr., 104. l.

The National Archive (Lielbritānijas Nacionālais arhīvs)

1. Foreign Office (Ārlietu ministrijas) fonds, 973/111.
2. Foreign and Commonwealth (ārlietu un sadraudzības) fonds, 28/473, 972/236.

Publicētie dokumenti

Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999.

Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity

Dr. iur. Jānis Lazdiņš

Faculty of Law, University of Latvia
Professor at the Department of Legal Theory and History
E-mail: *Janis.Lazdins@lu.lv*

The article is dedicated to issues of the genesis and continuity of judicial power in the Republic of Latvia. On 18 November 1918, the State of Latvia was proclaimed as a democratic republic. Pursuant to the theory of separation of state power, the judicial power became one of the powers of the independent Latvian State. The author of this publication proposes the thesis that in examining the problems of the continuity of a democratic and judicial state the aspect of the continuity of the judicial power should not be ignored. Without analysing the aspect of the continuity of the judicial power, the assessment of the implementation of the state continuity would be incomplete.

Keywords: judicial system, judicial reforms, courts, continuity of state, legal principles.

Content

<i>Introduction</i>	58
1. <i>Aspects in the constitution of the judicial power of the Latvian state</i>	60
2. <i>Constitutional dimension</i>	66
4. <i>Judicial power following de facto restoration of Latvia's independence</i>	70
<i>Summary</i>	73
<i>Sources</i>	74
<i>Literature</i>	74
<i>Regulatory enactments</i>	76
<i>Archive materials</i>	77
<i>Transcripts</i>	77

Introduction

Customary law as a measure against unacceptable or dangerous actions taken by some persons against other persons existed in societies already before they were organised as states (family, kin, community and other associations). Laws and other regulatory enactments adopted by societies that are organised as states perform the same function and therefore may not turn into their opposite – injustice, i.e., serve for reaching unlawful aims.¹ Strangely enough, until now the history of mankind

¹ *Kelsen, H.* Reine Rechtslehre. Studienausgabe der 1. Auflage 1934. Herausgegeben von Matthias Jestaedt. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, ISBN 978-3-16-149703-2, S. 128.

has often been a proof to the contrary. However, this should not cause surprise. For example, Immanuel Kant (1724–1804), with good reason, considered man to be only a reasonable animal (*vernünftiges Thier/Tier*).² Human being, as a creation endowed with reason, strives for certain security. Security as a value in human relationships is inconceivable in the absence of a certain order. “The key to happiness” was found, as it were, in legislation, that would restrict individuals’ arbitrariness in the common interests of all in the name of liberty. And yet, some nuances of human nature are admirable. People happen to intentionally breach the laws that they themselves have adopted. Regretfully, the beastly selfish origins of man always lure him into making exceptions with regard to himself, when it brings advantage.³ The human nature, essentially, has not changed in society that is organised as a state either.

Professor Hans Kelsen (1881–1973) writes that “[s]tate is legal order”.⁴ For the purpose of ensuring order certain obligations and rights have been established for the state. The author holds that Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) has attempted to form the most comprehensive understanding of the phenomenon of the state. Hegel saw in the state “[.] the reality of the moral”,⁵ “[.] the reality of a concrete freedom”,⁶ “[.] an absolute power on Earth”,⁷ “[.] the path of God in the world”,⁸ etc. Hegel held that the state, as the true God, was “[.] reasonable in itself”.⁹ The state, exercising governance as a reasonable being, acquires an apparent personality. Therefore in legal science the state is defined as a legal person.

The state represents common interests, not the separate interests of a person. Historically, however, those in power have often placed their personal interests above legality, welfare of the people or even have dared to personify themselves as the state. The phrase attributed to the “Sun” King Louis XIV (1638–1715) “The State, it is I” (*L'état, c'est moi*)¹⁰ has become world famous. Legally, “The State, it is I” unequivocally points to the implementation of the principle of indivisibility of the state power in the state governance. The principle of indivisibility of the state power symbolizes not only the monarchies of the Enlightenment age, but any despotic regime, irrespectively of the times. It is different in a democratic state, which is organised on legal foundations. The governance of such a state is organised on the basis of the principle of separation of powers with the aim of realising common interests, instead of the selfish interests of one person or a group of persons.

² Volker, G. Immanuel Kant. Vernunft und Leben. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2002, ISBN 3-15-018235-2, S. 307–309.

³ Kant, I. Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. In: Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band VIII. Erste Abtheilung: Werke. Achter Band. Kant's Werke. Band VIII. Abhandlungen nach 1781. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1923, S. 23.

⁴ “Der Staat ist eine Rechtsordnung”. In: Kelsen, H. Reine Rechtslehre ..., S. 127.

⁵ “[.] die Wirklichkeit der sittlichen Idee”. In: Hegel, G. W. Fr. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Mit einem Vorwort von Eduard Gans. Vierte Auflage der Jubiläumsausgabe. Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1964, [Bd. 7], § 257.

⁶ “[.] die Wirklichkeit der konkreten Freiheit”. In: Hegel, G. W. Fr. Grundlinien der Philosophie des Rechts ..., § 260.

⁷ “[.] absolute Macht auf Erden”. In: Hegel, G. W. Fr. Grundlinien der Philosophie des Rechts ..., § 331.

⁸ “[.] der Gang Gottes in der Welt”. In: Hegel, G. W. Fr. Grundlinien der Philosophie des Rechts ..., § 258.

⁹ “[.] an und für sich Vernünftige”. In: Hegel, G. W. Fr. Grundlinien der Philosophie des Rechts ..., § 258.

¹⁰ Schultz, U. Versailles. Die Sonne Frankreichs. München: Verlag C. H. Beck, 2002, ISBN 3 406 48726 2, S. 93.

Since the 18th century, the theory of the separation of state power has been built upon the foundations of the theory of separation of power developed by Charles-Louis de Montesquieu (1689–1755). It is well known that Montesquieu differentiates between three powers of the state:

- 1) legislative power;
- 2) executive power;
- 3) judicial power.¹¹

Thus, the judicial power is one among those who realize the state power. When examining the issues of continuity of a democratic state, which is founded upon the rule of law, the aspect of the continuity of judicial power therefore may not be left outside the scope of research. Otherwise, the analysis of the state continuity without examination of the issue of the judicial power would be incomplete.

The article is dedicated to the analysis of the genesis and continuity of the judicial power in the Republic of Latvia. The author advances a thesis on the implementation of the continuity of judicial power in the Latvia State despite the occupation that lasted for 50 years.

1. Aspects in the constitution of the judicial power of the Latvian state

On 5 December 1919, the People's Council adopted "Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia". Article 1 of the Law provided:

*"All former laws of Russia, which existed within the borders of Latvia until 24 October 1917, temporarily shall be regarded as valid after 18 November 1918, insofar these are not to be replaced by new laws and are not contradictory to the order of the State of Latvia and the Platform of the People's Council."*¹²

Thus, the Republic of Latvia had recognised itself as the successor in law of the former Russia, establishing a number of exceptions:

- 1) former laws of Russia were not repealed or replaced by laws of the Latvian State;
- 2) former laws of Russia were not contradictory to the interests of the Latvian state; i.e., a democratic state order and the Political Platform of the People's Council;^{13, 14}

¹¹ See, for example: Kleinheyer, G., Schröder, J. Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, ISBN 978-3-8252-0578-2, S. 306–307.

¹² Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā [Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia] (05.12.1919). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 31 December 1919. Notebook 13, doc. No. 154.

¹³ Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma (17.11.1918). LNA LVVA [Latvian National History Archives]. 1307. f. [fund], 1. apr. [description], 327. l. [case], pp. 27–29 or *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14 December 1918. No. 1.

¹⁴ Lazdiņš, J. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem [Continuity of the Judicial Power as One of the Foundations for the State Continuity]. In: The 5th International Scientific Conference of the University of Latvia Dedicated to the 95th Anniversary of the Faculty of Law of the University of Latvia. Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges. Riga 10–11 November, 2014. Riga: University of Latvia Press, 2014, ISBN 978-9984-45-892-2, p. 635.

3) the Soviet law cannot be considered as the source of law of the Republic of Latvia. On 24–25 October 1917, according to the old style calendar, Lenin¹⁵ and other Bolsheviks came into power in the Republic of Russia¹⁶. That is why “Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia” provided in an imperative form that those former laws of Russia, which had been adopted prior to 24 October according to the old style, temporarily remained in force.

In former Russia, on 20 November 1864 Court By-laws that complied with modern requirements were adopted¹⁷ ([Ustav] Uchrezhdenija sudebnyh ustanovlenij¹⁸). The aim of Court By-laws was to separate the administrative, police and the judicial powers.¹⁹ Not only equality before law, but also reinforcing respect for law became an inseparable part of the reform.²⁰ In the future, the judicial power had to be the guarding of legality.²¹ However, it would be too early to speak about an independent judicial power in accordance with the requirements of the theory of separation of powers.²² The state governance continued to be based upon the principle of monarchy. In Latgale, Court By-laws entered into force simultaneously with other provinces of Russia. Court By-laws were applied to the Baltic Provinces as of 9 July 1889.²³ Thus, Court By-laws had entered into force in all lands inhabited

¹⁵ Vladimir Ilyich Ulyanov (*Vladimir Il'ich Ul'janov*), alias Lenin (*Lenin*), 1870–1924. The founder and chairman of the Russian Social Democratic (bolshevik) party. The first head of the government of the Russian Soviet Federative Socialist Republic.

¹⁶ On 1 September 1917, the Empire of Russia was proclaimed a republic.

¹⁷ In Latvian also called “Tiesu ustavs” (Rules on Courts).

¹⁸ Uchrezhdenija sudebnyh” ustanovlenij [On Establishment of Court By-laws]. In: Polnyj svod” zakonov” Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. Vse 16 tomov” so vsemi odnosjashhimisja k” nim” Prodolzhenijami i s” dopolnitel'nymi uzakonenijami po 1 Nojabrja 1910 goda. V” 2-h” knigah”. Pod” redakciej A. A. Dobrovol'skago, Ober”-Prokurora Sudebnago Departamenta Pravitel'stvujushhago Senata. Sostavil' A. L. Saatchian”. Kniga [Book] 2. Tomy [Vol.] IX–XVI. S.-Peterburg”: Izdanie Juridicheskago Knizhnago Magazina I. I. Zubkova pod” firmoju “Zakonovedenie”. Kommissiонер” gosudarstvennoj tipografii, 1911, t. [Vol.] XVI, ch. [part] 1, pp. 3869–3967.

¹⁹ Golovachev, A. Desjat' let” reform” [Ten years of reforms], 1861–1871. Izdanie “Vestnika Evropy”. Sanktpeterburg”: V” tipografii F. S. Sushhinskago, 1872, pp. 304–305.

²⁰ Dzhanshiev, G. Osnovy sudebnoj reformy (k” 25-ti letiju novago suda) [Fundamentals of judicial reform (to the 25th anniversary of the new court)]. Istoriko-juridicheskie jetjudy [Historical and legal etudes]. Moskva: Tipografii M. P. Shhepkina, 1891, p. 3.

²¹ Lazdiņš, J. Krievijas impērijas 1864. gada Tiesu reforma un tās nozīme Baltijas guberņās un vēlāk Latvijā [The Court Reform of the Russian Empire in 1864 and its Significance in the Baltic Provinces and Later in Latvia]. In: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. [B.v.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, ISBN 978-9984-45-855-7, pp. 59–60.

²² Lazdiņš, J. Die Justizreform vom Jahr 1889 und ihre Bedeutung für die Baltischen Provinzen Russlands und (später) Lettland. In: Schäfer, Frank L., Schubert, W. (Hrsg./eds.). Justiz und Justizverfassung. Siebter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, 3–5 Mai 2012 Schleswig-Holstein. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, PL Academic Reserch, 2013, ISSN 1615-0344-29OX, ISBN 978-3-631-63912-2 (Print). E-ISBN 978-3-653-03624-4 (E-Book). DOI 10.3726/978-3-653-03624-4, S. 91–102.

²³ See:

1. O primenenii k” gubernijam” Lifljandskoj, Jestljandskoj i Kurljandskoj Sudebnyh” ustavov” 20 nojabrja 1864 goda i o preobrazovanii mestnyh” kret'janskij” uchrezhdenij [On Application of Court By-laws of 20 November 1864 to Livland, Estland and Courland Provinces and on Reforming Local Peasant Institutions]. In: Polnoe sobranie zakonov” Rossijskoj imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1881–1913), t. [Vol.] IX, No. 6187. Available: http://www.nlr.ru/eres/law_r/search.php?regim=4&page=411&part=1540 [last viewed 20.02.2016].

2. I. O preobrazovanii sudebnoj chasti v” Pribaltijskij” gubernijah” i II. O preobrazovanii krest'janskij” prisutstvennyh” mest” Pribaltijskij” gubernij [I. On Changing/Transforming the System of Courts in the Baltic Provinces and II. On Changing/ Transforming Peasant Institutions]

by Latvians. As opposed to Latgale, juries were not introduced in the Baltic Provinces.

On 6 December 1918, the People's Council adopted "Provisional Regulations on the Courts of Latvia and the Procedure of Litigation".²⁴ Professor Vladimirs Bukovskis (1867–1937) has called the Provisional Regulations, due to their importance, "the basic law on Latvian judicial institutions".²⁵ The author, upholding V. Bukovskis' opinion, will also hereinafter refer to "Provisional Regulations on the Courts of Latvia and the Procedure of Litigation" as "Basic Law on Courts".

"Basic Law on Courts" established the foundations of the system of courts of Latvia as a sovereign state. In accordance with Basic Law on Courts amendments and/or additions were introduced to Court By-laws.²⁶ During the debates about Basic Law on Courts the People's Council focused, in particular, upon the issue of language.²⁷ Only 18 days after proclamation of the state. The People's Council adopted a historic decision in connection with the judicial power in the Republic of Latvia. Article 10 of Basic Law on Courts provided:

"The language of business transactions at courts and court institutions shall be the official language – the Latvian language".

Outside cities, the parish courts continued their work,²⁸ "but not as a court of classes, their competence shall include all citizens living in the parish".²⁹ Prior to that, the parish courts, in fact, there were typical courts of the peasant class. Hearing of criminal cases was excluded from the competence of parish courts. It was taken over by the magistrate's courts. The supreme county courts as the appellate instance of parish courts were liquidated. Magistrate's courts were defined as the instance for judicial review / appellate instance for the rulings by the parish courts. The magistrate, in hearing cases in appellate procedure, in turn, had to invite two presidents of the parish courts from its court precinct as lay judges.³⁰ Even though this marked a trend of restricting the jurisdiction of parish courts as "historical monument" of class society, until Latvia's occupation (1940) they were not abolished. Functioning of parish courts was discontinued in Latvia after *de facto* restoration of independence on 1 January 2007.³¹

Criminal cases as well as civil cases, which were not subject / did not fall into the jurisdiction of parish courts and county courts, were reviewed by the magistrate

---

(1881–1913). In: Polnoe sobranie zakonov" Rossijskoj imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire], t. [Vol.] IX, No. 6188. Available: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=411&part=1540 [last viewed 20.02.2016].

²⁴ Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību [Provisional Regulations on the Courts of Latvia and the Procedure of Litigation] (06.12.1918). *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rihkojumu Krahjums*, 15 July 1919. Doc. No. 1.

²⁵ Bukovskis, V. Administratīvās tiesas reforma [Reform of the Administrative Court]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1925. No. 7–9, p. 833.

²⁶ Lazdiņš, J. Tiesu varas pēctecība ..., p. 635.

²⁷ Latvijas Tautas Padome [stenogrammas] [The People's Council of Latvia [transcripts]]. Rīgā: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, part 1, pp. 59, 61–63.

²⁸ Tiesu pamatlikums [Basic Law on Courts], Art. 3.

²⁹ Latvijas Tautas Padome ..., p. 59.

³⁰ Tiesu pamatlikums [Basic Law on Courts], Art. 4.

³¹ See: Bāriņtiesu likums [Law on Orphans' Courts] (22.06.2006). Pārejas noteikumi [Transitional provisions], Art. 1. Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=139369> [last viewed 04.01.2016].

(two variants of spelling in Latvian: *miera tiesnesis*³² / *miertiesnesis*³³). The county courts were defined as the appellate instance for judgements by magistrate's courts as the court of first instance.³⁴

The county courts (two variants of spelling in Latvian: *apgabala tiesas*³⁵ / *apgabaltiesas*³⁶), in contrast to the period of former Russia, functioned not only as the court of first instance, but also in the appellate procedure (so-called mixed jurisdiction). The cases that did not fall within the jurisdiction of magistrate's court were adjudicated in the first instance,³⁷ and complaints about the rulings by magistrate were reviewed in appellate procedure.³⁸

The Court Chamber kept its previous jurisdiction – defined in Court By-laws. It was the court of second instance or the appellate court for rulings by the county courts.³⁹

The Senate was established as the supreme court in Latvia. “The Latvian Senate in Riga shall be the cassation instance in all cases, it shall adjudicate cases in a collegiate composition and shall be divided into civil, criminal and administrative departments with chairmen elected in joint sitting”.⁴⁰ The Senate symbolised the judicial power of Latvia as a sovereign state. Before the Republic of Latvia was proclaimed, throughout the territory of Latvia the court cassation and supervisory instance was former Ruling Senate of Russia in St. Petersburg / Petrograd, but with coming into force of Basic Law on Courts, the Latvian Senate in Riga assumed these functions. Drafting authoritative rulings became the task of the Senate as the supreme court.⁴¹

Latvia was proclaimed as a democratic republic.⁴² In accordance with the principle of a democratic state, Basic Law on Courts provided for the involvement of the people in the administration of justice. Article 5 of Basic Law on Courts provided that “[c]riminal cases, which pursuant to the law are subject to the jury, the County Court shall adjudicate with the presence of sworn lay judges from among the members of self-governance of the respective court precinct.” This provision of the law was not met. The requirement to select jurors from among the civil servants of the self-government and not from among the totality of all citizens was not acceptable.⁴³

³² See orthography of Basic Law on Courts.

³³ See orthography of “Tiesu iekārta [The Structure of Courts]. Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas 1936. gada izdevums. Rīga”.

³⁴ Tiesu pamatlikums [Basic Law on Courts], Art. 5.

³⁵ See orthography of Basic Law on Court.

³⁶ See orthography of The Structure of Courts.

³⁷ Basic Law on Court provided that parish courts had jurisdiction over civil cases with the value up to 300 roubles (Art. 3). The magistrates, in their turn, reviewed cases that did not fall within the jurisdiction of parish courts and did not exceed the value of 1500 roubles (Art. 4–5).

³⁸ Tiesu pamatlikums [Basic Law on Courts], Art. 5.

³⁹ Ibid., Art. 6.

⁴⁰ Ibid., Art. 7.

⁴¹ See: *Loebers*. Tiesu iekārtas likumu 259.¹ pants [Article 259¹ of the Law on the Structure of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 1–3, pp. 21–28; *Mincs, P. Vēl par 259.¹ pantu* [More on Article 259¹]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 4–6, pp. 108–112; *Disterlo*. Latvijas Senāta būtība un raksturs [Administrative Justice, in particular in Scandinavian Countries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 4–6, pp. 116–120. [etc.].

⁴² Latvijas pilsoņiem [To the Citizens of Latvia!] (18.11.1918). *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14 December 1918. No. 1.

⁴³ Tiesu darbinieku sapulce [Meeting of Court Employees]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. No. 2/3, p. 105.

The Constitutional Assembly continued reinforcing the foundations of the judicial power of a democratic state and unanimously⁴⁴ provided with the law of 11 June 1920 “Law on the Form of Introduction of Court Judgements”:

*“Court judgements shall be drawn up, pronounced and enforced on behalf of the sovereign people of Latvia.”*⁴⁵

Thus, in the inter-war period the actually autonomous legal proceedings of parish courts, magistrate’s courts and general courts (county court, court chambers and the Senate) that had existed in former Russia was terminated in Latvia during the inter-war period. It was replaced by a united court system. Basic Law on Courts also introduced a tradition that the legislator was the one that finally appointed judges to their office.⁴⁶

“Law on Administrative Courts”, adopted by the Constitutional Assembly on 4 March 1921, played a significant role in creating the judicial power in compliance with the requirements of a democratic state governed by the rule of law (*Rechtsstaat*).⁴⁷ Senator Kārlis Ducmanis (1881–1943) wrote in this regard:

*“[...] the supreme manifestation in a modern state is administrative courts, the administrative justice, the basic task of which is to guarantee lawfulness in the state, by which the guarantees of subjective and objective public rights are already given, thus also the guarantees that citizens and the bodies of state power themselves will be able to fulfil without interference their duties vis-à-vis the state, society and fellow citizens.”*⁴⁸

Pursuant to the law, in Latvia all three instances of administrative courts were separated from state governance.⁴⁹ In this respect, V. Bukovskis sees significant similarities between the Latvian administrative courts and the English courts.⁵⁰ The idea that the executive, police and judicial powers should be separated was accepted in Europe already in the 19th century. The judicial reform, referred to above, which was initiated in former Russia on 20 November 1864, was aimed at it. In the neighbouring country, which was the closest to the Baltics – Prussia (Germany) – in 1870s, within the framework of the so-called Bismarck⁵¹-Gneist⁵² reforms, independent administrative judges were entrusted with the review of legality in cases where the rights or lawful interests of private persons were infringed upon.⁵³ Actually, genuine justice was only the Higher Administrative Court (*Oberverwaltungsgericht*) or the Supreme Administrative Court. In lower instances,

⁴⁴ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. I. sesijas [session] 9. sēde [meeting], 11 June 1920, notebook 2, p. 113.

⁴⁵ Likumu par tiesu spriedumu ievada formu [Law on the Form of Introduction of Court Judgements] (11.06.1920). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 31 August 1920. No. 4, doc. No. 186.

⁴⁶ Tiesu pamatlikums [Basic Law on Courts], Art. 9.

⁴⁷ Likums par administratīvām tiesām [Law on Administrative Courts] (04.03.1921). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 3 April 1921. Notebook No. 7, doc. No. 59 or *Valdības Vēstnesis*, 21 March 1921. No. 64.

⁴⁸ *Ducmanis, K.* Administratīvā justice, īpaši Skandināvijas valstīs [Administrative Justice, in particular in Scandinavian Countries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, p. 1129.

⁴⁹ Likums par administratīvām tiesām, Art. 6.

⁵⁰ *Bukovskis, V.* Administratīvās tiesas ..., p. 828. See also: *Strautiņš, P.* Mūsu administratīvā justīcija [Our Administrative Justice]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, p. 212.

⁵¹ Otto von Bismarck (1815–1898) – a conservative Prussian statesman / Chancellor (Reichskanzler) of the German Empire.

⁵² Rudolf von Gneist (1816–1895) was a Prussian lawyer and politician.

⁵³ *Kleinheyer, G., Schröder, J.* Deutsche und Europäische Juristen ..., S. 165.

the review of administrative complaints was entrusted to public representatives that were jointly appointed and elected by county and regional administrations.⁵⁴ Senator J. Kalacs analysed the works by professor Rudolf von Gneist (1816–1895) on the procedure for hearing complaints of administrative nature and concluded:

“[...] *the highest instance should be a true administrative court, but the duties of lower courts can be performed by the administrative institutions themselves, in particular, if impartial persons are seconded to their composition.*”⁵⁵

With the consolidation of parliamentary democracy, the need for administrative courts became more pronounced. The review of infringements inflicted upon the rights or legal interests of private persons caused by governance of the state implemented by the political power and the adopted administrative acts or actual actions related to it could not be left only at the discretion of the state or municipal institutions.⁵⁶ The requirement to have a neutral arbiter in such cases became self-evident. Thus, the existence of administrative courts was required by the spirit of times. “Jurisprudence means being in the know of divine and human matters”,⁵⁷ the skill to follow the just one, understanding of the legal and illegal. However, “[a] state governed by the rule of law is not the state of lawyers”.⁵⁸ The mission of lawyers in a state governed by the rule of law is only to help their fellow citizens to establish the objective truth pursuant to law.

Already in the inter-war Latvia, the review of administrative cases formally was based upon objective examination.⁵⁹ The court was allowed, upon its own initiative, to take the necessary measures for establishing the facts of the case, to collect respective evidence, to request from any person documents for fair adjudication of the case, etc.⁶⁰ In fact, “[i]f the court encounters any deficiencies in the procedure of adjudication, then it must adapt to [...] the rules of the civil procedure law”.⁶¹ Thus, in the inter-war period the adversarial principle entered the hearing of administrative cases in Latvia,⁶² with those restrictions that followed from the obligation of unbiased investigation. V. Bukovskis’ opinion that the admissibility of adversarial principle in examining cases of administrative nature was contrary to the interests of a state governed by the rule of law must be upheld. “This fight, where the strong

⁵⁴ *Korkunov, N. M. Russkoe gosudarstvennoe pravo [The Russian State Law]. Tom" II. Chast' osobennaja [Vol. II. Special Part]. 6-e izd. [edition]. S.-Peterburg: Tip. M. M. Stasjulevicha, 1909, p. 503.*

⁵⁵ *Kalacs, J. Pārdomas par administratīvo tiesu [Reflections on the Administrative Court]. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, p. 315.*

⁵⁶ *Gneist, R. Der Rechtsstaat. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1872, S. 166–168. Available: <https://archive.org/stream/derrechtsstaat00gnei#page/166/mode/2up> [last viewed 24.02.2016].*

⁵⁷ *Gneist, R. Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland ..., S. 331–332.*

⁵⁸ “Der Rechtsstaat ist nicht Juristenstaat”. See: *Gneist, R. Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland. Zweite ungarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1879, S. 330. Available: <https://archive.org/stream/derrechtsstaatu00unkngoog#page/n347/mode/2up> [last viewed 26.02.2016].*

⁵⁹ See: Likums par administratīvām tiesām, Art. 37., 38., 40. On the principle of objective investigation in the modern sense, see in: Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes* vispārējā zinātniskā redakcijā [Administrative Procedure in Court. Group of authors, general scientific editor *Dr. iur. J. Briede*]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008, pp. 260–261.

⁶⁰ Likums par administratīvām tiesām, Art. 37–38.

⁶¹ *Ibid.*, Art. 74.

⁶² *Bukovskis, V. Administratīvās tiesas ..., p. 832; Zilberts, Fr. Pie jautājuma par administratīvo sodīšanu un administratīvām tiesām [On the Issue of Administrative Sanctions and Administrative Courts]. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, pp. 150–151.*

power of state takes a stand against an ordinary citizen, waits to see, what the plaintiff is able to prove, is very unequal.”⁶³

The wording included in Law on Administrative Courts that “[a]dministrative courts shall not examine the expedience of a decision or an order”⁶⁴ was criticised the most. This meant that the administrative judges had the right to review only the lawfulness (legality) of administrative acts or lawfulness (legality) of negligence / delay in a case. Pursuant to the letter of the law, not only the Senate, but also the administrative courts of all instances had thereby turned into cassation courts. Without delving into the considerations on expediency, the cases, obviously, were reviewed faster. However, “[..] what is the sense of a speedy trial, if justice is not achieved; better a slow, but good trial than a fast and bad one.”⁶⁵

Notwithstanding the deficiencies in the activities of the judicial power identified in the discussions, democratic judicial power that was compatible with a state governed by the rule of law was introduced in Latvia in the inter-war period. The *Satversme* [Constitution] of the Republic of Latvia (hereinafter – the *Satversme*),⁶⁶ adopted on 15 February 1922, became the guarantor of an independent judicial power; this basic law, with amendments and additions, continues to be in force.⁶⁷ Thus, in examining the issues related to the continuity of judicial power in Latvia the constitutional dimension should be seen as being of decisive importance.

2. Constitutional dimension

The fundamental rights of the judicial power are included in Chapter VI of the *Satversme* – “Courts”.⁶⁸ When the draft *Satversme* was discussed at the Constitutional Assembly, the majority of articles related the judicial power was adopted without major disputes or even unanimously.

Provisions that “[a]ll citizens shall be equal before law and court”,⁶⁹ “[j]ustice may be administered only by those bodies that have been granted this right by law and only in the procedure established by law”⁷⁰ and “[j]udges shall be independent and subject only to law”⁷¹ were adopted unanimously.⁷² It was not the case with regard to setting the term of judges’ mandate. The section included in the draft *Satversme* on appointing judges to office for life – “[judges] shall be appointed by the Saeima, and they shall be irremovable” – was severely criticised by the members of the parliament representing the leftist parties.

Andrējs Petrevics, on behalf of bakers – social democrats, urged the Constitutional Assembly to resign from the idea of including the principle of the irremovability of judges into the *Satversme*. A. Petrevics, however, allowed that the judges of county and higher courts could be appointed for life. In difference to this

⁶³ Bukovskis, V. Administratīvās tiesas ..., p. 832.

⁶⁴ See: Likums par administratīvām tiesām, Art. 4. Part 2. See too: Kalacs, J. Pārdomas ..., p. 320.

⁶⁵ Bukovskis, V. Administratīvās tiesas ..., p. 831.

⁶⁶ Latvijas Republikas Satversme [The *Satversme* [Constitution] of the Republic of Latvia] (15.02.1922). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 7 August 1922. Notebook, doc. No. 113.

⁶⁷ Latvijas Republikas Satversme. Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [last viewed 06.01.2016].

⁶⁸ See Article 82–86 of the *Satversme*.

⁶⁹ Article 82 of the *Satversme*, in the numbering of *Satversme* of 15 February 1922.

⁷⁰ The first sentence in Article 86 of the *Satversme*, in the numbering of *Satversme* of 15 February 1922.

⁷¹ Article 83 of the *Satversme*, in the numbering of *Satversme* of 15 February 1922.

⁷² Latvijas Satversmes Sapulzes stenogramas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. 20. burtn. [notebook] IV. sesijas [session] 20. sēde [meeting] 9 November 1921. Rīgā: Satversmes Sapulzes isdevums. Krahjumā pee A. Gulbja, 1921, p. 1875.

“[...] the people should elect those judges that stand closest to them – magistrates [...], for example, for a term of 5 to 6 years”.⁷³ Social democrat Kārlis Dzelzītis, in his turn, called for limiting the term of office of all judges to six years. He held that appointment of judges for life was incompatible with the principle of a democratic state – “[...] the general principle of democracy is elected courts”.⁷⁴ There was a certain reasoning behind this. The election of judges into office for life, in fact, excludes the possibility to get rid of incompetent or otherwise useless justices.⁷⁵ Continuing the presentation of the views held by leftist parties, K. Dzelzītis concludes – good judges will nevertheless be re-elected and shall stay in their office for life.⁷⁶ Jānis Purgals, a representative of the Christian National Union, provided substantiated counter-arguments to this:

*“We need an independent court. That is why we must introduce such procedure for appointing the judges that would guarantee this independence. [...] We know very well from Russia’s legislation what the independence of the elected magistrates was like. In those few cities and counties in Russia, where magistrates were elected, it could be observed that the magistrates were always dependent upon that group of voters, which elected them”.*⁷⁷

At the final, third reading of the draft law social democrats Fēlikss Cielēns and A. Petrevics repeatedly submitted amendments regarding electing judges into office for a set term – six years. The proposal was rejected with 49 voting “for”, 45 – “against”, and with 8 “abstaining” (53 votes in total).⁷⁸ Thus, the appointment of judges into office for life or for a term defined in law was decided by a majority vote of four in favour of electing judges to office for life. Luckily, the representatives of leftist parties remained a minority.⁷⁹ Consequently, strong foundations for the independence of the judicial power were laid in the *Satversme*.

Article 85 of the *Satversme* in the wording of 1922 provided that “On the basis of a special law, juries shall exist in Latvia.” In the second reading of the draft *Satversme* no political power opposed this article or this wording of the article. Article 85 was adopted unanimously.⁸⁰ During the third reading of the article, the usefulness of juries was no longer discussed. It is surprising that with this unanimous support for juries, in the end, juries were not established in Latvia. There were a number of political and practical reasons for that.

In 1925, the draft law on juries was completed. The draft law did not gain the support of the *Saeima*. This can be explained by several considerations. Firstly, there were significant similarities between the draft law and the model of juries in former

⁷³ Latvijas Satversmes Sapulzes stenogramas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. 20. burtn. [notebook] IV. sesijas [session] 20. sēde [meeting] 9 November 1921. Rigā: Satversmes Sapulzes isdevums. Krahjumā pee A. Gulbja, 1921, p. 1875.

⁷⁴ Ibid., 1921, p. 1876.

⁷⁵ Ibid., 1921.

⁷⁶ Latvijas Satversmes Sapulzes stenogramas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. 4. burtn. [notebook] V. sesija [session] 14. sēde [meeting] 15 February 1922, p. 461.

⁷⁷ Latvijas Satversmes Sapulzes stenogrammas ..., 1921, pp. 1876–1877.

⁷⁸ Latvijas Satversmes Sapulzes stenogrammas ..., 1922, pp. 462–463.

⁷⁹ Latvijas Satversmes Sapulzes stenogrammas ..., 1921, pp. 1877–1879; Latvijas Satversmes Sapulzes stenogrammas ..., 1922, pp. 461–463; Osipova, S. Genezis sudebnoj sistemy v Latvijskoj Respublike posle osnovanija gosudarstva (1918–1940) [The Genesis of the System of Courts in the Republic of Latvia Following the Establishment of the State (1918–1940)]. Mirovoj Sud’ja, 2014, No. 1, p. 6.

⁸⁰ See: Latvijas Satversmes Sapulzes stenogrammas ..., 1921, p. 1879.

Russia.⁸¹ Secondly, there were concerns that “[..] the draft law on juries threatened to bring into Latvian courts, which had always been outside the influence of parties or other influences, the spirit of parties and class struggle, and the hatred from the Saeima and the general public life of the time [..]”.⁸²

In 1933, the new “Draft Law on Juries with Explanations”, elaborated by the Ministry of Justice, was published in the journal “Jurists”.⁸³ In elaborating the draft law, the model of *Schöffengerichte* (courts of lay assessors) of Swiss cantons was used.^{84, 85} The sentencing or the acquittal of a person would have to be reviewed in a composition of three state judges and four lay assessors (*Schöffren*). In the case of sentencing judgements, the majority vote would be required.

It was envisaged that the lay assessors would be chosen for each case by drawing lots.⁸⁶ The performance of lay assessor’s duties would be considered to be a matter of honour.⁸⁷ The requirements set for obtaining this status were not high. Everything was reduced to a certain age limit, appropriate reputation, full capacity, not being in the guardianship of other persons, no criminal record for committing a severe crime or a crime, etc.⁸⁸ As to their rights, the lay assessors would be equalled to judges.⁸⁹

As regards jurisdiction on cases, “[j]uries, i.e., county courts with lay assessors of juries, shall have jurisdiction on criminal offences, for which the most severe punishment envisaged by law is forced labour⁹⁰ or a penitentiary prison,⁹¹ except the cases with regard to criminal offences envisaged in the ninth chapter of the Penal

⁸¹ *Zilbers, Fr.* Jautājumi sakarā ar tiesu iekārtas likuma pārstrādāšanu [Issues in Relation to Redrafting the Law on the Structure of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, pp. 129–131.

⁸² *Zilbers, Fr.* Jautājumi ..., p. 130.

⁸³ Likumprojekts par zvērināto tiesām ar paskaidrojumiem [The draft law on jury trial with explanations]. *Jurists*, 1933. No. 8/9, 251.–272. sl. [column].

⁸⁴ The basic principle on collegiate decision by the state judges and the lay assessors regarding the guilt of the person on trial was borrowed from Tessin canton of Switzerland. See: *Jakobi, P.* Latvijas zvērināto tiesu likumprojekts [Draft Law on Latvian Juries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. No. 3, pp. 58–59.

⁸⁵ More on other sources and assessment thereof see: *Jakobi, P.* Latvijas zvērināto tiesu likumprojekts ..., pp. 58–73; *Lazdiņš, J.* Tiesu varas pēctecība ..., pp. 633–652; *Vikmanis, K.* Zvērināto tiesas Japānā [Juries in Japan]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929. No. 9/10, p. 423 (etc.).

⁸⁶ Likumprojekts ..., Art. 600.²⁻⁴

⁸⁷ Compensation of only *per diem* and travel costs was envisaged. See: Likumprojekts [Annex]..., Art. 46² point 17–18.

⁸⁸ Citizens of the Republic of Latvia, aged 30–65, able to read and write in Latvian, could become lay assessors, they may not have committed crimes, no criminal prosecution against them may have been initiated, they should not be under the guardianship or social care of others, they could not be priests or monks. In accordance with the separation of powers, state and local government officials (President of the State, members of the *Saeima*, judges, police officers, etc.) could not be lay assessors. See: Likumprojekts [Annex]..., Art. 46² point 2 and 5.

⁸⁹ Likumprojekts ..., Art. 695.³⁰

⁹⁰ According to the Penal Law of 24 April 1933 (hereinafter – the Penal Law) forced labour was envisaged for committing severe crimes. For example, for violent changing of the existing state order of Latvia, assassination of the President of the State, for committing murder (Art. 429), etc. See: Sodlu likums [Penal Law] (24.04.1933.). *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, 7 June 1933, notebook 7, doc. No. 134, Art. 3, 69, 72, 429, etc.

⁹¹ According to the Penal Law penitentiary prison was a sanction for committing a crime. For example, for intentionally making an unfair ruling of a judge or other official, for theft committed in a gang, for extortion or fraud, for vagrancy/vagabondism, for not revealing or lying about one’s identity, etc. Soda likuma, Art. 147., 243., 297. etc.

Law of 1933⁹².⁹³ Thus, the jurisdiction envisaged for juries was quite broad. It must be added that after the Penal Law of 24 April 1933 capital punishment in times of peace did not exist.⁹⁴

The rulings by juries would be subject only to cassation. Appellate legal proceedings would not be allowed. It was based on a number of considerations. The reasoning of the lay assessors in making the ruling would not be known; sometimes witnesses at the appellate instance no longer differentiated between their own experience and what they had heard at the legal proceedings of the first instance; there could not be qualitative difference between the lay assessors of the first and the second instance, etc.⁹⁵

The institute of lay assessors had both supporters and opponents.

The supporters of the institute of lay assessors:

- 1) refuted the assumption regarding the insufficient competence of lay assessors. To understand the guilt or innocence of the person on trial “[...] logics, which any person with a common sense is endowed with, suffices”;⁹⁶
- 2) pointed to the possibility of avoiding the nihilism typical of lawyers-judges, because in “[...] a court, where a public element is involved, professional routine cannot take root.”;⁹⁷
- 3) accused professional judges of distancing themselves from human understanding of justice “[...] due to constant studies of legal acts and law”;⁹⁸
- 4) considered that the presence of lay assessors at courts would promote people’s trust in the judicial power,⁹⁹ etc.

The opponents of the institute of lay assessors:

- 1) expressed concern with regard to the insufficient education of lay assessors in matters of legal proceeding, political bias, etc.¹⁰⁰, which could lead to arbitrariness. “Among all types of arbitrariness, the arbitrariness of court is the worst one, it kills the idea of a court at the very root, and, by striving for apparent justices, revokes even elementary justice”;¹⁰¹
- 2) were convinced that lay assessors, in administering justice, often followed their conscience and not the law. Also, lack of lay assessors’ responsibility for their work;
- 3) lack of state control over juries was pointed out;

⁹² I.e., criminal offences committed, while being in the service of the state, autonomous companies of the state and local governments. See: Sodū likums, Art. 121–155.

⁹³ Likumprojekts ..., Art. 246.¹

⁹⁴ See: Sodū likums, Art. 2.

⁹⁵ *Jakobi, P.* Latvijas zvērināto tiesu likumprojekts ..., p. 70–71.

⁹⁶ *Jakobi, P.* Par un pret zvērināto tiesām [For and Against Juries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. No. 4/5, p. 99.

⁹⁷ Likumprojekts ..., p. 260.

⁹⁸ *Kalve, L.* Zvērināto, šefenu un tīrās valsts tiesas [Juries, *Schöffren* Courts and Pure State Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, p. 666.

⁹⁹ *Menders, Fr.* Zvērināto un šefenu tiesas [Juries and *Schöffren* Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. No. 1, p. 14.

¹⁰⁰ See: Sudebnaja reforma [Tom 1]. Pod" redakciej N. V. Davydova i N. N. Poljanskago pri blizhajshem" uchastii: M. N. Gerneta, A. Je. Vormsa, N. K. Murav"eva i A. N. Parenago [Court Reform [Vol. 1] Edited by N. V. Davidov and N. N. Polyanskiy, with close involvement of M. N. Gernet, A. E. Vorms, N. K. Muravyev and A. N. Parenago]. Moskva: Ob"edinenie, 1915, pp. 316–317.

¹⁰¹ Likumprojekts ..., p. 264.

- 4) lay assessors submitting to a judge's dictate or being influenced by the eloquence of the guilty person's representative, etc.¹⁰²

It seems that the true reasons why lay assessors were not introduced are revealed by vice-prosecutor of Riga Regional Court L. Kalve:

*"In our days and circumstances, it would be difficult to find persons, who could sacrifice themselves for general good without material support, since there are very few rich persons in Latvia, and not everyone among them could be a judge."*¹⁰³

Thus, after all, juries were not introduced in Kurzeme, Zemgale and Vidzeme. The situation was different in Latgale. Historically, juries existed in Latgale for a short period after the Republic of Latvia was proclaimed. They ceased to exist only on the basis of the law of 14 September, 1920 – "[u]ntil juries are introduced [in the whole of Latvia] Latgale Regional Court shall adjudicate all criminal cases without sworn lay assessors."¹⁰⁴

On 15 May 1934, an anti-constitutional *coup d'état* was instigated in Latvia. During the period, when the principle of authoritarianism consolidated, the usefulness of juries was seldom discussed. However, some persons appealed to the leader Kārlis Ulmanis (1877–1942) to manage also the work of courts in the name of national unity. Fortunately, this did not materialize.¹⁰⁵ A new law regulating the judicial power was not adopted before Latvia was occupied in 1940.

4. Judicial power following *de facto* restoration of Latvia's independence

On 4 May 1990, the Supreme Soviet of the Latvian Soviet Socialist Republic restored *de facto* the existence of the Republic of Latvia by "Declaration on the Restoration of Independence of the Republic of Latvia".¹⁰⁶ Simultaneously with the declaration of independence, those articles of the *Satversme*, which defined the constitutional legal foundations of the State of Latvia, and which could be amended only in a referendum, regained their effect.¹⁰⁷ On 6 July 1993, the *Satversme* entered

¹⁰² Jakobi, P. Par un pret zvērīnāto tiesām ..., pp. 107–111; Menders, Fr. Zvērināto un šefenu tiesas ..., No. 3, pp. 147–148; Zilbers, Fr. Jautājumi sakarā ar tiesu iekārtas likuma pārstrādāšanu [On the Issue of Administration of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, p. 120.

¹⁰³ Kalve, L. Zvērināto ..., p. 677.

¹⁰⁴ Likums par miertiesnešu un pagasta tiesu kompetences paplašināšanu un Latgales tiesām [Law on Expanding the Jurisdiction of Magistrates' and Parish Courts and the Courts of Latgale], Art. 3. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 30 September 1920. No. 8, doc. No. 208.

¹⁰⁵ See: Zilberts, Fr. Pie tiesu pārvaldes jautājuma [On the Issue of Administration of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, pp. 361–372.

¹⁰⁶ Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu [Declaration on the Restoration of Independence of the Republic of Latvia] (04.05.1990). *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 17 May 1990. No. 20.

¹⁰⁷ Pursuant to Article 77 of the *Satversme* in the wording of 1922 four articles were to be amended through a referendum:

Article 1 – Latvia is an independent, democratic republic.

Article 2 – The sovereign power of the State of Latvia is vested in the people of Latvia.

Article 3 – The territory of the State of Latvia, within the borders established by international agreements, consists of Vidzeme, Latgale, Kurzeme and Zemgale.

Article 6 – The *Saeima* shall be elected in general, equal and direct elections, and by secret ballot based on proportional representation.

into force in full scope.¹⁰⁸ Chapter VI of the *Satversme* – “Courts” – regained force in an unaltered way. Thus, the continuity of basic principles in the functioning of the judicial power was ensured.

On 18 October 1990, by the decision of the Presidium of the Supreme Council of the Republic of Latvia a working group was established for drafting a law on the structure of courts.¹⁰⁹ The laws that regulated the structure of courts in Latvia in the inter-war period, had generally become outdated. It would have been irrational to restore them in authentic forms.¹¹⁰ Gunārs Kūtris, a member of the working group for drafting the law on judicial power, recalls: “The language or the style of expression, and terminology were an obstacle, the law lacked uniformity”.¹¹¹ Therefore on 15 December 1992 a new law “On Judicial Power” was adopted.¹¹² However, this does not mean that Latvia derogated from the tradition of the judicial power of the inter-war Latvia. Gvido Zemribo, the Chief Justice of the Supreme Court of the Republic of Latvia and the head of the working group for drafting the law on judicial power, remembers:

*“Our task was to restore a democratic system of courts and an independent judicial power in Latvia, by enshrining in the law the generally recognised principles of administering justice, and retain, to the extent possible, that system of courts, which existed in Latvia from 1920 to 1940. [...] Therefore, the working group based its work, first of all, upon “Provisional Regulations on the Courts of Latvia and the Procedure of Litigation”[Basic Law on Courts] of 6 December 1918, which laid the foundations for the judicial power of the Republic of Latvia as a democratic state governed by the rule of law.”*¹¹³

This “[c]ompetence of courts [...] was defined in accordance with the pre-war principle”,¹¹⁴ the names of the court instances were also retained – regional courts, the Court Chamber and the Senate. The Court Chamber and the Senate as court instances were included in the composition of the Supreme Court. This had a number of objectives. First of all, a supreme court with this name exists in the majority of states, and such a name of the supreme court would be self-evident not only in Latvia, but also beyond its borders.¹¹⁵ Secondly, the three-instance court system defined in Basic Law on Courts – district (municipal) courts, regional courts

¹⁰⁸ Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmā sēde [The First Sitting of the 5th Saeima [Parliament] of the Republic of Latvia]. Available: http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html [last viewed 07.01.2016].

¹⁰⁹ Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums “Par darba grupu izveidošanu Latvijas Republikas kriminālkodeksa, kriminālprocesa kodeksa, sodu izpildes kodeksa, administratīvo pārkāpuma kodeksa projektu un Latvijas Republikas likumprojekta par tiesu iekārtu izstrādāšanai” [Decision by the Supreme Council of the Republic of Latvia On Establishing a Working Group for Elaborating the Draft Criminal Code, Draft Criminal Procedure Code, Draft Penal Code and Draft Administrative Violations Code of the Republic of Latvia and the Draft Law on the Structure of Courts of the Republic of Latvia]. Materials from the personal archive of Gvido Zemribo.

¹¹⁰ Zemribo, G., Guļevska, L. Darbs dara cilvēku [Working One’s Way Through It]. Rīga: Jumava, 2015, ISBN 978-9934-11-818-0, ISBN 978-9934-11-839-5, p. 125.

¹¹¹ An interview with Gunārs Kūtris. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

¹¹² Par tiesu varu [Law on Judicial Power] (15.12.1992). Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=62847> [last viewed 12.02.2016].

¹¹³ Interview with Gvido Zemribo. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

¹¹⁴ Interview with Gunārs Kūtris. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

¹¹⁵ Zemribo, G., Guļevska, L. Darbs dara cilvēku ..., p. 131.

and the Supreme Court, consisting of the Court Chamber and the Senate, would be retained.¹¹⁶

As regards the name, the magistrate's courts were an exception. People had become accustomed to the name of district (municipal) courts as the name of first instance courts, therefore the working group decided to give up the name of magistrate's court as the name of first instance courts.¹¹⁷ Apparently, contemporary requirements in many ways were compatible with the structure of the system of courts of the inter-war Latvia. Thus, following the restoration of independence, Latvia in many ways continues the traditions of the judicial power of the inter-war period.¹¹⁸

More than 50 years had passed since the occupation of Latvia. After World War II, a series of internationally recognised acts that guaranteed human rights and the independence of judicial power had been elaborated in the democratic world. In this respect, G. Zemribo notes:

“Fundamental human rights and the principles of the independence of the judicial power were insufficiently included in the laws that regulated judicial power in the inter-war Latvia. This shortcoming had to be eliminated. Due to this, first of all, “The Universal Declaration of Human Rights”, adopted by the UN on 10 December 1948, and “The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, adopted in Rome on 4 November 1950, were used as the sources of the law “On Judicial Power”. The elaboration of the principle of the independence of courts, in turn, was based on the UN Resolution of 13 December 1985, following which, “Basic Principles of the Judiciary” were adopted. [...]

Within the name of the law itself – On Judicial Power – the name “power” symbolises the separation of powers in the Republic of Latvia. Existence of a democratic state governed by the rule of law is inconceivable without an independent judicial power, existing alongside the legislative and the executive power. Therefore, Section 1 of the Law underscores that in Latvia independent judicial power exists alongside the legislative and executive power.”¹¹⁹

The wording of the law “On Judicial Power” of 1992 is linked to the latest attempt to introduce juries in Latvia. Section 37(4) of the law “On Judicial Power” provided:

“At the hearing of the first instance courts at regional courts, criminal cases, in which, pursuant to law, capital punishment may be applied for the committed crime, shall be heard by the judge of the regional court and 12 lay assessors.”

A rhetorical question might be asked, why should lay assessors examine the so-called “death row” cases. At the plenary session of the Supreme Council of 3 June 1992 parliamentarian Andrejs Panteļejevs also expressed his surprise:

¹¹⁶ Lēbers, D. A. (zin. red./ed.), Apsitis, R., Blūzma, V., Jundzis, T., Lazdiņš, J., Levits, E. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) [History of Latvian Law (1914–2000)]. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, ISBN 9984-643-14.X, pp. 468–469.

¹¹⁷ Interview with Gvido Zemribo. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš; Interview with Gunārs Kūtris. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

¹¹⁸ Lazdiņš, J. (zin. red./ed.), Kučs, A., Pleps, J., Kusiņš, G. Latvijas valsts tiesību avoti. Dokumenti un komentāri [Legal Sources of the Latvian State. Documents and Commentaries]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5, p. 300.

¹¹⁹ Interview with Gvido Zemribo. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

“[T]o us it seems rather dreary to establish only one such jury – for the death sentence. Then these people would have a peculiar tinge to them, being lay assessors in proceedings that pertain to the death penalty. To a certain extent, psychologically... I think that such a jury, psychologically, would be given the image of “a death angel”, because they would judge only on this.”¹²⁰

G. Zemribo explains, why the competence of the jury was defined so narrowly:

“The working group knew, how difficult it had been to introduce juries in the inter-war Latvia. To put it more precisely – failing to introduce them. Article 85 of the *Satversme* of the Republic of Latvia in its original wording provided for the existence of juries in Latvia. This is the only article in Latvia, which was written, was adopted, but was not implemented. Therefore I consider that even if the juries decided on applying the death penalty to the guilty person, that would have been a huge success. At the time when the law “On Judicial Power” was drafted, death penalty still existed in Latvia. Quite possibly, over time the range of cases to be examined by the lay assessors could have been expanded.”¹²¹

Renouncing death penalty as a punishment at the same time meant giving up the thought of introducing juries. It is difficult to judge, whether the participation of lay assessors in hearing the cases of national importance would improve the quality of court rulings. One thing is clear, the participation of society in administration of justice would have definitely increased the prestige of the judicial power.

Without initiating discussion of public importance on the expediency of juries, on 5 June 1996 the provision on the existence of juries in Latvia was deleted from the *Satversme*. Formally, Article 85 was expressed in new wording (1), but actually a norm with a totally different content was created.¹²² Article 85 of the *Satversme* that is currently in force provides for the existence of the Constitutional Court in Latvia.¹²³ Not denying the necessity of the Constitutional Court and its significance in developing Latvia as a *state governed by the rule of law*, the replacement of a norm with certain content by a norm with completely different content is inadmissible. For this purpose, a new article had to be added to the *Satversme*. When reading the wording of the *Satversme* that is in force, without knowledge of the history of the Latvian constitutional law, hardly anyone could imagine that pursuant to the *Satversme*, albeit formally, juries should have existed in Latvia.¹²⁴

Summary

1. The Republic of Latvia established judicial power appropriate for a democratic and judicial state within a short period of time – almost four years – following the proclamation of the state. The *Satversme* of the Republic of Latvia adopted on

¹²⁰ Latvijas Republikas Saeima. Arhīvs. 1992. gada 3. jūnija sēdes stenogramma [The *Saeima* of the Republic of Latvia. Archive. Transcript of the Sitting of 3 June 1992]. Available: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920603v.htm [last viewed 29.01.2016].

¹²¹ Interview with Gvido Zemribo. Materials from the personal archive of Jānis Lazdiņš.

¹²² Lazdiņš, J. Tiesu varas pēctecība ..., p. 642.

¹²³ See: Grozījums Latvijas Republikas Satversmē [Amendment to the *Satversme* of the Republic of Latvia] (05.06.1996). Available: <http://likumi.lv/ta/id/63346-grozijums-latvijas-republikas-satversme> [last viewed 29.01.2016].

¹²⁴ Lazdiņš, J. (zin. red./ed.), Kučs, A., Pleps, J., Kusiņš, G. Latvijas valsts tiesību avoti ..., p. 301.

- 15 February 1922 and the so-called Basic Law on Courts became the guarantors for the independence of the judicial power.
2. In restoring the independent judicial power pursuant to the requirements of a democratic and judicial state after *de facto* restoration of the independence of the Republic of Latvia, the foundation the legal traditions of the inter-war Latvia could be used. It turned out that a judicial power that complied with the contemporary requirements was compatible with the structure and basic principles of the Latvian inter-war system of court.
  3. The fact that the tradition of the inter-war judicial power of Latvia was supplemented with human rights and principles of the independence of judicial power, recognised by the international community at the end of World War II, does not point in the least to a break in the continuity of the judicial power of the state of Latvia. Quite to the contrary – it indicates the transformational ability of the tradition of the judicial power in the family of contemporary democratic and judicial states, even after 50 years of occupation.
  4. Continuity of judicial power has been ensured in the Republic of Latvia. It is an important aspect in the understanding of the continuity of the state of Latvia. Without an overview of the continuity of judicial power, an analysis of state continuity would be incomplete.

Sources

Literature

1. Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes* vispārējā zinātniskā redakcijā [Administrative Procedure in Court. Group of authors, general scientific editor *Dr. iur. J. Briede*]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008.
2. *Bukovskis, V.* Administratīvās tiesas reforma [Reform of the Administrative Court]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1925. No. 7–9, pp. 817–841.
3. *Disterlo.* Latvijas Senāta būtība un raksturs [The Substance and the Essence of the Latvian Senate]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 4–6, pp. 116–120.
4. *Ducmanis, K.* Administratīvā justice, īpaši Skandināvijas valstīs [Administrative Justice, in particular in Scandinavian Countries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, pp. 1129–1161.
5. *Dzhanshiev, G.* Osnovy sudebnoj reformy (k" 25-ti letiju novago suda) [Fundamentals of judicial reform (to the 25th anniversary of the new court)]. Istoriko-juridicheskie jetjudy [Historical and legal etudes]. Moskva: Tipografii M. P. Shhepkina, 1891.
6. *Gneist, R.* Der Rechtsstaat. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1872. Available: <https://archive.org/stream/derrechtsstaat00unkngoog#page/n347/mode/2up> [last viewed 24.02.2016].
7. *Gneist, R.* Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland. Zweite ungearbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1879, S. 330. Available: <https://archive.org/stream/derrechtsstaat00unkngoog#page/n347/mode/2up> [last viewed 26.02.2016].
8. *Golovachev, A.* Desjat' let' reform' [Ten years of reforms], 1861–1871. Izdanie "Vestnika Evropy". Sanktpeterburg": V" tipografii F. S. Sushhinskago, 1872.
9. *Hegel, G. W. Fr.* Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Mit einem Vorwort von Eduard Gans. Vierte Auflage der Jubiläumsausgabe. Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1964, [Bd. 7].
10. *Jakobi, P.* Latvijas zvērīnāto tiesu likumprojekts [Draft Law on Latvian Juries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. No. 3, pp. 58–73.
11. *Jakobi, P.* Par un pret zvērīnāto tiesām [For and Against Juries]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. No. 4/5, pp. 96–115.
12. *Kalacs, J.* Pārdomas par administratīvo tiesu [Reflections on the Administrative Court]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937, pp. 314–325.
13. *Kalve, L.* Zvērināto, šefenu un tīrās valsts tiesas [Juries, *Schöffen* Courts and Pure State Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, pp. 662–683.

14. *Kant, I.* Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. In: Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VIII. Erste Abtheilung: Werke. Achter Band. Kant's Werke. Band VIII. Abhandlungen nach 1781. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1923.
15. *Kelsen, H.* Reine Rechtslehre. Studienausgabe der 1. Auflage 1934. Herausgegeben von Matthias Jestaedt. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, ISBN 978-3-16-149703-2.
16. *Kleinheyer, G., Schröder, J.* Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, ISBN 978-3-8252-0578-2.
17. *Korkunov, N. M.* Russkoe gosudarstvennoe pravo [The Russian State Law]. Tom" II. Chast' osobennaja [Vol. II. Special Part]. 6-e izd. [edition]. S.-Peterburg: Tip. M. M. Stasjulevicha, 1909.
18. *Lazdiņš, J.* Die Justizreform vom Jahr 1889 und ihre Bedeutung für die Baltischen Provinzen Russlands und (später) Lettland. In: *Schäfer, Frank L., Schubert, W. (Hrsg./eds.)*. Justiz und Justizverfassung. Siebter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, 3–5 Mai, 2012 Schleswig-Holstein. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, PL Academic Reserch, 2013, ISSN 1615-0344-29OX, ISBN 978-3-631-63912-2 (Print). E-ISBN 978-3-653-03624-4 (E-Book). DOI 10.3726/978-3-653-03624-4, S. 91–106.
19. *Lazdiņš, J.* Krievijas impērijas 1864. gada Tiesu reforma un tās nozīme Baltijas guberņās un vēlāk Latvijā [The Court Reform of the Russian Empire in 1864 and its Significance in the Baltic Provinces and Later in Latvia]. In: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. LU 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. [B.v.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, ISBN 978-9984-45-855-7, pp. 57–68.
20. *Lazdiņš, J.* Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem [Continuity of the Judicial Power as One of the Foundations for the State Continuity]. In: The 5th International Scientific Conference of the University of Latvia Dedicated to the 95th Anniversary of the Faculty of Law of the University of Latvia. Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges. Riga, 10–11 November, 2014. Riga: University of Latvia Press, 2014, ISBN 978-9984-45-892-2, pp. 633–652.
21. *Lazdiņš, J. (zin. red./ed.), Kučs, A., Pleps, J., Kusiņš, G.* Latvijas valsts tiesību avoti. Dokumenti un komentāri [Legal Sources of the Latvian State. Documents and Commentaries]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5.
22. *Lēbers, D. A. (zin. red./ed.), Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T., Lazdiņš, J., Levits, E.* Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) [History of Latvian Law (1914–2000)]. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, ISBN 9984-643-14-X.
23. *Loebers.* Tiesu iekārtas likumu 259¹ pants [Article 259¹ of the Law on the Structure of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 1–3, pp. 21–28.
24. *Menders, Fr.* Zvērināto un šefenu tiesas [Juries and *Schöff*en Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. No. 1, pp. 1–17.
25. *Menders, Fr.* Zvērināto un šefenu tiesas [Juries and *Schöff*en Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. No. 3, pp. 117–154.
26. *Mincs, P.* Vēl par 259¹ pantu [More on Article 259¹]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. No. 4–6, pp. 108–112.
27. *Osipova, S.* Genezis sudebnoj sistemy v Latvijskoj Respublike posle osnovanija gosudarstva (1918–1940) [The Genesis of the System of Courts in the Republic of Latvia Following the Establishment of the State (1918–1940)]. *Mirovoj Sud'ja*, 2014. No. 1.
28. *Schultz, U.* Versailles. Die Sonne Frankreichs. München: Verlag C. H. Beck, 2002, ISBN 3 406 48726 2.
29. *Strautiņš, P.* Mūsu administratīvā justīcija [Our Administrative Justice]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, pp. 212–218.
30. Sudebnaja reforma [Tom 1]. Pod" redakciej N. V. Davydova i N. N. Poljanskago pri blizhajšem" uchastii: M. N. Gerneta, A. Je. Vormsa, N. K. Murav"eva i A. N. Parenago [Court Reform [Vol. 1] Edited by N. V. Davidov and N. N. Polyanskiy, with close involvement of M. N. Gernet, A. E. Vorms, N. K. Muravyev and A. N. Parenago]. Moskva: Ob"edinenie, 1915.
31. Tiesu darbinieku sapulce [Meeting of Court Employees]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920. No. 2/3, p. 105.
32. *Vikmanis, K.* Zvērināto tiesas Japānā [Juries in Japan]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929. No. 9/10, pp. 423–428.
33. *Volker, G.* Immanuel Kant. Vernunft und Leben. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2002, ISBN 3-15-018235-2.
34. *Zemribo, G., Guļevska, L.* Darbs dara cilvēku [Working One's Way Through It]. Rīga: Jumava, 2015, ISBN 978-9934-11-818-0, ISBN 978-9934-11-839-5.
35. *Zilbers, Fr.* Jautājumi sakarā ar tiesu iekārtas likuma pārstrādāšanu [Issues in Relation to Redrafting the Law on the Structure of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, pp. 116–146.

36. Zilberts, Fr. Pie jautājuma par administratīvo sodīšanu un administratīvām tiesām [On the Issue of Administrative Sanctions and Administrative Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937, pp. 145–153.
37. Zilberts, Fr. Pie tiesu pārvaldes jautājuma [On the Issue of Administration of Courts]. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, pp. 361–372.

Regulatory enactments

1. Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma [The Political Platform of the Latvian People's Council] (17.11.1918). *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14 December 1918. No. 1.
2. Latvijas pilsoņiem [To the Citizens of Latvia]! (18.11.1918). *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14 December 1918. No. 1.
3. Latvijas Republikas Satversme [The *Satversme* [Constitution] of the Republic of Latvia] (15.02.1922). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 1922. 7 August 1922. Notebook 12, No. 113. Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [last viewed 06.01.2016].
4. Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu [Declaration on the Restoration of Independence of the Republic of Latvia] (04.05.1990). *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 17 May 1990. No. 20.
5. Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmā sēde [The First Sitting of the 5th Saeima [Parliament] of the Republic of Latvia]. Available: http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html [last viewed 07.01.2016].
6. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē [Amendment to the *Satversme* of the Republic of Latvia] (05.06.1996). Available: <http://likumi.lv/ta/id/63346-grozijums-latvijas-republikas-satversme> [Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [last viewed 29.01.2016].
7. Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību [Provisional Regulations on the Courts of Latvia and the Procedure of Litigation] (06.12.1918). *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 15 July 1919. Doc. No. 1.
8. Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā [Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia] (05.12.1919). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 31 December 1919. Notebook 13, doc. No. 154.
9. Likumu par tiesu spriedumu ievada formu [Law on the Form of Introduction of Court Judgements] (11.06.1920). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 31 August 1920. No. 4, doc. No. 186.
10. Likums par mīrtiesnešu un pagasta tiesu kompetences paplašināšanu un Latgales tiesām [Law on Expanding the Jurisdiction of Magistrates' and Parish Courts and the Courts of Latgale]. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 30 September 1920. No. 8, doc. No. 208.
11. Likums par administratīvām tiesām [Law on Administrative Courts] (04.03.1921). *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 3 April 1921. Notebook 7, doc. No. 59 or *Valdības Vēstnesis*, 21 March 1921. No. 64.
12. Tiesu iekārtas likumi [Laws on the Structure of Courts]. Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas 1924. gada izdevums. Rīga.
13. Sodulikums [Penal Law]. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, 8 June 1933. Notebook 7, doc. No. 134.
14. Tiesu iekārta [Structure of Courts]. Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas 1936. gada izdevums. Rīga.
15. Par tiesu varu [Law on Judicial Power] (15.12.1992). Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=62847> [last viewed 12.02.2016].
16. Bāriņtiesu likums [Law on Orphans' Courts] (22.06.2006). Available: <http://likumi.lv/doc.php?id=139369> [last viewed 04.01.2016].
17. O primenenii k" gubernijam" Lifljandskoj, Jestljandskoj i Kurljandskoj Sudebnyh" ustavov" 20 nojabrja 1864 goda i o preobrazovanii mestnyh" kret'janskikh" uchrezhdenij [On Application of Court By-laws of 20 November 1864 to Livland, Estland and Courland Provinces and on Reforming Local Peasant Institutions], at: Polnoe sobranie zakonov" Rossijskoj imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1881–1913), t. [Vol.] IX, No. 6187. Available: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=411&part=1540 [last viewed 20.02.2016].
18. Uchrezhdenija sudebnyh" ustanovlenij [On Establishment of Court By-laws], at: Polnyj svod" zakonov" Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. Vse 16 tomov" so vsemi odnosjashhimisja k" nim" Prodolzhenijami i s" dopolnitel'nymi uzakonenijami po 1 Nojabrja 1910 goda. V" 2-h" knigah". Pod" redakciej A. A. Dobrovol'skago, Ober"-Prokurora Sudebnago Departamenta Pravitel'stvujushhago Senata. Sostavil' A. L. Saatchian". Kniga [Book] 2. Tomy [Vol.] IX-XVI. C.–Peterburg": Izdanie Juridicheskago Knizhnago Magazina I. I. Zubkova pod" firmoju

- „Zakonovedenie”. Kommissiонер” gosudarstvennoj tipografii, 1911, t. [Vol.] XVI, ch. [part] 1, pp. 3869–3967.
19. O primenenii k” gubernijam” Lifljandskoj, Jestljandskoj i Kurljandskoj Sudebnyh” ustavov” 20 nojabrja 1864 goda i o preobrazovanii mestnyh” krest’janskih” uchrezhdenij [On Application of Court By-laws of 20 November 1864 to Livland, Estland and Courland Provinces and on Reforming Local Peasant Institutions], at: Polnoe sobranie zakonov” Rossijskoj imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1881–1913), t. [Vol.] IX, No. 6187. Available: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=411&part=1540 [last viewed 20.02.2016].
  20. I. O preobrazovanii sudebnoj chasti v” Pribaltijskih” gubernijah” i II. O preobrazovanii krest’janskih” prisutstvennyh” mest” Pribaltijskih” gubernij [I. On Changing/Transforming the System of Courts in the Baltic Provinces and II. On Changing/ Transforming Peasant Institutions] (1881–1913), at: Polnoe sobranie zakonov” Rossijskoj imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire], t. [Vol.] IX, No. 6188. Available: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=411&part=1540 [last viewed 20.02.2016].

Archive materials

1. Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma. LNA LVVA [Latvian National History Archives] 1307. f. [fund], 1. apr. [description], 327. l. [case], pp. 27–29.
2. An interview with Gunārs Kūtris. In the private archive of Jānis Lazdiņš.
3. An interview with Gvido Zemrībo. In the private archive of Jānis Lazdiņš.
4. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums “Par darba grupu izveidošanu Latvijas Republikas kriminālkodeksa, kriminālprocesa kodeksa, sodu izpildes kodeksa, administratīvo pārkāpuma kodeksa projektu un Latvijas Republikas likumprojekta par tiesu iekārtu izstrādāšanai” [Decision by the Supreme Council of the Republic of Latvia On Establishing a Working Group for Elaborating the Draft Criminal Code, Draft Criminal Procedure Code, Draft Penal Code and Draft Administrative Violations Code of the Republic of Latvia and the Draft Law on the Structure of Courts of the Republic of Latvia]. In the private archive of Gvido Zemrībo.

Transcripts

1. Latvijas Tautas Padome [stenogrammas] [The People’s Council of Latvia [transcripts]]. Rīgā: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, part 1.
2. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. Session I, 9th meeting, 11 June 1920, notebook 2.
3. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. Session IV, 20th meeting, 9 November 1921, notebook 20. Rīgā: Satversmes Sapulces izdevums. Krahjumā pee A. Gulbja, 1921.
4. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas [Transcripts of the Constitutional Assembly of Latvia]. Session V, 14th meeting, 15 February 1922, notebook 4.
5. Latvijas Republikas Saeima. Arhīvs. 1992. gada 3. jūnija sēdes stenogramma [The Saeima of the Republic of Latvia. Archive. Transcript of the Sitting of 3 June 1992]. Available: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920603v.htm [last viewed 29.01.2016].

Latvian Exile Government Proposals

PhD **Eduards Bruno Deksnis**

Baltic Strategic Studies Center

Latvian Academy of Sciences

E-mail: *ebd.riga@apollo.lv*

The last government of the independent Republic of Latvia did not empower formation of a government-in-exile and none was ever established during the entire period that Latvia was under foreign occupation. The only state institution that survived legally intact, though greatly diminished in size and scope was the Foreign Service of the Republic of Latvia, comprising diplomats, consular staff and honorary consuls. They were sceptical and dismissive of various discussions by exile political activists on the subject of an entity akin to a government-in-exile. Such proposals focussed on legitimating a single individual to lead the lobbying for restoration of Latvian independence. Argumentation was largely emotional since the question was unclear as to whether the Constitution of the Republic of Latvia was in force from 1934 onwards. An Estonian Government-in-exile was established on the basis of solid constitutional arguments. Without gaining recognition, it was sustained from the early 1950s until 1991. It is not evident that the Estonian exile government contributed to restoration of independence. It was the United States, which through the non-recognition policy influenced Soviet behaviour ultimately compelling the latter to free the Baltic states.

Keywords: exile government, Latvian Parliamentarians, Acting President of Latvia, *Saeima* of the diaspora, State continuity.

Content

<i>Introduction</i>	79
<i>Governments-in-exile of the Baltic region</i>	80
<i>Empowerment of the Latvian Foreign Service</i>	81
<i>K. Zariņš and attempts to set up a Latvian government in exile</i>	82
<i>Issue of Acting State President of Latvia</i>	84
<i>Latvian political activists</i>	85
<i>The Saeima of the diaspora</i>	86
<i>Conclusions</i>	88
<i>Sources</i>	89
<i>Literature</i>	89
<i>Legal resources</i>	89
<i>Archived materials</i>	90

Introduction

The USSR, acting in the person of the Russian Soviet Federal Socialist Republic and through the Riga Peace Treaty, acknowledged the Republic of Latvia to be a sovereign independent state to which the RSFSR renounced any future claim. The actual behaviour of the USSR throughout the twenty years of independence of the three Baltic states in fact contradicted this legal engagement. Regaining control of Tsarist territories was an unquestioned axiom of Soviet leaders. The reaction of competent authorities in each Baltic state was different. Only the President Antanas Smetona left the country rather than come under control of the Soviet invaders of his country, appreciating the hidden agenda of the USSR. He was not successful in establishing a government-in-exile, nor was the Lithuanian post-war exile community. The Latvian government empowered on 17 May 1940 its diplomats to represent the national interest in case they were unable to contact the Latvian Government under war-time conditions. No Latvian government-in-exile was formed for several reasons that are the subject of this paper. In the case of Estonia, its diplomats appear never to have received formal empowerment akin to that for the Foreign Services of Latvia and Lithuania. An Estonian Government-in-Exile was established in 1953, in part, so as to bolster legally the state continuity of the independent Republic of Estonia; it sustained itself through to 1991 without ever gaining official recognition. The state continuity of all three Baltic states resulted from the policy of non-recognition sustained by the leading political and military power in the world, the USA¹, as well as by its principal allies.

Governments in exile in the form of governments who have been forced to leave their homelands are historically scarcely an unusual occurrence; however, during the Second World War a bevy of governments-in-exile came about which sought to represent countries that they no longer controlled. For the three Baltic states forming a government in exile could look to the example of such entities resulting from conquest by Nazi Germany of European states in 1940–41. Most relevant to the Baltic case was the Polish Government-in-exile that was formed when Germany overran most of Poland, with Soviet Russia taking its fair share (as foreshadowed by the Secret Protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact of 1939). However, not all entities that appeared at that time gained recognition with the proviso that such an entity referred to an existing state. The fact of the Soviet occupation and incorporation of the Baltic states may have been denounced as illegal and unacceptable; yet the Soviet Union was meticulous in dismantling all vestiges of sovereign statehood.

On 17 September 1939 the last legal President of Poland authorised members of government to go abroad to continue resisting the attack on the Polish state; A Polish a government-in-exile was recognised by all of the Allies fighting Nazi Germany. This entity benefitted from several considerations, namely, the tangible armed resistance being offered internally to German occupation forces, as well as the presence of substantial Polish military units alongside the Allies. Legally, the attack by Germany on Poland had been the *casus belli* for UK its declaration of war against Germany. Recognition of the Polish government-in-exile was withdrawn on 5 January 1945 with the Western Allies accepting *de facto* and later *de jure* that

---

¹ The Welles Declaration of 23 July 1940 was the basis for this policy, which was reviewed several times, but which ultimately only lapsed after the USA recognised in September 1991 that all three Baltic states had sovereign governments in place.

the interests of the people of Poland would be best represented by a government formed under the auspices of and enjoying the military protection of the USSR. The Western Allies recognised the irreversible reality once this was manifest and recognised as legal the Communist government that of post-war Poland, severing diplomatic links with the Polish government-in-exile. The latter, however, persisted as a political lobbying group until it was finally wound up on 22 December 1990, conferring its approval of Lech Walesa as the President of Poland. On 21 September 1939, Vilhelms Munters, the Latvian Minister for Foreign Affairs at the time, officially informed the head of the Polish Embassy in Latvia that it would have to be closed, diplomatic status revoked, but that Polish diplomats could be able to remain in Latvia *ad personam*.² Neither of the other Baltic states expressed any official opinion.

Governments-in-exile of the Baltic region

The oldest longest-running government-in-exile of a state that, although it is not a Baltic Sea littoral state, nonetheless belongs to the region, is that of Byelorussia, i.e., descendants of émigrés resident in North America have kept alive this entity as representing the Belarusian People's Republic, which existed fleetingly in 1918–1919. The Latvian diaspora in the United States occasionally contacted representatives of the Belarusian community in the United States, with whom they shared a common anti-communist political platform.

A. Smetona was the only Baltic President-in-office to escape abroad in 1940. Once he arrived in the USA, he attempted to form a government in exile, notwithstanding the US *a priori* official position that such an entity would not be legally recognised. His efforts attracted lukewarm support and encountered some opposition by the large Lithuanian community in the USA. He proved unable to rally prominent individuals to join his cause.³ These activities terminated with the death of A. Smetona in 1944. Undoubtedly, his compatriots in Lithuania did not then appreciate President Smetona abandoning his post. Lithuanians sought to form in-country an armed political opposition to the administration imposed by Germany. The first meeting of this opposition, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) occurred in Kaunas on 25 October 1943. The government established during a brief inter-regnum between departure of German forces and arrival of Soviet forces was short-lived. Members of the organisation escaped to Germany in 1944, where they continued their endeavours without interruption. They never gained official recognition. Open feuding by VLIK with Lithuanian diplomats who were still in post caused not a little consternation at the West German Foreign Office, which VLIK had chosen as a venue for airing their dissension. In 1955, VLIK moved the focus of its activities to the USA.⁴ In 1990, VLIK made its peace with the Government in place in Lithuania, and subsequently

² See: *Feldmanis, I., Stranga, A., Virsis, M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse) [The international context of Latvian foreign policy, during the late 1930s]. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 1993. 435 p, at p. 361.

³ An extensive and disparaging report on Baltic American communities' political efforts was made in April 1944 to the UK Foreign Office, see NA file FO 371/43056. A FO official concluded in a note in the margins that, "As we thought, Baltic American opinion is not important."

⁴ See: *L'Hommedieu, J. L.* Exiles and Constituents, Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948-1960. Ph. D. Thesis, Turku University, 2011. Available: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/72414/Annales_B338.pdf?sequence [last viewed 01.12.2015].

was dissolved.⁵ The surviving remnants of the Lithuanian Foreign Service abroad re-integrated with that of the restored independent republic in early 1990.⁶

The Estonian diaspora in 1953 succeeded in establishing a government-in-exile that was active in lobbying Estonian national interests during its uninterrupted period of existence through to the early 1990s. The origin of this entity may be traced to the politically-led resistance to Soviet occupation that began in-country from the first days of the occupation in 1940, and which continued through to creation of a very short-lived restored government during the inter-regnum between departure of the German occupying forces in 1944 and arrival of Soviet military forces and administration. It would appear that the Soviet authorities were less successful in neutralising the top echelon of individuals empowered to act in case of a national catastrophe in Estonia than they were in the case of Latvia. Post World War II, the idea of forming a government in exile was nurtured by distinguished former members of the Estonian government who had found refuge in Sweden. The effort was welcomed by the Estonian exile community, although some dissension was voiced. Once created in Oslo, this entity failed to receive international recognition, nor was it recognised by members of the Estonian Foreign Service still accredited as diplomats in various Western countries.⁷ The Estonian government-in-exile, symbolically reunited with the Government of Estonia on 8 October 1992, was a noteworthy reflection of the legal basis for state continuity, the illegality of the Soviet occupation and annexation in 1940 (threat of the use of force).⁸

Empowerment of the Latvian Foreign Service

All three Baltic states were strong-armed into signing a Pact of Mutual Assistance in the autumn of 1939, the confidential addenda of which foresaw entry and stationing on their territories Soviet military contingents that each exceeded the size of the local standing armies.⁹ Simultaneously, Soviet intelligence services stepped up the activities in the Baltic states with the special task of identifying

---

⁵ This organisation was one of the six signatories on 6 August 1989, including a senior representative of the Communist Party of Lithuania, of the Gotland Declaration, wherein all declared common cause to work for international recognition of restored Lithuanian independence. The venue was an information meeting organised by the Lithuanian diaspora in Sweden, the smallest by far of the resident Baltic exile communities.

⁶ A formal decision was taken to this effect on 11 March 1990, with no similar gesture by the other two Baltic states who waited until international recognition happened and reintegrated their diplomats starting in the autumn of 1991.

⁷ For an exposition of the history and impact of this entity, see: *Made, V.* The Estonian Government-in-Exile, a controversial project of state continuation. In: *Hiden, J., Made, V., Smith, D. J.* The Baltic Question During the Cold War. London and New York: Routledge, 2008, 208 p.

⁸ See: *Mäliksoo, L.* Professor Uluots, The Estonian Government in Exile and the Continuity of the Republic of Estonia in International Law. *Nordic Journal of International Law*, March, 2000. No. 69(3), pp. 289–316.

⁹ Text of Treaty in English is available at <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19391005-1.pdf> [last viewed 12.06.2016], for the text of the Protocol concerning the military bases to be established in Latvia, see: Konfidencial'nyj protokol Pakta o vzaimopomoshhi mezhdru Sojuzom Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik i Latvijskoj Respublikoj ot 5 oktjabrja 1939 goda. V.: Polpredy soobshhajut... Sbornik dokumentov ob otnoshenijah SSSR s Latviej, Litvoj i Jestoniej. Avgust 1939 g. – avgust 1940 g. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1990, s. 86.

potentially dangerous anti-Soviet individuals.¹⁰ Although the government of Latvia prevented news of these activities from appearing in the public media to any significant extent, it is likely that it was well aware of this increasing security threat, if not the Soviet intention to put an end to the very existence of Latvia as a state. The government took a single step, very late in the day, less than one month before the arrival of additional Red Army contingents on 17 June 1940, to ensure that its voice could be heard abroad by its empowered diplomats. Article 1 of the special powers conferred on Kārlis Zariņš, Envoy of Latvia to the UK, indicated that that they were to apply if, “in case of war”, the government of Latvia become unable to contact its Diplomatic representatives abroad.¹¹ Official protocols of the interrogation of President K. Ulmanis have survived and one statement attributed to K. Ulmanis is revealing about his actions prior to the first days of Soviet occupation:

“I was concerned about the people of Latvia coming to the conclusion that these treaties [stationing Soviet bases] meant that Latvia had lost the ability independently for independent political activity, in particular in view of the international situation then prevailing. My thoughts were that through implementation of this treaty Latvia retained and was able freely to exercise its authority internally and in its international relations excepting certain areas listed in the treaty.”¹²

The terminology of these records corresponds to a position maintained by the Soviet Union then, and by current apologists for its actions, that the Soviet Union responded to Latvian demands to terminate their independent existence and become again a province of the Russian Empire, and that the Soviet Union respected the sovereign will of the Republic of Latvia, rather than instigated the contrary. As M. Gorbachev very pithily explained to Prime Minister Thatcher, the territory inhabited by the Baltic peoples, in fact, became part of Russia through the conquest of Peter the Great;¹³ apparently, for M. Gorbachev all Russian conquests were irreversible, unless Russia decides, or is forced to decide otherwise. It appears, however, that President Ulmanis never entertained the idea that the independence of Latvia would be annulled by the USSR, a failing shared by most if not all individuals in positions of authority in all of the Baltic states.

K. Zariņš and attempts to set up a Latvian government in exile

K. Zariņš (Charles Zarine), whose authority among Latvian refugees was considerable, being empowered by the Latvian Government decision of 17 May 1940, took early a negative stand of the need to form any Latvian

¹⁰ See: Weiner, A., Rahi-Tamm, A. Getting to Know You, The Soviet Surveillance System, 1939–57. In: Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, (Winter 2012). Vol. 13, No. 1, pp. 5–45. Forum: The Soviet Order at Home and Abroad, 1939–61. Available: <https://kritika.georgetown.edu/past/13-1> [last viewed 15.12.2015].

¹¹ See the original text, available at: <http://www.old.historia.lv/alfabets/L/la/okupac/dokumenti/1940.05.18.htm> [last viewed 12.01.2015]. English translations of this document were given to various Foreign Ministries, e.g. the NA files 371/24761; N5833/1224/59, in support of Latvian diplomats who refused to recall the orders issued by the puppet government of Latvia during the summer of 1940.

¹² See: Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli [Kārlis Ulmanis in exile and in prison: documents and other materials]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1994, p. 392.

¹³ M. Gorbachev's report on the state visit of Prime Minister Thatcher, cf minutes of the CPSU Central Committee meeting of 16 April 1986. Available: <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB422/docs/Doc%20202%201987-04-16%20Politburo.pdf> [last viewed 01.08.2015].

government-in-exile. Referring to an opinion received from the Foreign Office in October 1940, K. Zariņš insisted that any Latvian government-in-exile would fail to receive recognition, and that his own position as an accredited diplomat might be made untenable, were this to happen. This was a view shared by his fellow Latvian diplomats. Whether in fact such a threat to their positions would derive from their countries of residence is unclear; later experience shows that the latter would only not tolerate Latvian diplomats taking direction from a Latvian government-in-exile, or their compatriots.¹⁴ Certainly popular misunderstanding among Latvian exiles of the US policy of non-recognition and the imagined power of the Latvian diplomats to achieve international pressure on the USSR *apropos* restoration of Latvian independence was endemic through to the late 1980s. This issue needs serious academic attention, now that many more US archival materials relevant to this policy are available.

In June 1942, the UK government, independent of the non-existence of any Baltic exile government, took the step of de-listing the Baltic diplomats accredited to the UK, although thereafter they were included in an appended list, "List of persons not included in the foregoing list but still accepted by Her Majesty's Government as personally enjoying certain diplomatic courtesies". The US continued to include in its Diplomatic List members of the Baltic Legations in the USA without any impact on this position resulting from the creation of, and continued activities of the Estonian Government-in-Exile.

The issue of a Latvian government in exile preoccupied K. Zariņš, who on several occasions after the end of the war met with the Foreign Office to discuss this subject, notably in 1951 to discuss the case of a Latvian in the USA whose identity was obscure,¹⁵ and in 1954, when K. Zariņš mooted that one of the leading members of the Latvian Veterans Organisation (*Daugavas Vanagi*) might be seeking to establish such an entity.¹⁶ In either case, no exile government was formed, notwithstanding speculative discussions. A later entirely scurrilous campaign was launched in 1964, wherein a Latvian resident in the UK (unknown to the Latvian community) alleged to have been empowered by K. Zariņš, who had passed away in 1963, with 'credentials' and to act on behalf of a 'Provisional Government of the Republic of Latvia' attempted to seek international recognition. The USA and Canada were approached in June 1964; in both cases their decision was not to accept in future any calls, or any written submission from this individual.¹⁷ One can only speculate about the underlying motives for this curious event (the Nigerian High Commission in the UK was also approached).

---

¹⁴ When it became necessary in 1953 to nominate a Charge d'Affairs in the USA to succeed Jules Feldmans, two Latvian-Americans as private persons sought (unsuccessfully) to circumvent the authority of K. Zariņš, Memorandum of Conversation, Hartman, Vaivada, Johnson, and Dillon 17 August 1953 "Folder: La711b Replacement for Feldmans" Records Relating to the Baltic States, 1940-1961. Box 7, RG 59, Stack Area 150, Row 69, Compartment 25, Records of the Department of State, NAI.

¹⁵ See: an Aide Memoire of 8 September 1951 in NA collection FO 371 94473.

¹⁶ See: NA collection 371/111381 for notes by the FO about a meeting on 24 May 1954 and a copy of the Aide Memoire submitted on that date by K. Zariņš.

¹⁷ See the letter submitted by R. G. Strads, Esq. (Oxon), styling himself as Chief Representative held in the National Archives of Canada, File 20.1.2.LATV (collection F1232), as well as the instruction sent to the High Commission in London not to acknowledge the letter and to refuse future contacts.

Issue of Acting State President of Latvia

Akin to the organized clandestine political resistance to German rule in Estonia during the Second World War a group of influential members of Latvian society formed the Latvian Central Council (*Latvijas Centrālā Padome, LCP*) and adopted their Programme of activities on 13 August 1943, and a Memorandum on 17 March 1944, calling for immediate renewal of Latvian sovereignty in advance of arrival of Soviet armed forces. This democratic political resistance movement was reduced by arrests, but nevertheless maintained contact with US diplomats in Stockholm, informing them of the depredations of German occupation authorities in Latvia.¹⁸ After the end of the Second World War the LCP whose centre was in Stockholm and closely linked to the Foreign Committee of the Latvian Social Democratic Workers Party (LSDSP) sought to identify in the person of Bishop J. Rancāns, the Deputy Speaker of the Last Convocation of the *Saeima* (the Parliament of the Republic of Latvia), dissolved following the coup of 15 May 1934 led by K. Ulmanis, to be the acting President of the Republic of Latvia.¹⁹

Bishop Rancāns used his considerable authority as a senior Roman Catholic cleric to lobby for resolution of Latvian refugee interests. His reputation among Latvian refugees was tainted by two facts: very many political activists were fervent supporters of the regime led by K. Ulmanis (one axiom being that the anarchy of Latvian political parties more than justified disbanding the *Saeima*); leading members of the LSDSP, the principal political party supporting Bishop Rancāns, had collaborated with the Soviet installed regime in 1940–41, including assessing political reliability of Latvian military officers. An unfortunate contributing reason for his failure to appeal to Latvian exiles was that the overwhelming majority, including the intellectual elite in exile, were dismissive of their fellow Latvian Catholic exiles who by and large were working class or small farm holders in contrast to the educated and formerly wealthy members of the majority.

Relations between Bishop Rancāns together with a group of former parliamentarians and K. Zariņš were fractious, with the latter refusing to acknowledge the title of “acting President of Latvia”. A meeting in London in 1947, including a visit by Bishop Rancāns to the UK Foreign Office, failed to resolve matters. Officials repeated that no government in exile would be officially recognized, but were not entirely appreciative of the action of K. Zariņš in trying to engage the FO in an internal Latvian wrangle. Ultimately, Bishop Rancāns emigrated to the United States in 1951, where he had to respect the general Roman Catholic Church position that its clergy could not engage in political activities of the kind expected of an acting President of an independent state. Bishop Rancāns continued to lobby Latvian interests in a manner that respected these constraints.

When compared to the Estonian government-in-exile, the Latvian demarche comprised empowering a single individual. The Estonian exile community felt the need to have a tangible instrument that would symbolically represent continuity of the legal existence of the independent republic, in particular, as the last sovereign

¹⁸ Swain, G. Latvia's democratic resistance: a forgotten episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 2009. No. 39(2), pp. 241–263.

¹⁹ In addition to support by the LCP of which Bishop Rancāns was a founding member, legal arguments were advanced by surviving members of the equivalent of the Constitutional Court of the Republic of Latvia, see: Pleps, J. Biskaps Rancāns un Satversme [Bishop Rancāns and the Latvian Constitution]. *Jurista Vārds*, 3 March 2009. Available: <http://www.juristavards.lv/doc/188357-biskaps-rancans-un-satversme/> [last viewed 15.12.2015].

Estonian government had not formally empowered its diplomats to the same extent as had the Latvian government.²⁰ In the Estonian case, a number of ministers constituting a government-in-exile were identified, as well as a Governor-in-exile of the Estonian Central Bank. Another difference among Latvian exiles as opposed to Estonian exiles was the rather minimal support among Latvians for the acting President of Latvia; his flimsy legal credentials were tainted by reason of his being associated with the parliamentary turbulence that was anathema to an overwhelming majority of Latvian exiles.

Latvian political activists

Two former ministers of the Government headed by K. Ulmanis survived Soviet and German occupation and involved themselves in refugee politics almost immediately after the end of hostilities in Europe in 1945. The first of these, Alfrēds Jānis Valdmanis (1908–1970) had briefly been Finance Minister (1938–1939) before leaving the Latvian government under circumstances that were obscure.²¹ The second was Alfrēds Jēkabs Bērziņš (1899–1977) who was in office as Minister for Public Affairs the day Red Army troops arrived in Riga. He quickly left the country via Estonia and Finland, arriving ultimately in Switzerland where he led far from a quiet life. After the end of the Second World War he turned to Latvian refugee politics, consistently being in the background in terms of leading political campaigns, but definitely involved behind the scenes. This approach continued when he emigrated to the United States, where he was well known to competent US government officials.

These highly ambitious men were unable to cooperate, being exceptionally united only in their opposition to efforts by the LCP to designate an acting President of Latvia, and the LSDSP trying to orchestrate Latvian political campaigns to regain independence. They were both sufficiently astute to realise that the international situation during the post-war period weighed against renewal in the near-term of Latvian independence.

Alfrēds Valdmanis was visibly involved in organising Latvian political life in the Displaced Person camps of the UK and US occupation zones in Germany. Without describing his personal goals in other than general terms, A. Valdmanis sought leadership of the principal Latvian refugee organisations starting in late 1945. He had overwhelming public backing, but came into conflict with the two Latvian envoys, Zariņš (UK) and Bilmanis (USA) whose mandate to represent the interests of Latvia was officially accepted by their countries of residence. The astute observers of official and public opinion prevalent in their countries of residence pointed out more than once, starting in early 1946, that the wartime record of A. Valdmanis was tainted by his overly zealous cooperation with the German occupation authorities in Latvia. His leadership of any Latvian campaign to regain independence would

²⁰ The US State Department sought already in 1944 to understand the reason for Estonian exiles' insistence on forming a government-in-exile – which would not gain international recognition – and were informed that part of the reason was the universally high regard of the Estonian people for legal propriety, see: Memo 724 Report on Estonian Government in Exile 14 July 1944 “Folder: E801 General Political Affairs – External” “Folder: Estonia 1502” Records Relating to the Baltic States, 1940-1961. Box 4, RG 59, Stack Area 150, Row 69, Compartment 25, Records of the Department of State, NAI; and the presence outside of Soviet captivity of the last legal Prime Minister of Estonia, Jiri Uluots, gave adequate grounds for forming such an entity based on the Constitution of the Republic of Estonia.

²¹ See: *Bassler, G. P. Alfreds Valdmanis and the politics of survival.* Toronto: Univ. of Toronto Press, 2000.

be more than detrimental to a successful outcome.²² This opinion was rejected by a majority of Latvian exiles during the immediate post-war period. However, leading members of the intellectual elite present in the refugee camps accepted the message and A. Valdmanis was prevented from taking a leading role from 1947 onwards.

The political platform of A. Valdmanis for restoration of an independent Republic of Latvia first asserted that suspension by K. Ulmanis of the Latvian Constitution of 1922 had been *de facto* approved by the people, and also, that the authoritarian regime of K. Ulmanis was in no way illegal.²³ This view broadly coincided with majority opinion among rank-and-file Latvian refugees. When reflecting about his post-war political experience, Valdmanis denies having any goal other than to strive for independence,²⁴ however, his ambition was clearly to become leader of the restored State. Valdmanis did not support restoration of a parliamentary-based system in Latvia, without giving details of his preferences. He was particularly contemptuous of efforts by former members of the Latvian political elite to lead Latvian exile political organisations. After his arrival in Canada in 1948, A. Valdmanis turned away from active participation in Latvian émigré politics, unlike A. Bērziņš, who was an *eminence grise* up until very late in his life.²⁵ The latter was publically discrete about the role he saw for himself in the restored independent state. In the light of his political track record before fleeing from Latvia, it is unlikely that he was partial to restoration of parliamentary rule based on the 1922 Latvian Constitution (*Satversme*). K. Ulmanis, in whose government A. Bērziņš served, had suspended the 1922 Constitution and had ruled to the very end without adopting an alternative constitution; toleration by the general public of this situation was remarkable and indicative of the popular disrepute that the parliamentary period left as an unhelpful legacy.

Democratic legitimisation of any political leadership of the Latvian exile community was relevant during the early years of exile, but progressively became less important given that rather few individuals were willing to take on this difficult and thankless task, essentially at their own expense. Nevertheless, various organisations were set up that had a strong regional (Western European) or even a global character. Of the last of these, the Association of former Latvian Soldiers (*Daugavas Vanagi*) was the one with a genuine network of chapters world-wide, whereas the World Federation of Free Latvians (WFFL, originally the Federation of Latvians in the Free World) had the better credentials to engage in political lobbying. In fact, the WFFL led lobbying efforts outside the USA.

The *Saeima* of the diaspora

The great dispersal of Latvian exiles that peaked as a process during the late 1940s and terminated with closure of the last refugee camps in Germany in the early 1950s brought changes to Latvian political organisations. The centre of political activities shifted to the United States, but less than one-half of all refugees migrated there. The need for a global political structure resulted in ideas being offered that a kind of Government be set up to act in the name of the widely-scattered exile/

²² See: *Bassler, G. P.* Alfreds Valdmanis and the politics of survival ..., p. 188.

²³ *Ibid.*, p. 190.

²⁴ See the unpublished manuscript *Trimdnieka domas* [Reflections by an exile] in the Alfred Valdmanis papers held at the Latvian National Archive, fund 2067, description 1, case 21, pp. 18–38.

²⁵ See, for example, the CIA FOIAA database of reports filed by and about A. Bērziņš. Available: <http://www.foia.cia.gov/search/site/Berzins> [last viewed 12.12.2015].

diaspora communities. The respect accorded by most Latvian exiles for K. Zariņš as bearer of special powers diminished once it became apparent that Latvian Legations surviving in several Western countries were powerless to effect restoration of Latvian independence. A presentation by K. Zariņš of what the Latvian Legation in the UK was able to achieve to a meeting of leading activists of the Latvian community in the USA in 1952 was met with derision.²⁶ This popular judgement rather showed up the parochial misunderstanding by the exile community of what exiled diplomats could realistically achieve. However, this view did not detract from the respect most Latvians living abroad retained for the efforts made by K. Zariņš on their behalf, as well as his spirited defence of Latvian national interests, particularly during the immediate post-war period.

The issue of legitimating leaders of various Latvian émigré organisations in their political activities arose only from time to time. Most representatives of the Latvian community were elected on a local basis, i.e. at individual refugee camps whilst in Germany, and later at regional centres that developed once Latvians migrated to their countries of more or less permanent residence. It became glaringly obvious that once Latvian refugees settled into their new environment, starting in the early 1950s, and progressively thereafter, fewer and fewer individuals took an active part in their community organisations, including participating in regular elections for community leaders. The leadership recognised this early on. Delegates to the 1951 Congress founding the American Latvian Association (ALA) possessed a mandate (variously expressed) from no more than one-fifth of the number (60 000) of Latvians estimated then to reside in the USA. J. Feldmans, Chargé d'Affaires of the Latvian Legation in the USA, stated that all decisions, particularly those with political import, taken by ALA would unequivocally represent the views of the overwhelming majority of Latvians resident in the USA (and by extension elsewhere in the world).²⁷ Although never expressed explicitly, this became an unspoken axiom for global political actions undertaken starting in the 1970s by the World Federation of Free Latvians. Broadly speaking this was true, although not a few of the antics in which leading members indulged themselves in the United States (and elsewhere) were more of an embarrassment than reflecting the political sophistication of most Latvians concerning their kith and kin in Latvia.

A singular reflection of a need to buttress credentials of community representatives in the previously mentioned political campaigns was a proposal in mid-1976 to set up a Provisional *Saeima* of the Republic of Latvia by holding elections addressing the Latvian diaspora.²⁸ It was not evident that this body, were it to be constituted and meet in person rather than via postal procedures, would have any impact on the political campaigns in favour of Latvian independence. These campaigns became particularly acute during the late 1970s, early 1980s, even desperate, since the Helsinki Final Act was viewed by most émigré Latvians

²⁶ At the annual American Latvian Association Congress of 7–9 March, 1952, cf. *Ruņģis, A.* Kaut šķirti nešķirami [Although we live separated, we are still united]. In: The collection of essays. *Ruņģis, A. (ed.)*. Studiju Grupas Biļetens, 1965, pp. 12–32.

²⁷ See minutes of this meeting in: *Albats, B., Klīve, V. V.* Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986 [The American Latvian Association, 1951–1986]. The American Latvian Association (Augstums Publishing Company), Rockville, 1986, at p. 201.

²⁸ The proposal was argued in considerable detail due to Dr. A. M. Šteins (Canada) and discussed at a meeting held by the WFFL 26 June 1976 to discuss a range of matters by national-political activists (*nacionālpolitiskie darbinieki*). Materials in support of the idea were widely disseminated and one copy was obtained by the Baltic Strategic Studies Center during preparation of this paper.

as signalling an irreversible loss of independence (provisions on the inviolability of state borders). Implicit in this proposal for a Provisional *Saeima* was the *de facto* stand taken by the WFFL that it was the government-in-exile of the Latvian nation. Interestingly, the Administration of President G. H. W. Bush in 1990–91 qualified these individuals simply as (Americans) supportive of Baltic independence.

The WFFL in May 1989 recognised the leading role that mass political movements in Latvia would play any successful campaign to regain independence. After 4 May 1990, the Supreme Council of the Republic of Latvia was accepted by the WFFL as legitimate heir to the government of the Republic of Latvia, the latter set aside under duress in 1940. It is interesting to note that this coalescence of political efforts to regain independence took place earlier for Latvians,²⁹ than a similar event for Lithuanians (the Gotland Declaration of 6 August 1989). These dates predated declarations of independence adopted in 1990 by both countries. Coalescence of the political aspirations of diaspora Estonians with those of in-country political activists took place somewhat later, in mid- to late 1990, i.e. after the Supreme Soviet of the Estonian SSR on 30 March 1990 adopted a declaration embarking on the road to full independence.

Conclusions

The governments of all three Baltic states were painfully aware of pressure that the USSR was exerting on their freedom of independent manoeuvre from 1939 onwards. They also were quite aware, thanks to their diplomats serving abroad, of exile governments being formed and recognised for Western and Central European countries attacked and overrun by Nazi Germany. Of the three countries, only the President of Lithuania took seriously enough the advice offered to him that, once he had escaped from Lithuania after its occupation by the Red Army, he sought to create a government-in-exile. Most likely, the idea of empowering an individual to form a government-in-exile might have posed a future challenge to the personal authority of A. Smetona, were such a government to prove decisive in reversing the fortunes of Lithuania. Given that all three Baltic Presidents had been self-propelled into their posts in an anti-constitutional manner, such considerations might well have prevented their acting to create a serious reserve authority outside the writ of the USSR.

Two senior Latvian diplomats were officially empowered by the Latvian government on 17 May 1940 to act to defend national interests were the Government of Latvia cut off from communicating with them. Their powers were circumscribed geographically and were limited to 10 years duration. The Lithuanian government issued a less formal order for its diplomats to work independently. By contrast, no comparable steps appear to have been taken by the Estonian government even to the extent of empowering its diplomats to act were the Government of Estonia cut-off from communicating with them. However, a Government-in-Exile was formed by the Estonian exile community in the mid-1950s, and manifested its existence by lobbying Estonian national interests. It did not receive official recognition, nor did its formation prejudice the standing of accredited members of the Estonian Foreign Service. Nevertheless, this entity preserved a competence in legal argumentation that was absent from the Latvian exile community.

²⁹ Further to this, see: *Deksnis, E. B., Jundzis, T. Restoration of the Sovereignty and Independence of the Republic of Latvia 1986–1994*. Riga, 2015, p. 68.

Several Latvian diplomats living abroad were energetic and made legally sound efforts during the Second World War to manifest the legal continuity of the Republic of Latvia, yet they failed to elicit from the USA, and even less from the UK, support for immediate post-war restoration of Latvian independence.

During the first decade after the end of the Second World War, members of the Latvian exile community engaged in a heated and short-lived discussion about creating if not a full-blown government-in-exile, then identifying an acting President-in-exile. The designate for this post was recognised by a number of authorities, including surviving members of the High Court of the Republic, but rejected by the majority of the Latvian exile community. His actions were strenuously opposed by surviving members of the Latvian Foreign Service. Latvian organisations that sought to represent themselves as speaking authoritatively on behalf of their occupied homelands were recognised as interested and informed entities though not granted recognition akin to a government in exile.

Sources

Literature

1. *Albats, B., Klīve, V. V.* Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986 [The American Latvian Association, 1951–1985]. The American Latvian Association (Augstums Publishing Company), Rockville, 1986, 245 p.
2. *Bassler, G. P.* Alfreds Valdmanis and the politics of survival. Toronto: Univ. of Toronto Press, 2000, 472 p.
3. *Deksnis, E. B., Jundzis, T.* Restoration of the Sovereignty and Independence of the Republic of Latvia 1986–1994. Rīga, 2015, p. 68.
4. *Feldmanis, I., Stranga, A., Virsis, M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse) [The international context of Latvian foreign policy during the late 1930s]. Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1993, 435 p.
5. *Hidden, J., Made, V., Smith, D. J.* The Baltic Question During the Cold War. London and New York: Routledge, 2008, 208 p.
6. Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli [Kārlis Ulmanis in exile and in prison]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1994, 479 p.
7. *L'Hommedieu, J. L.* Exiles and Constituents, Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948–1960. Ph. D. Thesis, Turku University, 2011.
8. *Mälksoo, L.* Professor Uluots, The Estonian Government in Exile and the Continuity of the Republic of Estonia in International Law. *Nordic Journal of International Law*, March, 2000. No. 69(3), pp. 289–316.
9. *Pleps, J.* Bīskaps Rancāns un Satversme [Bishop Rancāns and the Latvian Constitution]. *Jurista Vārds*, 3 March 2009. Available: <http://www.juristavards.lv/doc/188357-biskaps-rancans-un-satversme/> [last viewed 11.06.2016].
10. *Ruņģis, A.* Kaut šķirti nešķirami [Although we live separated we are united]. In: The collection of essays. *Ruņģis, A. (ed.)*. Studiju Grupas Biļetens, 1965, pp 12–32.
11. *Swain, G.* Latvia's democratic resistance: a forgotten episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 2009. No. 39(2), pp. 241–263.
12. *Weiner, A., Rahi-Tamm, A.* Getting to Know You, The Soviet Surveillance System, 1939–57. In: *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* (Winter 2012). Vol. 13, No. 1, pp. 5–45.
13. Forum: The Soviet Order at Home and Abroad, 1939–61. Available: <https://kritika.georgetown.edu/past/13-1> [last viewed 11.06.2016].

Legal resources

1. Text of Treaty of the 1939 Treaty between the Republic of Latvia and the Union of Soviet Socialist Republics. Available: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19391005-1.pdf> [last viewed 11.06.2016].
2. Text of the Protocol concerning military bases to be established in Latvia, see Konfidencial'nyj protokol Pakta o vzaimopomoshhi mezhdru Sojuzom Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik i

Latvijskoj Respublikoj ot 5 oktjabrja 1939 goda. V.: Polpredy soobshhajut... Sbornik dokumentov ob otnoshenijah SSSR s Latviej, Litvoj i Jestoniej. Avgust 1939 g. – avgust 1940 g. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1990, s. 86.

Archived materials

1. Letter submitted by R. G. Strads, National Archives of Canada, File 20.1.2.LATV (collection F1232).
2. CIA FOIAA database of reports filed by and about A. Bērziņš. Available: <http://www.foia.cia.gov/search/site/Berzins> [last viewed 11.06.2016].
3. Minutes of the CPSU Central Committee meeting of 16 April 1986. Gorbachev Foundation materials. Available: <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB422/docs/Do202%201987-04-16%20Politburo.pdf> [last viewed 11.06.2016].
4. Unpublished manuscript *Trimdnieka domas* [Reflections by an exile]. The Alfred Valdmanis papers, Latvian National Archive, fund 2067, description 1, case 21, pp. 18–38.
5. NA (UK) dossier FO 371/43056.
6. NA (UK) dossier FO 371/94473.
7. NA (UK) dossier FO371/111381.
8. Memorandum of Conversation, Records Relating to the Baltic States, 1940–1961. Box 7, RG 59, Stack Area 150, Row 69, Compartment 25, Records of the Department of State, NAI.
9. Memo 724 Report on Estonian Government in Exile 14 July 1944 “Folder: E801 General Political Affairs – External” “Folder: Estonia 1502” Records Relating to the Baltic States, 1940–1961. Box 4, RG 59, Stack Area 150, Row 69, Compartment 25, Records of the Department of State, NAI.

Latvijas tiesiskās nepārtrauktības jautājums vācu okupācijas laikā (1942–1945)

Legal Issues of the State Continuity of Latvia during the Period of German Occupation (1942–1945)

Dr. hist. Kārlis Kangeris

LU Latvijas vēstures institūts

Pētnieks

E-pasts: *carolusk@inbox.lv*

The viewpoint that the Latvian Central Council was the only organisation in the territory of Latvia that kept the idea of the continuity of the Latvian state alive is unfounded. The Latvian local Self-administration, which could also be called the collaboration Self-administration, has used the argument that the Latvian state has not passed away due to the occupations, but instead continues to exist as a subject of international law in a number of petitions to the German civil administration.

There were opportunities for Latvians to state their opinion in questions regarding Latvia's statehood, usually in concurrence with resolving other issues, such as the formation of the Latvian Legion, issuing passports to inhabitants of Latvia, questions regarding reprivatisation and belonging of goods and property of Latvian residents, as well as discussion about granting autonomy to Latvia. Out of the 15 documents analysed in this article at least 12 were submitted to the German civil administration in Latvia.

Atslēgvārdi: padomju un vācu okupācija, starptautiskās tiesības, Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna.

Keywords: Soviet and German occupation, international law, doctrine of the continuity of the State of Latvia.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	92
1. <i>Dokumenti</i>	93
2. <i>Vācu viedoklis</i>	94
3. <i>Latvijas kuģi: dokumenti Nr. 1, 2, 3, 7, 13</i>	96
4. <i>Latviešu leģions: dokumenti Nr. 4, 5, 6, 8</i>	97
5. <i>Pases: dokuments Nr. 9</i>	100
6. <i>Manta: dokumenti Nr. 14, 15</i>	100
7. <i>Politiski iesniegumi: dokumenti Nr. 10, 11, 12</i>	102
<i>Kopsavilkums</i>	103

<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	104
<i>Literatūra</i>	104
<i>Arhīvu dokumenti</i>	104
<i>Publicētie dokumenti</i>	104

Ievads

1943. gada 13. augustā tika nodibināta Latvijas Centrālā Padome (turpmāk – LCP). Bija jau pagājuši trīs gadi, kopš PSRS bija okupējusi un anektējusi Baltijas valstis. Bija arī pagājuši divi gadi, kopš pirmo okupētāju varu – PSRS – bija nomainījis otrs okupētājs – nacistiskā Vācija. Nav tā, ka laika posmā līdz LCP dibināšanai nekas nebūtu noticis Latvijas valststiesiskā jautājuma risināšanā un ka tikai LCP būtu bijusi Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas radītāja un uzturētāja.¹ Doma, ideja par Latvijas valsts tiesisko tālākpastāvēšanu neradās ar LCP parādīšanos uz skatuves. LCP dibināšanas laikā uzskats, ka Latvija ar okupāciju nav gājusi bojā un turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts, bija jau ieguvis savu noformējumu dažādos dokumentos, arī tiesiskos tekstos.²

Ja pievērsamies tuvāk notikumiem un norisēm vācu okupācijas laikā Latvijā, tad visu daudzo un dažādo notikumu un norišu starpā kļūst redzams, ka jautājumi par Latvijas tiesisko stāvokli visplašākajā šī jēdziena izpratnē jau no paša sākuma bija dažādu latviešu – gan atsevišķu individu, gan arī “oficiālu” Zemes pašpārvaldes amatpersonu interešu lokā. Latvieši ar vācu pārvaldes amatpersonām runāja par “autonomiju”, pie tam ar vārdu “autonomija” latvieši varēja saprast gan kaut kādu Latvijas autonomijas modeli Vācijas valsts pārvaldes ietvaros, gan arī nākamo suverēno un neatkarīgo Latvijas valsti. Sarunas skāra Latvijas valststiesisko statusu – vai Latvijas valsts ar padomju okupāciju juridiski beigusi eksistēt kā starptautisko tiesību subjekts, vai tā pastāv tālāk kā starptautisko tiesību subjekts, ko sevišķi uzsvēra latviešu sarunu partneri. Runāja par Latvijas iedzīvotāju privātpašumu, ko vācu civilpārvalde solījās atdot atpakaļ bijušajiem īpašniekiem, tā likvidējot padomju varas izdarītās nacionalizācijas sekas. Runāja par Latvijas iedzīvotāju pasēm, par to, kāds pilsonības apzīmējums tajās būtu ierakstāms – vai nu “bezpavalstnieks”, vai “pilsonība nezināma”, vai “PSRS pilsonis”, vai arī “bijušās Latvijas pilsonis”.

Šo tiesisko jautājumu apspriešana sarunās un sarakstē ar vācu iestādēm un to pārstāvjiem sākotnēji izauga no neizpratnes vai nezināšanas, jo vācieši “nedefinēja” latviešiem ne to, kā būtu saprotama vācu okupācija, ne to, vai Latvijas uzņemšanu PSRS sastāvā Vācijas valsts ir *de jure* atzinusi, vai Latvijas iedzīvotāji uzskatāmi par PSRS pilsoņiem, vai Latvijas iedzīvotāju manta ir PSRS īpašums. Turpretī vēlāk tā bija apzināta rīcība – paust, ka PSRS okupācija no starptautisko tiesību viedokļa bijusi nelikumīga un ka tāpēc Latvijas valsts turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts.

Apspriežot valststiesiskos jautājumus, latviešu pārstāvju sarunu partneri bija vācu ierēdņi, kuri galvenokārt pārstāvēja ģenerālkomisāru Rīgā (Latvijas ģenerālapgabals), retākos gadījumos tie bija Austrumzemes (Ostlandes) reihskomisāra

¹ Par LCP dokumentiem un to likteni sk.: *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945). Izpētes aktualitātes un rezultāti. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 235.–279. lpp.

² Par problemātiku saistībā ar Latvijas valstiskās nepārtrauktības ideju un Latvijas Centrālo Padomi sk.: *Kangeris, K.* Latvijas Centrālā Padome – Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas uzturētāja? Referāts vienības “Austrums” sarīkojumā Rīgā 17.10.2013.

darbinieki. Tomēr šiem vācu ierēdņiem bija aizliegts ar latviešu pārstāvjiem runāt par jautājumiem, kas skāra Latvijas suverenitāti un valsts tiesisko tālākpastāvēšanu.³ Vācu ierēdņi Rīgā varēja latviešiem paust tikai to, ko viņiem Berlīnē norādīja, piemēram, ka Vācijas valsts latviešus ir atbrīvojusi no boļševisma un līdz ar šo atbrīvošanu viņi esot arī zaudējuši savu piederību PSRS, izvairoties no skaidrojumiem, ko juridiski nozīmē “piederības pie PSRS” zaudēšana. Par Latvijas iedzīvotāju pilsonību runāja un lēma Berlīnē visaugstākajos pārvaldes līmeņos, bet šie lēmumi bija un palika slepeni, un tie nebija domāti Latvijas Zemes pašpārvaldes locekļu zināšanai, kur nu vēl plašākai sabiedrībai.

Par Latvijas valststiesiskajiem jautājumiem latvieši (Zemes pašpārvalde) ar vāciešiem (civiltārvalde) principā oficiāli nerunāja, taču iespējas izteikt savu viedokli Latvijas valststiesību jautājumos tomēr radās. Tas parasti notika, risinot kādus konkrētus jautājumus – tie varēja būt saistīti ar Latviešu leģiona veidošanu, ar pasu, personas dokumentu piešķiršanu Latvijas iedzīvotājiem un ierakstiem tajos, ar reprivatizāciju un Latvijas iedzīvotāju mantas un īpašuma piederību vai arī ar diskusiju par autonomijas piešķiršanu Latvijai.

Vācieši savu patieso nostāju Latvijas valststiesību jautājumos latviešiem nekad neatklāja. Kaut arī 1943. gadā viņi paši apsvēra autonomijas piešķiršanu Latvijai, tas tomēr vēl nenozīmēja, ka viņi atklās, kā skatās uz Latvijas inkorporāciju PSRS un uz sekām, kas no tās izriet.

1. Dokumenti

Šai rakstā iecerēts apskatīt un analizēt Latvijas Zemes pašpārvaldes iniciatīvas un skaidrot pašpārvaldes viedokli par Latvijas valsts tiesisko stāvokli. Vācu okupācijas laika dokumentos līdz šim izdevies atrast vismaz 12 dokumentus/iesniegumus/vēstules, kurās Latvijas Zemes pašpārvalde vācu civiltārvaldei izteikusi savu viedokli par Latvijas valststiesisko stāvokli (dokumenti Nr. 1–12). Šai dokumentu grupai būtu jāpieskaita arī divi latviešu un viens vācu tieslietu ekspertu atzinums par Latvijas valststiesisko stāvokli (dokumenti Nr. 13–15):

- 1) 23.02.1942. – Zemes pašpārvaldes Jūrnieceības departamenta iesniegums reihskomisāram.
- 2) 24.07.1942. – Zemes pašpārvaldes iesniegums ģenerālkomisāram Rīgā.
- 3) 24.07.1942. – Zemes pašpārvaldes (Valdmanis) iesniegums okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam.
- 4) 04.11.1942. – Valdmaņa memorands “Latviešu problēma”.
- 5) 13.02.1943. – Zemes pašpārvaldes memorands (iesniegums ģenerālkomisāram) leģiona jautājumā.
- 6) 02.04.1943. – Tas pats.
- 7) 23.03.1943. – Zemes pašpārvaldes iesniegums okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam (kuģi).
- 8) 16.11.1943. – Zemes pašpārvaldes iesniegums leģiona u. c. jautājumos ģenerālkomisāram.
- 9) 28.12.1943. – Iekšlietu ģenerāldirektora Dankera raksts ģenerālkomisāram (pases).
- 10) 11.11.1944. – Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam.

³ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar, z. Hd. v. Fründt, 11.09.1941. Bundesarchiv – Berlin (Vācijas Federālais arhīvs, BA-B), R 92/45.

- 11) 14.12.1944. – Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule Vācijas reiha ārlietu ministram fon Ribentropam.
- 12) 01.02.1945. – Latviešu leģiona ģenerālinspektora Bangerska iesniegums SS reihsfīreram Himleram.
- 13) 30.06.1942. – profesora Launa ekspertīze (16 sīki apdrukātas lpp.).
- 14) 1943. gada pavasaris (pēc 18.02.1943.) – trīs latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskā jautājumā (12 lpp.).
- 15) 1943. gada beigās – Zemes pašpārvaldes Memorands par līgumu tiesisko stāvokli, kas regulē vācu tautas piederības pilsoņu izceļošanu no Latvijas un norēķināšanos par izceļotāju un Reiha vāciešu atstāto mantu (21 lpp.).

2. Vācu viedoklis

Vācu okupācijas pārvaldes darbinieki jau no sākta gala bija sagatavojušies tam, ka baltiešu aprindās būs jāsastopas ar šādu argumentu: padomju okupācija nav skārusi Baltijas valstu suverenitāti. Kā nekā bija zināms, ka šī tēze cirkulē baltiešu diplomātu aprindās Londonā un Vašingtonā. Kad šī tēze pirmo reizi rakstītā veidā parādījās Baltijā – lietuviešu memorandā 1941. gada 5. augustā,⁴ okupēto austrumu apgabalu reihministrs Alfrēds Rozenbergs (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946) lika izstrādāt “juridisko pamatojumu vācu prettēzēm”: *Bemerkungen zu der litauischen Denkschrift vom 05.08.1941 über die Fortexistenz des litauischen Staates*.⁵ Prettēžu autors bija slavenais starptautiskā tiesību eksperts un Vācu tautības grupu savienības pilnvarotais Eiropā – baltvācietis no Igaunijas Dr. Verners Haselblats (*Werner Hasselblatt*, 1890–1958).

V. Haselblats argumentēja, ka neesot nekādu šaubu par to, ka no starptautisko tiesību viedokļa PSRS ir anektējusi Lietuvas valsti un Lietuva līdz ar to ir zaudējusi savu valstisko neatkarību, nemaz nerunājot par suverenitāti, kas esot tikai valstiskuma papildu elements. No starptautisko tiesību viedokļa aneksija esot spēcīgāka, ja anektētajam esot noteikta griba ilgstoši valdīt, ja anektētajā apgabalā valsts vara esot pilnīgi pakļauta un tā vairs neesot spējīga izrādīt jebkādu pretestību. Lietuvas gadījumā visi priekšnoteikumi aneksijas derīgumam (*Gültigkeit*) esot izpildīti.

Kopsavilkumā tika atzīts, ka nākotnē nebūtu lietderīgi pieļaut patstāvīgas Lietuvas valsts izveidošanu:

*“Lietuvas apgabala pārvaldīšanu kā agrākās PSRS teritorijas daļu kārtos Vācijas reihs attiecīgi pēc kara mērķa prasībām, kas ir boļševisma uzvarēšana un iznīcināšana, kā arī pielāgojoties saimnieciskajām un politiskajām nepieciešamībām, **pie kurām nekādā ziņā nav piekaitāma valstiskā neatkarība** [autora izcēlums – K. K.], jo, kā ir pierādījies, tā nav iepretīm PSRS nosargājama, un, ja atjaunos apstākļi, kādi bija pirms vācu karaspēka iesoļošanas, tā arī nākotnē nebūs nosargājama.”*

Šo Haselblata memorandu (prettēzes) vācu civilpārvalde Latvijā kā argumentācijas bāzi principā izmantoja līdz savas valdīšanas galam. Ar šīm prettēzēm iepazīstināja Austrumzemes civilpārvaldes vadošos darbiniekus, jo bija paredzams, ka viņiem ikdienas darbā būs jāsastopas ar lietuviešiem, igauņiem un latviešiem, kuru argumentācijā par savas valsts tiesībām šī tēze varēs izrādīties nozīmīga. Tomēr

⁴ Denkschrift über die rechtliche Lage und die tatsächlichen Verhältnisse im Gebiete Litauen, 05.08.1941. BA-B, R 90/122.

⁵ Bemerkungen zu der litauischen Denkschrift vom 5.8.1941 über die Fortexistenz des litauischen Staates [August 1941]. BA-B, R 90/4 un R 92/45.

ielaieties diskusijās ar baltiešu pārstāvjiem par šo valstu statusu vācu civilpārvaldes ierēdņiem tika aizliegts.⁶ Prettēzes bija domātas tikai pašu zināšanai.

1943. gada pavasarī, kad ģenerālkomisārs Oto Drekslers (*Otto Drechsler*, 1895–1945) bija saņēmis Zemes pašpārvaldes memorandu, kurā bija uzsvērts, ka Latvijas tauta nekad neesot pieņēmusi lēmumu iestāties PSRS (šai rakstā minētais dokuments Nr. 6), reihskomisāra Politiskā nodaļa un pats reihskomisārs par jaunu norādīja ģenerālkomisāram Rīgā, ka A. Rozenberga 1941. gada 11. septembra norādījumi vēl vienmēr esot spēkā un ka viņš no Zemes pašpārvaldes nedrīkstot pieņemt nekādus memorandus, kas skar jautājumus par Latvijas valsts tiesisko tālākpastāvēšanu.⁷ Šai sakarībā Okupēto austrumu apgabalu ministrija uz Rīgu nosūtīja papildu skaidrojumus, kā būtu saprotama Latvijas valsts piederība Padomju Savienībai.⁸

Šais skaidrojums bija teikts, ka, Latvijā izveidojot civilpārvaldi, Okupēto austrumu apgabalu reihsmministrija vienmēr ņēmusi vērā to tiesisko stāvokli, kāds pastāvējis 1941. gada 22. jūnijā: tas nozīmēja atzīt gan padomju varas īstenoto īpašuma nacionalizāciju, gan arī to, ka latvieši pēc 1940. gada 7. septembra kļuvuši par PSRS pilsoņiem. Ja Zemes pašpārvalde uzsverot Latvijas suverenitātes tiesisko tālākpastāvēšanu, tad tas notiekot tāpēc, lai Vāciju Latvijas tiesību jautājumā pozicionētu kā netaisnu. Tikai šī iemesla dēļ vien ar latviešiem nebūtu jāielaižas diskusijās par valsts tiesībām. Ja kādreiz Vācija Latvijai dos autonomijas vai pussuverēnas valsts statusu, tad tas notiks nevis kaut kādu starptautisko tiesību rāmjos par Latvijas valsts tālākpastāvēšanu no pirmskara laikiem, bet gan tāpēc, kā Vācija pati tā vēlēties rīkoties.

Tā kā Latvijas Zemes pašpārvaldes iesniegumi, kuros bija skarti Latvijas valsts tiesiskie jautājumi, nepārstāja ienākt Ģenerālkomisariātā, tad Okupēto austrumu apgabalu ministrija 1944. gada sākumā izstrādāja jaunas vadlīnijas, kādā veidā un ar kādiem argumentiem stāties pretī vietējo pašpārvalžu pārstāvjiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, ja būtu jārisina valststiesiski jautājumi. Rakstveidā iepretim pašpārvaldēm nedrīkstēja izteikties, kā tas jau bija noticis Latvijas gadījumā. Šīs jaunās vadlīnijas bija slepenas, un ar tām bija jāiepazīstina tikai vācu pārvaldes atbildīgās personas.⁹

Šajās argumentēšanas vadlīnijās nebija nekā būtiski jauna, kas jau nebūtu agrāk pateikts V. Haselblata prettēzēs vai citos vācu pārvaldes dokumentos, izņemot vienīgi argumentu par īpašumtiesību atjaunošanu: Baltijas tautām jābūt pateicīgām par Vācijas “augstsirdīgo nostāju”, ka tā neprasot, lai atjaunotu baltvācu muižniecības tiesības uz agrārreformās atsavinātiem zemes īpašumiem.

Citādi vācu pārstāvjiem bija jāpauž šāds viedoklis: ir pats par sevi saprotams, ka Baltijas ģenerālapgabali ir atdalījušies no PSRS, un tāpēc tā nav valsts nodevība, ja baltieši (latvieši) Vērmahta rindās cīnās pret Padomju Savienību. Sevišķi plaši bija izvērstā argumentācija pret baltiešu pausto valsts tālākpastāvēšanas tēzi un atgriešanos pie pirmspadomju laika likumiem. Ja pašpārvaldes neuzklausot visus citus argumentus, tad vācu pusei nepārprotami esot jānorāda, ka “vācu vērmahts nav Igaunijas, Latvijas un Lietuvas okupētāja armija, kas reizē arī atrodas brīvas valsts [pasvītrojumi oriģinālā – K. K.] teritorijā, bet gan ir Vācijas reiha orgāns, kas šīs tautas ir izglābis no pilnīgas deportācijas un bioloģiskas iznīcināšanas. [...] Starp citu,

⁶ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar, z. Hd. v. Fründt, 11.09.1941. BA-B, R 92/45; 25.09.1941. Šis prettēzes tika izsūtītas vadošajiem civilpārvaldes darbiniekiem.

⁷ Lohse an Generalkommissar, 30.04.1943. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.

⁸ Leibbrandt an Reichskommissar, 12.07.1943. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.

⁹ Rosenberg an Lohse, 15.03.1944. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.; noraksti: BA-B, R 6/24 un R 6/58.

būtiski, ka Vācijas reihs baltiešu tautām ir nodrošinājis to substanci, tautisko eksistenci un kultūru, un tas ir svarīgāk nekā visi valststiesiskie juridiskie spriējumi”.¹⁰

3. Latvijas kuģi:¹¹ dokumenti Nr. 1, 2, 3, 7, 13

Latvijas Zemes pašpārvaldes Jūrniecības departaments ar vācu okupācijas varas iestādēm jau 1941. gada augustā bija uzsācis saraksti par Latvijas kuģu likteni. Pirmo plašo iesniegumu Jūrniecības departaments iesniedza 1942. gada 23. februārī, Austrumzemes reihskomisāram lūdzot izbeigt pret 14 Latvijas kuģiem uzsāktu prižu tiesas procesu un kuģus atdot atpakaļ to īpašniekiem.¹² Jūrniecības departamenta argumentācijai bija divas līnijas. Pirmā argumentēja: tā kā Vācijas reihs atzīstot privātpašumu, tad tas nevarot būt saskaņā ar Vācijas tiesisko izpratni, ja tā atzītu PSRS varas īstenoto Latvijas kuģu nacionalizāciju par likumīgu. Otrā argumentācijas līnija balstījās uz prižu likumdošanu. Prižu tiesībās kuģu piederību parasti nosakot pēc karoga, ar kuru tas brauc, un, tā kā PSRS karogs uz Latvijas kuģiem neesot uzvilīts saskaņā ar tiesību normām, tad kuģu piederību vajadzētu skatīt nevis pēc karoga, bet gan pēc kuģu īpašnieku pilsonības, kuri neesot ieguvuši PSRS pilsonību. Vācijas reihs nekad neesot tieši (*ausdrücklich*) atzinis Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, un arī vācu civilpārvalde Latvijā atzīstot agrākās Latvijas brīvvalsts izsniegtās pases. Tāpēc Latvijas rēderi neesot zaudējuši savas tiesības uz kuģiem un prižu tiesai kuģus vajadzētu nodot atpakaļ Latvijas rēderiem.

Kad tuvojās pirmo Latvijas kuģu lietu izskatīšana prižu tiesā, arī Latvijas Zemes pašpārvalde ar vēstulēm/iesniegumiem griezās pie ģenerālkomisāra Rīgā¹³ un okupēto austrumu apgabalu reihsministra Rozenberga,¹⁴ skaidrojot Latvijas kuģniecības jautājumu. Sevišķi iesniegumā Rozenbergam tika uzsvērts: latviešiem nekādā ziņā nebūšot pieņemams uzskats, ka Latvijas tirdzniecības flote pāriešot vācu rokās kā “ienaidnieka kuģi, kuru īpašnieki esot boļševistu valsts pilsoņi”. Bez tam vēstulē Rozenbergam tika atzīts, ka, pirmkārt, Latvijas kuģiem braukt ar padomju karogu arī pēc padomju likumiem neesot bijis juridiski pamatoti, un ka, otrkārt, pēc starptautisko tiesību normām Latvijas rēderi nekad neesot kļuvuši par padomju pilsoņiem, jo Latvijas iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā pēc starptautisko tiesību normām nevarot uzskatīt par likumīgu, respektīvi, spēkā esošu.

Šī bija pirmā reize vācu okupācijas laikā, kad Zemes pašpārvalde kādā dokumentā vācu pārvaldei pauda savu viedokli par Latvijas valststiesisko statusu – ka Latvijas pilsoņi neesot kļuvuši par PSRS pilsoņiem un ka Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā no starptautisko tiesību viedokļa nevarot uzskatīt par spēkā esošu. Šīs domas šais divos dokumentos tika izteiktas īsi, dažos teikumos, bet Zemes pašpārvaldes nākamajos iesniegumos šī argumentācija tika izvēsta plašumā, izmantojot gan Hamburgas Universitātes profesora Dr. Rūdolfa Launa (*Rudolf Laun*, 1882–1975)

¹⁰ Rosenberg an Lohse, 15.03.1944. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.; noraksti: BA-B, R 6/24 un R 6/58.

¹¹ Tuvāk par Latvijas kuģu jautājumu vācu okupācijas laikā sk.: *Kangeris, K.* Pilsonība un manta – tiesiskie un valststiesiskie jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1944): Latvijas tirdzniecības flote. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 547.–561. lpp.

¹² G. Kruminsch an den Reichskommissar für das Ostland, 23.02.1942. BA R 92/1281 [dokuments Nr. 1].

¹³ Landeseigene Verwaltung (Oskars Dankers, Voldemārs Zāgars, Oskars Leimanis, Alfrēds Valdmanis, Jānis Skujevics, Pēteris Vanags) an Generalkommissar in Riga, 24.07.1942. BA, R 92/1281 [dokuments Nr. 2].

¹⁴ Landeseigene Verwaltung an Reichsminister Rosenberg, 24.07.1942. BA, R 92/1281 [dokuments Nr. 3].

ekspertīzes atzinumus, gan pašu latviešu juristu atzinumus šajos starptautisko tiesību jautājumos.

Vēlāk 1943. gada 23. marta vēstulē Latviešu Zemes pašpārvalde vēlreiz norādīja, ka Padomju Savienības okupācija no starptautisko tiesību viedokļa uzskatāma par spēkā neesošu un tāpēc Vācijas valdībai Latvijas kuģu prīžu tiesas jautājumā būtu jāieņem cits viedoklis – kuģi jāatdod latviešu īpašniekiem, sevišķi ievērojot Latvijas ģenerālapgabālā paredzēto īpašumu reprivatizācijas procesu.¹⁵

Tāpēc iesniegumam bija pievienota profesora Launa ekspertīze par Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā.¹⁶ Launs savā garajā ekspertīzē norāda, ka saskaņā ar pastāvošajām starptautisko tiesību normām (jo starptautiskā sabiedrība – valstu kopums, vairākums – neesot inkorporāciju atzinusi) Padomju Savienība neesot juridiski ieguvusi Latvijas teritoriju, bet gan to ieguvusi kā teritoriju okupējoša vara, kas tajā uztur kārtību, mieru un drošību. Bez tam Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlija lēmums iestāties PSRS sastāvā esot bijis nelikumīgs, jo neesot ievērota Latvijas Satversme. Vācijas prīžu tiesai esot jāņem vērā viedoklis, ka Latvija kā valsts *de jure* vēl tagad pastāvo un ka tās iedzīvotāji esot Latvijas un nevis Padomju Savienības pilsoņi. Ekspertīzē gari un plaši iztirzāts arī jautājums, kā būtu novērtējama Vācijas valsts rīcība Latvijas inkorporācijas atzīšanas jautājumā, secinot, ka Vācijas valsts Latvijas inkorporāciju nav atzinusi. Vācijas valsts 1940. gadā parādīto “konkludento rīcību” nekādā gadījumā nevarot iztulkot kā piekrišanu inkorporācijas atzīšanai. Tādēļ pēc starptautiskajām tiesībām līdz turpmākam vēl *de jure* pastāvo Latvijas teritoriālā integritāte, pilsonība, Latvijas valsts un tās pilsoņu īpašuma tiesības, kamēr Vācijas reihš neesot spēris citus definitīvus inkorporācijas atzīšanas soļus.

4. Latviešu leģions:¹⁷ dokumenti Nr. 4, 5, 6, 8

Karaspēka izveidošana no Latvijas iedzīvotājiem sāka iezīmēties pēc 1942. gada novembra sākuma, kad Alfrēds Valdmanis (1908–1970) vāciešiem bija iesniedzis savu memorandu “Latviešu problēma” (04.11.1942).¹⁸ Tam sekoja konkrēts piedāvājums Latvijā mobilizēt 100 000 vīru.

Pirmo konkrēto priekšlikumu ģenerālkomisāram iesniedza pats Valdmanis 1942. gada 30. novembrī, kā “minimālo prasību” mobilizācijai izvirzot “neatkarības restaurāciju”.¹⁹ Šo Valdmaņa priekšlikumu ģenerālkomisārs nepieņēma, norādot, pirmkārt, ka viņš neesot latviešu tautas pārstāvis, un, otrkārt, ka iesniegumā esot izvirzītas neiespējamās prasības.

Divas dienas vēlāk tika iesniegts jauns priekšlikuma teksts, ko šoreiz bija parakstījuši visi septiņi Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektori un ko ģenerālkomisārs

¹⁵ Dankers an Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 23.03.1943. BA-B, R 92/1281 [dokuments Nr. 7].

¹⁶ Gutachten über die Frage sind die deutschen Grichte an die nach russischem Recht im Sommer 1940 vollzogene Einverleibung Lettlands in die Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken gebunden? Rudolf Laun, 30.06.1942. BA-B, R 92/1281 [dokuments Nr. 13].

¹⁷ Plaši par valststiesiskajiem jautājumiem vācu okupācijas laikā rakstījis Kārlis Kangeris, sk.: Kangeris, K. Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. ..., 137.–172. lpp.; Kangeris, K. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj. Latvija Otrajā pasaules karā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-98-6, 79.–94. lpp.

¹⁸ Zemgals, B. Dienās baltās nebartās. Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. Ženēvā: Leonids Zemgals, 1949, 155.–163. lpp. [dokuments Nr. 4].

¹⁹ Valdmaņa vēstule ģenerālkomisāram, 30.11.1942. Zemgals, B. Dienās baltās nebartās ..., 84.–85. lpp.

O. Drekslers nosūtīja tālāk citām vācu iestādēm.²⁰ Teksts bija formulēts diplomātiskāk, bet tajā netrūka norāžu uz Latvijas tiesiskajiem jautājumiem:

“Latvijas Zemes pašpārvalde atļaujas norādīt, ka tā nav ne valststiesiski, ne praktiski spējīga īstenot mobilizāciju. Latviešu tauta un viņas provizoriskā pārstāvniecība – Zemes pašpārvalde – vēl visu laiku gaida Lielvācijas Vadoņa lēmumu par Latvijas valststiesiskā statusa atrisināšanu.

Mums ir stingra pārlicība, ka tikai suverenitāte, līdzīgi Slovākijai, Latvijas gadījumā būtu tas valstiskais veidojums, kas latviešu tautā izraisītu patriotisku sajūsmu un apziņu par absolūtu vācu-latviešu likteņa kopību un kas dotu arī pozitīvus rezultātus, ja būtu jārēķinās ar tautas nobalsošanu, kuras nozīmi mūsu zemē nedrīkst novērtēt par zemu”.

Tā kā 1943. gada februāra sākumā vācieši bija noteikuši mobilizācijas kārtību un iesaucamos gadagājumus (1919–1924), bet Zemes pašpārvaldei te nebija bijusi nekāda teikšana, tad tā speciālā memorandā 1943. gada 13. februārī vēlējās izteikt savu viedokli, “lai ar to radītu iespējas mūsu tautu atklāti un brīvi uzaicināt upurpilnai cīņai pret PSRS, nepārkāpjot starptautiskās tiesības un Hāgas sauzemes kara vešanas konvencijas”.²¹

Šī memoranda pilnais teksts nav atrodams starp vācu civilpārvaldes dokumentiem, un šajos dokumentos nav ne mazāko norāžu uz šāda dokumenta eksistenci. Ļoti iespējams, ka memoranda pilnais teksts vāciešiem nekad netika iesniegts. Pilnā memoranda teksta norakstu 1943. gadā latviešu aprindas slepeni nosūtīja uz Zviedriju, kur tas tika tālāk izplatīts.²²

Latvijas Zemes pašpārvalde savā 13. februāra memoranda ievadā uzsvēra, ka mobilizācijas priekšnoteikums esot patstāvīgas Latvijas valsts pastāvēšana. Ar memorandā izteiktajiem priekšlikumiem pašpārvalde vēloties mobilizācijas akcijai dot juridisku un tautas dziļākām vēlmēm atbilstošu tiesisku un faktisku bāzi.

Memoranda 2. nodaļā analizēta Hāgas sauzemes kara vešanas konvencija. No konvencijas izrietot, ka mobilizācijai esot sava veida piespiedu raksturs. Tomēr būtiskākais esot nevis šie “spaidi”, bet gan tas, ka ar mobilizāciju kareivis tiekot iesaistīts akcijā pret savu tēvzemi. No tā izrietot jautājums, vai Padomju Savienība būtu uzskatāma par latviešu tautas tēvzemi vai ne. Skaidrs, ka PSRS Latvijas iedzīvotājus uzskatot par PSRS pilsoņiem. No tā izriet, ka PSRS visus Latvijas pilsoņus, kas piedalās karā pret to, uzskata par valsts nodevējiem ar visām no tā izrietošajām konsekvencēm. “Tāpēc visu latviešu vārdā Zemes pašpārvalde deklarē, ka suverēnā latviešu tauta nekad nav pieņēmusi lēmumu pievienoties PSRS vai nodot tai daļu no savām suverēnajām tiesībām.”

Memoranda 3. nodaļā tuvāk apskatīta Latvijas pievienošana PSRS. Tā kā par Latvijas pievienošanu PSRS Latvijā nav notikusi tautas nobalsošana, kā to prasa Satversme, tad šī iestāšanās juridiski nekad nav ieguvusi likuma spēku. Tāpēc Latvijas iekļaušanai PSRS starptautiskajās tiesībās nav seguma un tā no sākta gala uzskatāma par spēkā neesošu. Ir notikusi tikai brutāla, varmācīga aneksija. No tā izriet,

²⁰ [Antrag der landeseigenen Verwaltung], 02.12.1942. LNA LVVA, P 70/5/32.

²¹ Landeseigene Verwaltung Lettlands an Generalkommissar in Riga, 13.02.1943. Teksts atrodams, piemēram, Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā starp bijušās Londonas sūtniecības dokumentiem vai arī ASV Valsts arhīvā: National Archives and Records Administration (NARA), M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 5].

²² Enclosure No. 3 to despatch No. 2214, dated September 21, 1943. NARA, M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 5].

ka “Latvijas tauta un arī Latvijas valsts nav zaudējusi ne savu suverenitāti, nedz arī tā iestājusies PSRS”.

Memoranda 4. nodaļa pievēršas Tautu Savienības 1932. gada 11. marta lēmumam neatzīt teritoriālās pārmaiņas, kas ir pretrunā ar 1928. gada Briāna-Keloga un Tautu Savienības paktu. No šo starptautisko normu pamata izrietot, ka ar okupāciju radītais stāvoklis neesot atzīstams. Arī citas valstis līdz šim neesot *de jure* atzinušas Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā. “Neskatoties uz to, Vācijas valstij būtu tā iespēja pašai no sevis paziņot, ka Latvijas aneksija bijusi nelikumīga, ar ko skaidri parādītu, ka Latvija nepieder PSRS.”

Tā kā 1943. gada 13. februāra memorands vāciešiem nekad netika iesniegts, viņiem 1943. gada 2. aprīlī tika iesniegts šī memoranda izvilks, lai “iespējami drīz panāktu vāciešu lēmumu par Latvijas ģenerālapgabala starptautisko tiesību statusu”.²³ Zemes pašpārvaldes 2. aprīļa iesniegums ģenerālkomisāram O. Dreksleram sastāvēja no 13. februāra memoranda 3. nodaļas. Uz to neviena vācu civilpārvaldes iestāde Zemes pašpārvaldei neatbildēja.

Otru memorandu saistībā ar Latviešu leģiona veidošanu, kurā skāra Latvijas valsts tiesību jautājumus, Zemes pašpārvalde iesniedza 1943. gada 16. novembrī, savu palikšanu amatā saistot ar zināmu prasību izpildīšanu.²⁴

Iesniegumā bija teikts, ka Zemes pašpārvalde pie labākās gribas nevarot piekrist uzskatam, “ka latviešu tautu un viņu valsti no vācu puses uzskatot par Padomju Savienības sastāvdaļu, ja runa esot par materiālām vērtībām, bet pretējais izpaužoties tais gadījumos, kad Latvijas dēli un zemes bagātības jāiesaista cīņā pret boļševismu”. Latvijas tautas mobilizēšana esot cieši saistīta ar jautājumu par Latvijas inkorporācijas PSRS neatzīšanu. “Iesaukt latviešu vīru stāvoklim starptautisko tiesību ziņā tik tālu būtu jābūt skaidram, ka vismaz pēc zemes (valsts) tiesiskām nostādnēm, kuras armijā viņi dodas karā, viņi neskaitītos kā nodevēji.”

Šo Zemes pašpārvaldes iesniegumu internī komentēja reihskomisārs Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1896–1964).²⁵ No Vācijas reiha puses esot izslēgts, ka tas neatzītu Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā. Iekļaušanu Padomju Savienībā Latvija pati pieņēmusi, neizrādot nekādu pretestību. Priekšnoteikumus, lai Latvijai būtu iespējas izstāties no Padomju Savienības, ir radījis Vācijas reihis ar valsts atbrīvošanu. Izstāšanās no Padomju Savienības galīgi tiks īstenota pēc Padomju Savienības pieveikšanas karā.

Ģenerālkomisārs O. Drekslers Zemes pašpārvaldei atbildēja rakstiski, paziņodams, “ka sakarā ar to, ka vācu vērmahts ir ieņēmis Latvijas ģenerālapgabalu, Latvija vairs nav uzskatāma par Padomju Savienības sastāvdaļu”.²⁶

Saistībā ar pašpārvaldes 1943. gada 16. novembra iesniegumu un draudiem atkāpties no amatiem Berlīnē tika apsvērts, vai šādā gadījumā latviešu ģenerāldirektorus nevajadzēt apcietināt un ievietot koncentrācijas nometnē.²⁷ Citi ministrijā ieteica nogaidīt reihskomisāra un ģenerālkomisāra ziņojumus, pie reizes arī uzskatot,

²³ Drechsler an Reichskommissar, 02.04.1943. LNA LVVA, P 70/5/56 [dokuments Nr. 6].

²⁴ Landeseigene Verwaltung an Generalkommissar, 16.11.1943. BA-B, R 6/5 un R 6/165 [dokuments Nr. 8]; dokuments publicēts dokumentu krājumā: Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Sast. Vilis Samsons. Rīga: Zinātne, 1990, ISBN 5-7966-0671-9, dok. Nr. 26, 134.–136. lpp. Dokumentu bija parakstījuši ģenerāldirektori Mārtiņš Prīmanis, Oskars Dankers, Oskars Leimanis, Jānis Skujevics un Alberts Kviesis.

²⁵ Lohse an Generalkommissar, 05.12.1943. BA-B, R 6/165.

²⁶ Drechsler an Generaldirektor des Innern, 02.02.1944; Ģenerāldirektoru padomes sēžu protokols Nr. 164, 02.02.1944. Kopija K. Kangerā privātarhīvā.

²⁷ Der Chef des Führungstabes Politik, Pers. Referent, 01.12.1943. BA-B, R 6/167.

ka ģenerāldirektoru apcietināšana Vācijai būtu liels apkaunojums.²⁸ Ar ģenerāldirektoriem nekas nenotika, viņi palika amatos un turpināja viņiem uzticēto Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju. Toties turpmākajos iesniegumos vairs nerakstīja par Latvijas valststiesiskajiem jautājumiem.

5. Pases: dokuments Nr. 9

Izstrādājot galīgos noteikumus jaunajai Ostlandes pasei, vācu civilpārvalde noteica, ka Latvijas iedzīvotāju gadījumā pasēs būtu jāraksta "PSRS pilsonis – Latvijas ģenerālapgabals". Šis plānotais ieraksts pamudināja Zemes pašpārvaldi izteikt savu viedokli Latvijas iedzīvotāju pilsonības jautājumā.

Pēc Zemes pašpārvaldes uzskata plānotais ieraksts pasē esot pretrunā ar starptautisko tiesību normām un Latvijas republikas valststiesiskajiem aktiem, kā arī pretrunā ar rīkojumiem un norādījumiem, kurus izdevusi vācu civilpārvalde. Latvijas uzņemšana PSRS sastāvā esot bijusi nelikumīga, jo neesot tikuši ievēroti Satveršanas noteikumi, kas šādos gadījumos paredz tautas nobalsošanu. Ja vācieši latviešus uzskatītu par padomju pilsoņiem, tad būtu bijis nelogiski 1942. gada 16. jūnijā aicināt Zemes pašpārvaldi visasākajā veidā protestēt pret Londonas konferences prasībām, Baltijas valstis pēc kara iekļaut PSRS sastāvā un tūlīt Padomju Savienības rīcībā nodot Londonā esošo Latvijas republikas sūtniecību. Tāpat arī būtu nelogiski, ja latviešus atzītu par PSRS pilsoņiem un Zemes pašpārvaldei uzdotu Latvijas pilsoņus iesaukt karadienestā. Citādi tas varētu nozīmēt, ka vācieši latviešiem dod rīkojumus izdarīt valsts nodevības aktus. Zemes pašpārvalde jau atkārtoti esot uzsvērusi, ka Latvija nav bijusi un nav Padomju Savienības sastāvdaļa un ka Latvijas iedzīvotāji ir Latvijas un nevis Padomju Savienības pilsoņi. Būtu jāatmet nodoms pasēs Latvijas iedzīvotājus ierakstīt kā PSRS pilsoņus, un Latvijas iedzīvotājiem arī turpmāk jāskaitoties Latvijas pilsoņiem.²⁹

Uz šo iesniegumu Zemes pašpārvalde saņēma rakstisku atbildi no reihskomisāra H. Lozes. Tas bija visai neparasti, un atbildē tika doti paskaidrojumi, kā saprast Latvijas piederību PSRS:

*"Man nav zināms, ka vācu amatpersonas vai Zemes pašpārvaldes iestādes būtu paudušas, ka Latvija nekad nav bijusi Padomju Savienības sastāvdaļa. Es esmu Jums paziņojis, ka sakarā ar to, ka vācu Vērmahts ir ieņēmis Latvijā, tā vairs nav Padomju Savienības sastāvdaļa. Toties jau no tā vien izriet, ka fakts par Latvijas piederību Padomju Savienībai pirms vācu karaspēka iesaņemšanas nav noliedzams."*³⁰

6. Manta: dokumenti Nr. 14, 15

Otrs jautājums, kuram vācu iestādēm dažkārt vajadzēja pievērsties, bija par Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā: kādā veidā šī inkorporācija no Vācijas puses būtu saprotama un novērtējama – vai tā bija tikai *de facto* atzīšana vai reizē arī *de jure* atzīšana?

Par Latvijas inkorporācijas PSRS *de facto* un *de jure* atzīšanas jautājumiem Vācijas valdība nav atklāti izteikusies. Ja kādreiz kaut kas ir teikts, tad, piemēram, tādā veidā, ka "no Vācijas puses Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā nav atzīta tieši, bet gan

²⁸ Führungsstab Politik an Chef des Führungsstabes Politik, 04.12.1943. BA-B, R 6/167.

²⁹ Dankers an Generalkommissar, 28.12.1943. LNA LVVA, P 69. f., 1a. apr., 29. l. [dokuments Nr. 9].

³⁰ Lohse an Dankers, 04.02.1944. LNA LVVA, P 69. f., 1a. apr., 29. l.

tas noticis klusuciešot un ar konkludento rīcību”.³¹ Un, ja tiek minēti Vācijas rīcības piemēri, tad tie parasti ir no 1940. gada, kā, piemēram, Vācijas diplomātisko pārstāvniecību likvidācija Baltijas valstīs, bet galīgi noklusēti tiek 1941. gada 10. janvāra t. s. Maskavas līgumi.

Toties Berlīnes iestādēs, kas nodarbojās ar okupētās Latvijas mantas un īpašuma jautājumiem, novērtējot Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, valdija vienprātība: “.. Baltijas valstu iestāšanās PSRS sastāvā esot notikusi likumīgi pēc tautas nobal-sošanas šajās valstīs, un Vācijas reihs Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā esot atzinis gan faktiski, gan arī formāli diplomātiski.”³² Maskavas līgumu parakstīšanai pamatā esot bijusi tieši PSRS tiesību atzīšana Baltijas valstīs, kas nacionalizējusi arī Vācijas reiha pilsoņiem piederošo īpašumu.³³ Kaut gan vācu puse nelietoja apzīmē-jumu *de jure*, tomēr Baltijas valstu inkorporācijas PSRS sastāvā atzīšanai bija *de jure* raksturs. Pēc Vācijas valdības uzskata Baltijas valstu pilsoņi kļuva par PSRS pilso-ņiem un viņu manta un īpašumi ar nacionalizācijas procesu kļuva par PSRS mantu un īpašumu.

Saistībā ar īpašumu jautājumu kārtošānu pēc privatizācijas likuma izdošanas 1943. gada 18. februārī no latviešu puses tika sagatavotas divas plašas juridiskas ekspertīzes.

1. Triju latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskajā jautājumā (12 lpp., sagatavots 1943. gada sākumā).³⁴
2. Memorands par līgumu tiesisko stāvokli, kas regulē vācu tautas piederības pilsoņu izceļošanu no Latvijas un norēķināšanos par izceļotāju un Reiha vāciešu atstāto mantu (21 lpp., sagatavots 1943. gada beigās vai 1944. gada sākumā).³⁵

Triju latviešu juristu atzinumā vispirms analizēta Latvijas iekļaušana PSRS sa-stāvā, atzīstot to par nelikumīgu; tad starptautisko tiesību nozīme attiecībā uz Lat-vijas inkorporāciju, ko pasaules valstis neesot *de jure* atzinušas; tad Tautu Savienības nostāja par spēka un varas lietošanu starptautiskajās attiecībās, kas tiek aizliegta; tad Vācijas reiha nostāja iepretim Latvijai un beigās jautājums, vai ar “otr-okupanta” (Vācijas) varas pārņemšanu Latvijā automātiski arī neizbeidzas “pirm-okupanta”

³¹ Auswärtiges Amt, Dr. Albrecht an Reichskommissar beim Oberpräsidium Berlin, 12.03.1942. BA-B, R 92/1281.

³² Aktenvermerk, 02.10.1943. BA, R 87/90.

³³ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an Reichsminister der Justiz, 04.07.1942. BA-B, R 87/89.

³⁴ Triju latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskajā jautājumā (tālākais teksts aiz virsraksta ir vācu valodā). NARA, M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 14]. Angļu valodā tulkotu dokumentu publicējis Andrievs Ezerģails: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945. What Did America Know? No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5. sēj. Rīga, 2002, ISBN 9984-601-05-6, 335.–342. lpp. Juristu atzinuma tekstu latviešu valodā publicējis Leonīds Siliņš: *Siliņš, L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001, ISBN 9984-643-36-0, 239.–251. lpp. Šo dokumentu Siliņš sauc par “četrus latviešu juristu atzinumu”, tā autori minēti V. Zamuels, M. Čakste, R. Alksnis un H. Vītols. Juristu atzinums datēts ar 20.01.1944. Tomēr ir skaidrs, ka šo atzinumu Stokholmā izplatīja Voldemārs Salnājs jau 1943. gada vasarā: Herschel V. Johnson – The Secretary of State, 21.09.1943. NARA, M 1177, 17. rullis. Juristu atzinums arī atrodams starp sūtņa Jūlija Feldmaņa atstātajiem dokumentiem – atzinumam pievienots ievads vācu valodā, kurā skaidrota latviešu tautas nostāja vācu okupācijas laikā: Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives (HI), Feldmanis collection, Box 2.

³⁵ Memorandum über die rechtliche Lage der Verträge, welche die Umsiedlung Bürger deutsche Volkszugehörigkeit aus Lettland und die Verrechnung der von den Umsiedlern und Reichsdeutschen zurückgelassenen Werte regeln, bez datuma. Ģenerāldirektora J. Mieža dokumenti, K. Kangerā privātarhīvs.

(PSRS) radītā tiesiskā sistēma un pieņemtie lēmumi. Atzinumu latviešu juristi no-
beidz ar trīs punktiem:

1. *agrāk boļševiku okupētās un tagad no Lielvācijas atbrīvotās Baltijas valstis Latvija, Igaunija un Lietuva nav savu suverenitāti pazaudējušas;*
2. *tikko pieminētā suverenitāte nav nekāds šķērslis, lai šīs tautas nevarētu uzņemt turpmākās Jaunās Eiropas tautu saimē un*
3. *Latvijas politiskā un saimnieciskā struktūra, kā Jaunās Eiropas sastāvdaļa, tiktu galīgi noteikta miera konferencē, kurā arī Latvijai būtu jāpiedalās.”*

Otru memorandu savas specifikas dēļ šajā rakstā tuvāk neanalizēsim, tomēr arī tajā skaidri tiek pamatots un izteikts viedoklis, ka ar padomju okupāciju Latvija savu suverenitāti nav zaudējusi:

*“No iepriekšējiem paskaidrojumiem izriet, ka no starptautisko tiesību viedokļa Latvija arī vāciešu okupācijas pārvaldes laikā turpina pastāvēt kā tiesību subjekts. Tiesības, kuras Latvija ieguvusi ar starptautiskiem līgumiem, netiek ne atceltas, ne arī tās pāriet uz okupantu – Vācijas valsti –, bet gan līdz galīgai starptautiskā stāvokļa nokārtošanai paliek saistītas ar zemi un tautu”.*³⁶

Šie divi memorandi līdz šim nav starp vācu civilpārvaldes dokumentiem atrasti, bet tie arī vēl nav visur meklēti, piemēram, *Umsiedlungs Treuhandgesellschaft* fondos. Ja arī šie memorandi nebūtu tikuši vāciešiem iesniegti, viens ir skaidrs: Zemes pašpārvalde savā argumentācijā izmantoja šajos memorandos rakstīto.

7. Politiski iesniegumi: dokumenti Nr. 10, 11, 12

Par Latvijas valsts statusa jautājumu Latvijas Zemes pašpārvalde izteicās vēstulē okupēto austrumu apgabalu reihšministram Rozenbergam 1944. gada 11. decembrī, kad pašpārvalde Latviju bija jau atstājusi un tagad atradās Berlīnē. Latviešu mērķis esot “brīvās patstāvīgās Latvijas atjaunošana”. Latviešu spēkus cīņā pret boļševismu varēšot vislabāk mobilizēt tādā gadījumā, ja Lielvācija “apsolītu un apstiprinātu” “brīvās un patstāvīgās Latvijas atjaunošanu un atzīšanu”. Pirmais solis šajā virzienā varētu būt pašreizējās Latvijas Zemes pašpārvaldes likvidēšana, tās vietā izveidojot Nacionālo komiteju ar valdības tiesībām.³⁷

Līdzīga satura vēstuli, tikai daudz plašāku Latvijas Zemes pašpārvalde nosūtīja Vācijas ārlietu ministram Joahimam fon Ribentropam (*Joachim von Ribbentrop*, 1893–1946). Latviešu tautai esot jārod galīga skaidrība par savu starptautiski tiesisko nākotni. Jau tagad Vācijas valsts valdība varētu “atklāti apsolīt un apstiprināt latviešu tautai viņas cīņas mērķi – viņas svētākās cerības – brīvās un pastāvīgās Latvijas atjaunošanas un atzīšanas piepildīšanu”. Esot nepieciešams arī radīt latviešu tautai pārvaldes orgānu, “kam būtu piešķirtas suverēnas tautas valdības tiesības, kas atrodas ciešā savienībā ar Vācijas valsti”. Vēstules beigās fon Ribentrops tika lūgts “ievadīt Latvijas suverenitātes atzīšanu un apstiprināšanu no Vācijas valsts vadības puses”.³⁸

Uz šiem iesniegumiem ne Rozenbergs, ne arī Ribentrops neatbildēja. Tomēr situācija mainījās ar 1945. gada 21. janvāri, kad SS reihsfirera Heinriha Himlera

³⁶ Memorandum über die rechtliche Lage der Verträge ..., 13. lpp.

³⁷ Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule Rozenbergam, 11.11.1944. Ģenerāldirektora Jāņa Mieža dokumenti, K. Kangera privātkolekcija [dokuments Nr. 10].

³⁸ Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule fon Ribentropam, 14.12.1944. Ģenerāldirektora Jāņa Mieža dokumenti, K. Kangera privātkolekcija [dokuments Nr. 11].

(*Heinrich Himmler*, 1900–1945) rokās tika nodota Kurzemes pārvaldīšana. Himlers bija ar mieru pieļaut kādas latviešu Nacionālās komitejas izveidošanu, kurai arī varētu uzticēt Kurzemes pārvaldi. Tādu uzdevumu Latviešu leģiona ģenerālinpektors Rūdolfis Bangerskis saņēma no SS Galvenās pārvaldes šefa Gotloba Bergera (*Gottlob Berger*, 1896–1975) 1945. gada 6. februārī. Pirms Bangerskis šo darbu uzņēmas, viņš vāciešiem bija iesniedzis savu memorandu ar priekšlikumiem, tā beigās bija četri punkti, kas saistījās ar Latvijas tiesisko statusu:³⁹

“Pēc maniem ieskatiem, no vācu puses nepieciešami šādi deklarējumi:

- 1) ka Vācija ne 1940. gadā, ne arī tagad neatzīst Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai;*
- 2) ka Vācija joprojām uzskata Latviju par patstāvīgu un neatkarīgu valsti 1940. gada 17. jūnija robežās;*
- 3) ka Vācijas valdība atzīst Latvijas pagaidu valdību par vienīgo suverēnās varas nesēju Latvijā;*
- 4) ka Latvijas pagaidu valdība tūlīt pārņem civilo pārvaldi ienaidnieka neieņemtā un no ienaidnieka atbrīvojamā Latvijas telpā ārpus frontes joslas.”*

Kā jau parasts, par šiem četriem iesnieguma punktiem vācieši neizteicās, tomēr atļaujot 1945. gada 20. februārī Potsdamā nodibināt Latvijas Nacionālo komiteju (turpmāk – LNK).⁴⁰ LNK turpmākai darbībai vajadzēja balstīties uz jaunievēlētā LNK prezidenta Rūdolfā Bangerskā (1878–1958) deklarāciju LNK dibināšanas sapulcē un Oskara Dankera (1883–1965) deklarāciju par Latvijas pagaidu satversmes principiem,⁴¹ lai tādā veidā tiktu sperti “pirmie soļi uz Latvijas atjaunošanu”.⁴²

Kopsavilkums

Latviešu Zemes pašpārvalde mēģināja noskaidrot, vai Vācijas reihs atzinis Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, vai Latvijas iedzīvotāji ir PSRS pilsoņi, kam pieder manta un īpašums Latvijā? Bez tam latviešu argumentācijā tika iekļauta arī starptautisko tiesību argumentācija, ka Latvija saskaņā ar starptautisko tiesību normām nav gājusi bojā, bet tā arī vāciešu okupācijas pārvaldes laikā turpina pastāvēt kā tiesību subjekts. To Zemes pašpārvaldes ierēdņi darīja atklāti, ar dažādiem iesniegumiem vērstoties pie vācu civilpārvaldes.

Vācieši savu nostāju Latvijas valsts tiesību jautājumā nekad atklāti neizteica, kaut savas pozīcijas viņi bija noskaidrojuši. Latvijas iedzīvotāji bija klasificējami kā piederīgi ienaidnieka valstij, respektīvi, viņi tika uzskatīti par PSRS pilsoņiem. Tas reizē arī nozīmēja, ka visa manta un īpašums Latvijā bija bijis PSRS īpašums, kas ar okupāciju pārgājis vācu rokās. Vācijas reihs uzskatīja Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā par likumīgu un to esot atzinis par galīgu (pat *de jure* izpratnē), kaut deklaratīvi tas nekad netika izdarīts. Un šī nostāja beigu beigās palika nemainīga visu kara laiku.

³⁹ Īss pārskats par Latvijas Nacionālās komitejas nodibināšanu un tās darbību laikā no 1945. gada 20. februāra līdz 31. maijam, bez datuma. K. Kangeris privātkolekcija [dokuments Nr. 12].

⁴⁰ Par Kurzemes pārvaldes un Latvijas Nacionālās komitejas jautājumiem tuvāk sk.: *Kangeris, K.* SS protektorāts: vācu Kurzemes pārvalde no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam. No: Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006, ISBN 9984-9613-9-7, 79.–89. lpp.

⁴¹ Abi dokumenti atrodami avīzē *Latvju Balss*, 1945. 24. februāris, Nr. 13.

⁴² *Latvju Balss*, 1945. 3. marts, Nr. 15.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Kangeris, K.* Izvēles iespējas: "Jaunā Eiropa", padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un "lielā politika" kara gados (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj. Latvija Otrajā pasaules karā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-98-6, 79.–94. lpp.
2. *Kangeris, K.* Latvijas Centrālā Padome – Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas uzturētāja? Referāts vienības "Austrums" sarīkojumā Rīgā 17.10.2013.
3. *Kangeris, K.* Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 137.–172. lpp.
4. *Kangeris, K.* Pilsonība un manta – tiesiskie un valststiesiskie jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1944): Latvijas tirdzniecības flote. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 547.–561. lpp.
5. *Kangeris, K.* SS protektorāts: vācu Kurzemes pārvalde no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam. No: Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006, ISBN 9984-9613-9-7, 79.–89. lpp.
6. *Kangeris, K.* Vācijas – PSRS un Zviedrijas – PSRS 1941. gada slepenie līgumi par Latviju/Baltijas valstīm. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 24. sēj. Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-09-3, 332.–340. lpp.
7. *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945). Izpētes aktualitātes un rezultāti. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 235.–279. lpp.

Arhīvu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

1. Der Generalkommissar in Riga. 69. f., 1a. apr., 29. l.
2. Der Reichskommissar für das Ostland. P 70. f., 5. apr., 32., 56. l.

Bundesarchiv – Berlin (BA-B) (Vācijas Federālais arhīvs)

1. Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete. R 6. f., 5., 24., 58., 165., 167. l.
2. Reichskommissar für die Behandlung feindlichen Vermögens. R 87. f., 89., 90. l.
3. Reichskommissar für das Ostland. R 90. f., 4., 122. l.
4. Generalkommissar Riga. R 92. f., 45., 1281. l.

National Archives and Records Administration (NARA)

1. Internal Affairs of Latvia. M 1177. f., 17. rullis.

Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives (HI)

1. Feldmanis collection, Box 2.

K. Kangera privātarhīvs

1. Ģenerāldirektoru padomes sēžu protokoli (kopijas).
2. Ģenerāldirektora J. Mieža dokumenti.
3. Latvijas Nacionālās komitejas dokumenti (kopijas).

Publicētie dokumenti

1. *Ezergailis, A.* Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945. What Did America Know? No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5. sēj. Rīga, 2002, ISBN 9984-601-05-6, 335.–342. lpp.
2. Latvijas suverenitātes ideja liktengriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Sast. Vilis Samsons. Rīga: Zinātne, 1990, ISBN 5-7966-0671-9, dok. Nr. 26, 134.–136. lpp.
3. *Siliņš, L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2001, ISBN 9984-643-36-0, 239.–251. lpp.
4. *Zemgals, B.* Dienās baltās nebartās. Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. Ženēvā: Leonīds Zemgals, 1949, 155.–163. lpp.

Latvijas tiesiskās nepārtrauktības aspekti Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbībā

Aspects of Legal Continuity of the Republic of Latvia in the Activities of Latvian Foreign Service

Dr. hist. Ainārs Lerhis

LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks
Austrumeiropas politikas pētījumu centra valdes priekšsēdētājs
E-pasts: *ainars_lerhis@yahoo.co.uk*

This article describes some aspects of legal continuity of the Republic of Latvia in the work of Latvian foreign service in the West during 1940–1991, i.e., the time of occupation and annexation of Latvia. Legal aspects of the activities implemented by Latvian foreign service must be analyzed because the principal aims of diplomats were the safeguarding of the *de jure* status of the Republic of Latvia, political and diplomatic struggle for the restoration of independence, informational work and consular activities. The current article provides reflection upon the analysis of extraordinary powers (May 17, 1940), official position against two foreign occupation powers, continuation of use of Latvian laws in consular work, specific situation due to the lack of government, the position of Latvian diplomats in discussions with Latvian exile community in the West about Latvian Constitution, the idea of government-in-exile, and the policy of Western powers as to the legal status of Latvian diplomats in these countries.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas ārlietu (diplomātiskais un konsulārais) dienests, Latvijas valsts tiesiskā nepārtrauktība, Baltijas jautājums starptautiskajās attiecībās, Latvijas neatkarības atjaunošana.

Keywords: Foreign (diplomatic and consular) Service of the Republic of Latvia, legal continuity of the State of Latvia, Baltic issue in international relations, restoration of independence of Latvia.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	106
1. <i>Valdības 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras, ārlietu dienesta statuss un uzdevumi pēc okupācijas</i>	107
2. <i>Latvijas Republikas starptautisko saistību, līgumattiecību un tiesisko aktu darbības turpināšanās</i>	112
3. <i>Sūtņu nostāja pret abām okupācijas varām un trimdas valdības jautājums Otrā pasaules kara gados</i>	114
4. <i>Diplomātu uzskati par 15. maija autoritārā režīma posmu, sūtņu pilnvarām, trimdas valdības ideju pēc kara un valsts iekārtu nākotnes Latvijā</i>	116
5. <i>Ārlietu dienesta nostāja par "18. novembra Latvijas" valstiskās neatkarības atjaunošanu</i>	120

<i>Kopsavilkums</i>	122
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	123
<i>Literatūra</i>	123
<i>Normatīvie akti</i>	124
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	124
<i>Arhīvu dokumenti</i>	124
<i>Publicētie dokumenti</i>	125

Ievads

Raksta mērķis ir sniegt vispārēju ieskatu tajos Latvijas diplomātu darbības virzienos 1940.–1991. gadā, kuriem bija saskare ar juridiskiem jautājumiem un to izmantošanu Latvijas ārlietu dienesta darbībā okupācijas un aneksijas periodā, kā arī analizēt daudzus būtiskus Latvijas Ārlietu dienesta vadošo amatpersonu sastādītos dokumentus, kas atainoja Latvijas valsts oficiālo viedokli Latvijas valsts *de jure* turpināšanās jautājumā. Analizēti vairāki vēstures literatūrā minēti Latvijas Republikas ārlietu dienesta dokumentu aspekti, kas līdz šim mazāk uzsvērti. Daļa dokumentu, kas fiksēti un visai plaši analizēti vēstures literatūrā (piemēram, Latvijas sūtņu protesta notas pret okupāciju 1940. gada jūlijā un augustā), raksta ierobežotā apjoma dēļ netiks vēlreiz apskatīti.

Mūsdienās Latvijas Saeimas Juridiskais birojs ir secinājis un Augstākā tiesa atzinusi, ka valsts varas institūcijām ir saistošs 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas preambulā ietvertais vēsturisko faktu izklāsts un to juridiskais novērtējums, kas pamato valsts nepārtrauktības doktrīnu.¹ Pēc raksta autora domām, arī tiem vēsturiskajiem faktiem, kas saistīti ar Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbību Latvijas valsts tiesiskās turpināšanās aizstāvēšanā, ir nozīme ne tikai no vēsturiskā, bet arī no juridiskā viedokļa, tādēļ tie varētu izraisīt juristu interesi. Šādu nozīmi ir jau apliecinājusi ārlietu dienesta darbības faktu izmantošana divos Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos² un vairākās juridisko dokumentu publikācijās un tiesību speciālistu rakstos.³

Ņemot vērā to, ka Latvijas valstiskā neatkarība 1990.–1991. gadā tika atjaunota, balstoties uz nepārtrauktības doktrīnu, Satversmes tiesa 2010. gada 13. maijā secināja, ka likumdevēju saista arī augstāko valsts amatpersonu rīcība ārzemēs valsts okupācijas periodā. Satversmes tiesa, analizējot pilsonības jautājuma risinājumu pēc neatkarības atgūšanas, sprieduma konstatētajā daļā norādīja, ka 1919. gada 23. augusta Likuma par pavalstniecību un 1936. gada 20. februāra Likuma par ārzemju pasēm “normas bija spēkā līdz brīdim, kad tajās ietverto regulējumu aizstāja leģitīmas Latvijas varas pārstāvju izdotas jaunākas tiesību normas”. Turpat tālāk svarīgs konstatējums: “. okupācijas laikā Latvijas valsts sūtniecības ārzemēs rīkojās Latvijas valsts vārdā, lai stiprinātu Latvijas valsti, un to izdotie lēmumi un veiktās darbības ir spēkā”. Pilsonības atjaunošanas procesā bija svarīgi ņemt vērā gadu

¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 75. lpp.

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lieta Nr. 2007-10-0102. No: Robežlīgums. Spriedums. Materiāli. Komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, ISBN 987-9984-840-06-2, 338.–497. lpp.; [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [aplūkots 12.12.2015.].

³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri ..., 155. lpp.; *Pleps, J.* Latvijas Republikas kontinuitātes pamatošana. No: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5, 206.–233. lpp.

desmitiem ilgušo Latvijas konsulāro pārstāvniecību praksi nacionālo tiesību normu piemērošanā.⁴

Latvijas diplomātiskā dienesta darbība ir cieši saistīta ar valsts likteni visā valsts pastāvēšanas garumā. Neatkarību atguvušās Latvijas valsts nākotnei ir svarīgi vēsturisko skatījumu papildināt ar izvērtējumu no valstiskā viedokļa. Tāpēc nākotnē ir pētāms, piemēram, jautājums, kādus Latvijas tiesību aktus un cik lielā apjomā Latvijas ārlietu dienests izmantoja pēc 1940. gada okupācijas. Minētais aspekts šajā rakstā nedaudz skarts vēsturnieka ieskatā.

1. Valdības 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras, ārlietu dienesta statuss un uzdevumi pēc okupācijas

1940. gada 17. maijā Latvijas Ministru kabinets nolēma sūtņim Londonā – Kārlim Zariņam – piešķirt ārkārtējās pilnvaras: aizstāvēt Latvijas intereses visās valstīs (faktiski – Rietumvalstīs), izņemot ģeogrāfiski tuvākās valstis Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Savienību; izdot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām (izņemot misijas jau minētajās zemēs); rīkoties ar valsts līdzekļiem un kustamo un nekustamo mantu, kas ir attiecīgo misiju rīcībā; uz laiku atcelt no amata sūtņus, kā arī atcelt no amata vai pārvietot pārējos misiju darbiniekus; likvidēt pārstāvniecības, izņemot sūtņniecību ASV; iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm, kā arī ārkārtējos apstākļos nodot šo pilnvaru sūtņim ASV Alfrēdam Bilmanim. Šīs pilnvaras stātos spēkā arī tad, ja kara apstākļu dēļ Latvijas valdībai nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar Latvijas diplomātiskajām un konsulārajām misijām Rietumeiropā, bet pilnvaru spēkā stāšanās laiku noteiktu ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtņim Londonā. Ja tehnisku iemeslu dēļ ārlietu ministram nebūtu iespējams nodot rīkojumu sūtņim Londonā, pēdējam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras stātos spēkā automātiski.⁵ Pilnvaras bija iecerētas, lai varētu turpināt Latvijas valsts interešu pārstāvēšanu ārzemēs ārkārtējā gadījumā Otrā pasaules kara apstākļos. Ārkārtējās pilnvaras uzlika jaunus pienākumus sūtņiem K. Zariņam un A. Bilmanim papildus viņu sūtņu pilnvarām.

Nav konstatēts, ka Latvijas sūtņi Londonā K. Zariņš vai ārlietu dienests kopumā laikā no ārkārtējo pilnvaru apstiprināšanas (1940. gada 17. maijs) līdz PSRS ultimātīvās notas Latvijas valdībai akceptēšanai un pirmajam lēmumam par valdības demisiju (16. jūnijs) un PSRS īstenotās okupācijas sākumam (17. jūnijs) būtu no Latvijas pirmskara neatkarības perioda pēdējās suverēnās valdības saņēmuši kādas papildu instrukcijas par turpmāk ieņemamo nostāju, konkrētiem uzdevumiem diplomātu tālākai darbībai un viņiem saistošus juridiskus aktus turpmākās darbības jautājumā, kā arī ārkārtējo pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu efektīvi politiski un

⁴ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums] Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu “ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 18. maijs; [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

⁵ LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4388. l., 12., 16., 17., 28. lp.; Hoover Institution Archives (HIA), Vilis Sumans Collection, box 1, folder “Increment April 1978”; 1940. gada 17. maija pilnvara. *Latvju Ziņas*, 1947. 24. decembris, 3. lpp.; *Valters, M.* 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras ar pilnvaru tekstu. Stokholma: Jaunā Latvija, 1951, 46., 48. lpp.; Ārkārtējo pilnvaru teksts. No: Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. Sast. I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Rīga, 1995, 278.–280. lpp.; *Andersons, E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj. Stokholma, 1984, 413. lpp.; Latvijas valsts tiesību avoti ..., 211.–212. lpp.

diplomātiski turpināt cīņu par Latviju.⁶ Valdība arī 16.–17. jūnijā atturējās sūtniecībām nosūtīt instrukcijas par ārkārtējām pilnvarām okupācijas gadījumā.⁷

Tātad palika spēkā iepriekšējie tiesību akti, kas līdzšinējos gados tika izmantoti darbam miera laika apstākļos. Protams, nebija iespējams prognozēt visas nianšes, kādas varētu rasties brīdī, kad ārkārtēja situācija pienāks, un sīki reglamentēt iespējamo nepieciešamo rīcību.

Latvijas valdība pat darbības izbeigšanas brīdī neinformēja sūtņus ārzemēs par tur noguldītajām Latvijas valsts vērtībām – zeltu un ārzemju valūtu. Latvijas sūtniecības ārzemēs varēja rīkoties tikai ar sūtniecību rīcībā esošajām nelielajām summām, bet ne ar Latvijas valsts līdzekļiem, jo Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām valdība nebija devusi attiecīgas pilnvaras.⁸

Ārkārtējo pilnvaru tekstā nekas nebija minēts par valdības protesta funkciju nodošanu sūtņiem. Turklāt pilnvarās minētie sūtņi būtu varējuši protestus iesniegt tikai rezidences valstu valdībām (turklāt tikai ārpus Baltijas reģiona), bet ne Padomju Savienībai. Ietekmīgāka būtu bijusi starptautiskai sabiedrībai kopumā adresēta politiska paziņojuma deleģēšana sūtņiem, bet arī šāds variants pilnvarās nebija paredzēts. Netika paredzēta iespēja veikt arī citas valdības funkcijas ārzemēs (piemēram, atsevišķu ministriju veidošanu, kādas bija vairākām citu valstu trimdas valdībām Londonā).⁹

1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras sūtnim K. Zariņam bija valdības izdots ārlietu dienesta iekšējs dokuments. Pilnvaru galvenā nozīme bija ārlietu dienesta darbības turpmākā nodrošināšanā, vēlākajos gados daži pilnvaras uzskatīja par dokumentu, kas nodrošina Latvijas valsts kontinuitāti. Arī paši sūtņi dienesta iekšējās diskusijās vēlāk pēc okupācijas, kad viņi jau bija saskārušies ar ārkārtējo pilnvaru praktiskās pielietojuma jautājumiem, pilnvaras uzskatīja par visai ierobežotām un nepilnīgām, piemēram, ierobežotā veidā varēja kārtot kuģu lietas. Sūtņu darbība vairākās valstīs bija izņemta no pilnvaru darbības loka. Pilnvaroti tika sūtņi, kuri bija jau krietiņi gados.

Tā kā valdība nebija konkretizējusi pilnvaru apjomu, pielietojuma sfēras un darbības mehānismu, vēlāk “gan K. Zariņam, gan viņa darba turpinātājiem parasti nācās vadīties pēc apstākļiem”.¹⁰

Kā zināms, K. Ulmaņa valdība 1940. gada 16. un 17. jūnija sēdēs nolēma pieņemt PSRS valdības 16. jūnijā izvirzīto ultimātu un nepretoties padomju okupācijai ne diplomātiskā, ne militārā ceļā. K. Ulmanis ārkārtas situācijā diplomātiskā protesta nianšes un nozīmi ilglaicīgā perspektīvā nespēja vai nevēlējās saprast. Šķiet, netika ņemts vērā, ka valsts vadītājs un valdība nes atbildību par sava ārpolitiskā lēmuma

⁶ *Feldmanis, I.* Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzišana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940). No: Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6, 51. lpp.; Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940 ..., 21. lpp.; *Feldmanis, I., Freimanis, A. A., Lerhis, A., Ziemele, I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991). No: Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu ..., 132. lpp.; *Stranga, A.* Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē. *Latvijas Vēsture*, 1994. Nr. 1, 24. lpp.

⁷ *Lerhis, A.* Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, 228. lpp.

⁸ *Andersons, E.* Latvijas vēsture ..., 84.–414. lpp.; *Latvju Enciklopēdija*. E. Andersona red. 4. sēj. Rockville, 1990, 504.–505. lpp.

⁹ *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132. lpp.

¹⁰ *Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā. No: Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga, 2003, 33. lpp.

sekām arī starptautiski tiesiskā aspektā, kas var atstāt ietekmi uz daudziem gadu desmitiem.¹¹ Lai arī to Latvijas diplomātu iespējas, kuri strādāja Rietumvalstīs, pievērst pasaules uzmanību Latvijas liktenim bija ierobežotas, viņi laikā no 1940. līdz 1991. gadam turpināja izstrādāt un paust oficiālu viedokli Latvijas valsts vārdā un no Latvijas valsts interešu viedokļa aizstāvēja Latvijas valsts un latviešu tautas intereses, turklāt tas attiecās ne tikai uz trimdā, bet arī dzimtenē dzīvojošo latviešu tautas daļu, kam ilgus gadus nebija iespējams paust brīvu gribu demokrātiskā ceļā. Viens no svarīgākajiem diplomātu darbības virzieniem bija Latvijas valsts tiesiskās turpināšanās saglabāšana.

Sevišķi uzskatāmi un intensīvi Latvijas ārlietu dienesta izstrādātais Latvijas Republikas oficiālais viedoklis tika pausts pirmajā gadā pēc Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšanas, Vācijas un PSRS kara laikā un neilgi pēc tā beigām. Šajos gados tika izstrādāti valsts nostājas pamatprincipi, kuriem Latvijas ārlietu dienests sekoja visus turpmākos gadus līdz valstiskās neatkarības atgūšanai. Vairāku dokumentu saturā izpaužas ne tikai politiskas nostādnes, bet arī juridisks vērtējums, Latvijas valsts situācijas skaidrojums.¹²

Pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā K. Zariņš sāka rīkoties, ievērojot izsniegtās ārkārtējās pilnvaras. Sūtņi nolēma turpināt darbu saskaņā ar pēdējās neatkarīgās valdības agrākiem rīkojumiem un Latvijas Republikas tiesību aktiem.

Jaunu tālākās darbības instrukciju nesaņemšana nekļuva par pamatu diplomātu darbības izbeigšanai. Pēc 21. jūlija vairāki sūtņi un grupa zemāka ranga diplomātu visā savā darbībā uzskatīja Augusta Kirhenšteina un vēlāk Viļa Lāča vadīto Latvijas PSR valdību par nelikumīgu, tāpēc arvien uzsvēra, ka turpina pārstāvēt Latvijas Republiku kā *de jure* pastāvošu valsti un tās pēdējo neatkarīgo valdību – Kārļa Ulmaņa valdību. Zināmā mērā tā bija rīcība “ar atpakaļejošu datumu”, taču no starptautisko tiesību viedokļa principiāla un loģiska. Latvijas ārlietu dienesta diplomāti arī turpmākajos piecdesmit gados turpināja deklarēt savu pakļautību pēdējai Latvijas pirmā neatkarības perioda suverēnajai valdībai, kas bija starptautiski atzīta.

Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs atzina ārkārtējās pilnvaras un pakļāvās tām.¹³ Sūtņi K. Zariņš uzskatīja, ka ārkārtējās pilnvaras vienmēr var būt noderīgas diplomātiskā dienesta iekšējām vajadzībām, kā arī eventuālām uzstāšanās reizēm starptautiskās konferencēs.¹⁴ Izsniegto pilnvaru norakstus K. Zariņš iesniedza ārvalstu valdībām,¹⁵ un ārkārtējām pilnvarām bija svarīga nozīme jau 1941. gadā, kad padomju iestādes centās pārņemt savā rīcībā Latvijas kuģus ārzemēs.¹⁶ Lidzīgus pilnvaru norakstus A. Bilmanis izsūtīja Amerikas kontinenta valstu valdībām.

Latvijas valsts oficiālie pārstāvji – diplomāti – starptautiski protestēja pret Latvijas okupāciju, aneksiju un inkorporāciju un pieprasīja tiesiski neatzīt Padomju Savienības rīcību Latvijā un turpināt atzīt Latvijas Republiku.¹⁷

¹¹ Lerhīšs, A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008). No: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.–14. novembris, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5, 110. lpp.

¹² Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Dokumentu krājums. Sast. A. Lerhīšs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, 41.–87. lpp.

¹³ Sīkāk sk.: Lerhīšs, A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts). No: Vēsturnieks profesors *Dr. phil.*, LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiēdu vēltījumi 70 gadu jubilejā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 269.–270. lpp.

¹⁴ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 133. lpp.

¹⁵ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 133. lpp.; Lerhīšs, A. Pārmaiņas ..., 271.–272. lpp.

¹⁶ Pilnvaras, ārkārtējās. No: Latvju Enciklopēdija. Red. A. Švābe. 3. sēj. Stokholma, 1953–1955, 1942. lpp.

¹⁷ Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 45.–59., 61.–68. lpp.

Latvijas un pārējo Baltijas valstu sūtņi varēja turpināt darbību tikai tajās rezidences valstīs, kuru valdības viņiem to atļāva darīt un turpināja viņus uzskatīt par pilnvarotiem un pakļautiem pēdējo neatkarīgo valdību jurisdikcijai. Sūtņi nevarēja pretendēt uz valstu vai valdību galvu funkciju pildīšanu, jo viņus savulaik amatos iecēla suverēnas valdības. Sūtņi savus amatus paši nevarēja paaugstināt (nebija iespējams iecelt sevi augstākos amatos, kļūt par trimdas valdību ministriem u. tml.). Baltijas valstu sūtņi Rietumvalstīs kļuva par nedaudzajām amatos palikušajām šo valstu oficiālām amatpersonām. Diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāji tagad bija šo valstu augstākās amatpersonas. Tikai Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadītājam un diplomātisko misiju vadītājiem saglabājās tiesības, iespējas un atbildība izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli par jebkuriem starptautiskās politikas jautājumiem un notikumiem, kuri skāra Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.¹⁸ Par izstrādāto Latvijas valsts nostāju viņi centās informēt citas valstis, izmantojot diplomātiskos kanālus. Šo darbību ir pamats uzskatīt par Latvijas valsts ārpolitikas turpināšanos, lai gan visai ierobežotā apjomā.¹⁹

Baltijas valstu diplomāti turpināja aizstāvēt savu valstu intereses saskaņā ar neatkarīgo valdību agrāk dotajām un rezidences valstu valdību agrāk atzītajām pilnvarām. Izmantojot savu statusu un pieejamās diplomātiskās iespējas, nepastāvot neatkarīgai vai trimdas valdībai, viņi uzņēmās iniciatīvu uzsākt diplomātisku cīņu pasaulē par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Diplomāti turpmāk gadu desmitiem nezaudēja cerību un galveno orientieri savā darbībā – cīņu par neatkarības atjaunošanu perspektīvā nākotnē.²⁰ Baltijas valstu ārlietu dienestu darbības turpināšanās Rietumos apliecināja šo valstu *de jure* pastāvēšanu.

Kopš 1940. gada vasaras Rietumu lielvalstis par Baltijas valstu oficiālajiem pārstāvjiem uzskatīja tikai pēdējo valdību diplomātiskos pārstāvjus, kuri bija pilnvaroti darbībai ārzemēs un akreditēti rezidences valstīs, nebija atkāpušies no amata (kuriem nebija darbības pārtraukuma) un turpināja pildīt savas funkcijas.²¹ Diplomātus minētās valstis turpināja atzīt par Latvijas pēdējās neatkarīgās valdības likumīgiem pārstāvjiem, kuriem ir tiesības turpināt runāt Latvijas valsts vārdā un izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli. Vairākās pasaules valstis turpināja darboties Latvijas Republikas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības.²² Vēlākos gados neoficiāli tika pieļauta arī vairāku Latvijas ārlietu dienesta bijušo darbinieku atjaunošana dienestā un viņu pusoficiāls statuss pie šo valstu valdībām. Sūtņi, kas paši bija atteikušies no amata 1940. gadā (vai arī pārtraukuši darbu piespiedu ceļā rezidences valstu prasību dēļ slēgt sūtniecības), savu darbību ne kara laikā, ne pēc kara gan vairs nevarēja atjaunot.

Latvijas Republikas diplomātijas vēsturē 1940. gada jūlijā sākās jauns posms ar jauniem uzdevumiem. Tieši Latvijas diplomātiskais dienests pēc 1940. gada okupācijas bija *de jure* pastāvošās Latvijas Republikas vienīgā valsts varas iestāde, kura turpināja pildīt Latvijas Republikas valsts varas funkcijas. Dienests kopš padomju okupācijas bija vienīgais likumīgais *de jure* Latvijas Republikas valsts varas pārstāvis. Tas turpināja darboties bez pārtraukuma visu Latvijas *de facto* okupācijas

¹⁸ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132.–133. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 280. lpp.

¹⁹ Lerhis, A. Latvijas ārpolitika un diplomātiskais dienests. No: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā valsts. Akadēmiskie raksti. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: LZA, 2014, ISBN 978-9934-8373-4-0, 391.–392. lpp.

²⁰ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 280., 274. lpp.

²¹ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 138.–139. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 282. lpp.

²² [Lerhis, A.] Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997). No: Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997, 17. lpp.

un aneksijas periodu līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991. gadā un ļoti ierobežotā apjomā turpināja pārstāvēt Latvijas Republikas un tās pilsoņu intereses ārvalstīs. Šo iespēju nodrošināja Latvijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas neatzīšana.²³ Lai arī sūtnim K. Zariņam dotajām ārkārtējām pilnvarām piemita būtiski trūkumi un tās bija ierobežotas, tomēr tām turpmāk izrādījās svarīga politiska nozīme cīņā par Latvijas valsts *de jure* pastāvēšanas turpināšanos un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta turpmākās darbības nodrošināšanā.

Kā 2010. gada maijā atzina Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Latvijas diplomātisko pārstāvniecību darbība okupācijas periodā bija vienīgā Latvijas valsts rīcības spējas izpausme, un okupācijas radītajā ārkārtas situācijā (valdības atbalsta neesamība) šī ierobežotā valsts rīcības spēja arī noteica pārstāvniecību darbību.²⁴

Turpmāk piecdesmit gadus Latvijas diplomāti ārzemēs uzturēja prasību par Latvijas valsti, un šis fakts ir būtisks nepārtrauktības doktrīnas kontekstā.²⁵ Ilgus gadus Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs turpināja pārstāvēt Latvijas valsti, diplomātiski centās saglabāt Latvijas starptautiski tiesisko statusu un nākotnē atjaunot Latvijas neatkarību. Lai to veiktu, sūtniecībām nevarēja būt nekādu citu līdzekļu kā tikai balstīšanās uz starptautisko tiesību normām. Tāpēc diplomāti tās lietoja precīzi un uzkrāja vērtīgu pieredzi, kas noderēja 80.–90. gadu mijā, Trešās atmodas laikā.²⁶

Neatkarību zaudējušas valsts situācija kardināli atšķīrās no pilntiesīgu suverēnu valstu situācijas – piepeši trūka visai daudzu instrumentu, kas viegli pieejami neatkarīgu valstu diplomātiem. Taču veicamie uzdevumi – tieši pretēji – varētu teikt, kļuva pat izšķiroši valsts tālākai pastāvēšanai, jo bija jāaizstāv daudzi valsts eksistences pamatjautājumi, kuru esamība un risināšana valstiskas neatkarības apstākļos parasti nav apdraudēta.

Svešu varu valdīšanas piecdesmit gadi dzimtenē radīja sarežģītu un specifisku laikmetu Latvijas ārlietu dienesta vēsturē – tāda nebija neatkarīgo valstu iestādēm. Baltijas valstu diplomāti ieguva tādu specifisku pieredzi, kādu neatkarīgu valstu diplomāti nebija spiesti iegūt. Galvenais trūkums bija valsts galvas un valdības neesamība, no kā izrietēja dažādi ierobežojumi starptautiskā plāksnē un arī “iekšpolitikā” (Latvijas valsts jautājumu apspriešanā trimdā).

Pēc Otrā pasaules kara no rezidences valstu valdību puses tika pieļauta jaunu Latvijas sūtniecību vadītāju iecelšana par pilnvarotajiem lietvežiem (Jūlijs Feldmanis, Arnolds Spekke un Anatols Dinbergs ASV, Teodots Visvaldis Ozoliņš Lielbritānijā).

Svarīgi izrādījās kuģu īpašnieku un jūrnieku tiesību aizsardzības jautājumi, tomēr, kā jau minēts, ārkārtējās pilnvarās tiem nebija veltīta pienācīga uzmanība. Ārkārtējās pilnvaras nedeva K. Zariņam tiesības izriktot Latvijas kuģus ārvalstu ostās, un dokumentā kuģi nebija minēti. Latvijai ārzemēs nebija iestādes ar plašām pilnvarām kuģniecības lietās, vai nu tā būtu kāda kuģu īpašnieku pārstāvniecība (vai kuģniecības aģentūra), vai arī kāda diplomātiskā vai konsulārā pārstāvniecība ar tiesībām izriktot kuģus, kā tas bija Norvēģijai, Beļģijai un citām kara laikā okupētām valstīm. K. Zariņš jau 1940. gada 19. septembrī vēstulē A. Bilmanim atzina,

²³ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 131. lpp.; [Lerhis, A.] Ieskats ..., 19. lpp.

²⁴ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

²⁵ Turpat.

²⁶ [Lerhis, A.] Ieskats ..., 15.–16. lpp.

ka, risinot kuģniecības un banku jautājumus, vairāk var panākt ar sūtņa pilnvarām, nevis ar ārkārtējām pilnvarām. To viņš attiecināja gan uz A. Bilmaņa, gan savu darbību.²⁷

2. Latvijas Republikas starptautisko saistību, līgumattiecību un tiesisko aktu darbības turpināšanās

Arī Latvijas diplomātisko pārstāvju protesti sekmēja to, ka vadošās Rietumvalstis 1940. gada vasarā valstu vardarbīgu iekarojumu neatzīšanas principu (t. s. Stimsona doktrīnu) attiecināja arī uz Baltijas valstīm un aizsāka Latvijas un pārējo Baltijas valstu okupācijas un aneksijas *de jure* neatzīšanu.²⁸ Diplomāti pārzināja Stimsona doktrīnas principus – šis zināšanas viņi izmantoja, sastādot protestus 1940. gadā. Ne visi diplomāti bija profesionāli juristi, tomēr viņi savu zināšanu robežās lietoja arī juridiskus argumentus, protesta notās Rietumvalstu valdībām dažādos formulējumos paustā principiālā nostāja balstījās uz starptautisko tiesību normām. Latvijas diplomāti ilgus gadus aizstāvēja principu *ex iniuria ius non oritur* (“nelikumība nerada tiesības”).

Par labu valsts identitātes un tiesību subjekta saglabāšanās faktam liecina arī tas, ka okupācijas, aneksijas un inkorporācijas laikā netika pārtrauktas 20. gs. 20.–30. gados ar Latviju noslēgtās starptautiskās saistības un līgumattiecības ar vairākām valstīm. Pēc Otrā pasaules kara starptautisko līgumu reģistros²⁹ joprojām bija iekļauti ar Latviju starpkaru periodā noslēgtie divpusējie un daudzpusējie līgumi.³⁰ Daudzpusējie līgumi, kurus katra no Baltijas valstīm bija noslēgusi līdz 1940. gadam, tika pārņemti no Tautu Savienības 1946. gadā un deponēti ANO ģenerālsekretāram.³¹ Latvijas un ārvalstu līgumi palika spēkā, bet to darbība tika apturēta. Tā, piemēram, 1983. gada Pasaules līgumu indeksā Latvija tika uzrādīta kā vairāku tādu daudzpusēju līgumu dalībvalsts, kuri ir slēgti līdz 1940. gadam un vēl joprojām ir spēkā. Līdzās tiesu praksei vairāku to valstu institūcijas, kuras neatzina Latvijas aneksiju un uzskatīja, ka valsts okupācija ir starptautisko tiesību pārkāpums, *de jure* uzturēja spēkā arī līgumsaistības ar Latviju.³² Piemēram, ASV šādu stāvokli akceptēja. 80. gadu beigās joprojām bija spēkā 10 starptautiski līgumi starp Latviju un ASV.

Pēc raksta autora domām, dažkārt sastopamais uzskats, ka šo divpusējo līgumu darbība kopš 1940. gada tomēr bija apturēta, ir apšaubāms. Viens no uzskatāmākajiem piemēriem tam, ka šie līgumi ne tikai palika spēkā, bet tos turpināja pielietot arī praksē, ir 1928. gada 20. aprīlī Rīgā parakstītais Latvijas un ASV draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums, kas stājās spēkā 1928. gada 25. jūlijā un turpināja būt spēkā arī 1940.–1991. gadā. Latvijas diplomāti ASV pēc 1940. gada atsaucās uz vairākiem Latvijas un ASV līgumiem, piemēram, uz Latvijas un ASV draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu gadījumos, kad bija runa par

²⁷ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 428. kaste.

²⁸ *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 134.–135. lpp.

²⁹ Starptautisko līgumu reģistrēšanas kārtība bija noteikta ar: UN General Assembly, Registration and Publication of Treaties and International Agreements: Regulations to give effect to Article 102 of the Charter of the United Nations, 14 December 1946, A/RES/97. Pieejams: <http://www.refworld.org/docid/3b00f09658.html> [aplūkots 20.03.2016.].

³⁰ Latvijas Republikas noslēgto starptautisko līgumu saraksts. A List of International Treaties Concluded by the Republic of Latvia. Sast. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Starptautisko tiesību nodaļa un Starptautisko līgumu nodaļa. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1996, 3. lpp.

³¹ Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, [1995], 48.–49. lpp.

³² Turpat, 10.–11. lpp.

praktiski risināmiem konsulāriem jautājumiem. Arī pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas šis līgums turpināja darboties, tas ir publicēts oficiālajā laikrakstā "Latvijas Vēstnesis" 1997. gada 21. martā un joprojām ir spēkā.³³

Latvijas sūtniecībās Londonā, Vašingtonā un Buenosairesā politiskais darbs pēc 1940. gada okupācijas koncentrējās galvenokārt uz informatīva rakstura darbību un cīņu par Latvijas pastāvēšanu un tiesībām. Darbs ar Latvijas pilsoņiem, kuģiem utt. koncentrējās konsulārajā nozarē un tika atzīts par ļoti svarīgu. Konsulātam Ņujorkā 1941. gada janvārī likvidējoties, konsulārās funkcijas pārņēma sūtniecība Vašingtonā.³⁴ Šeit savas konsulārās (pasu, dokumentu u. c.) lietas kārtoja astoņu latviešu kuģu komandas un daļa latviešu jūrnieku, kas pelnījās uz ārzemju kuģiem. Sūtniecība uzņēmās šo kuģu konsulāro pārraudzību un īpašnieku interešu aizsardzību. Sūtniecībai bija jāiesaistās vairākās tiesu prāvās, lai aizstāvētu prombūtnē esošo latviešu kuģu īpašnieku intereses un īpašumus. Tika turpināta arī citu Latvijas pilsoņu un viņu īpašumu konsulārā aizsardzība. Līdzīgu darbu veica sūtniecības Londonā un Buenosairesā.

Latvijas okupācijas periodā valsts diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības Rietumvalstīs savā darbībā vadījās no pirmsokupācijas laika normatīvajiem tiesību aktiem. Tie joprojām bija spēkā arī pēc Latvijas okupācijas. 1919. gada 23. augusta Pavalstniecības likuma, kā arī citu tiesību aktu – 1935. gada 7. decembra Konsulārā reglamenta,³⁵ 1936. gada 10. septembra Konsulārā dienesta instrukcijas,³⁶ 1936. gada 26. februāra Likuma par ārzemju pasēm,³⁷ 1936. gada 28. maija Instrukcijas pie Likuma par ārzemju pasēm³⁸ – piemērošana objektīvu apstākļu dēļ bija ierobežota. Latvijas valsts konsulārajiem pārstāvjiem nereti nācās, darbojoties attiecīgo valsts likumu garā, tomēr pielāgoties tādiem apstākļiem, kurus attiecīgo normatīvo aktu izstrādes laikā, proti, pirmsokupācijas laikā, nebija iespējams prognozēt.³⁹

³³ Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 12. jūnijs, 1.–6. lpp.; Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 17. burtn., 1928. 30. jūnijs, 499.–521. lpp.; Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. marts, 3.–4. lpp.; Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=42696> [aplūkots 05.12.2015.].

³⁴ A. Bīlmaņa 07.09.1940. vēstule K. Zariņam; 1940. D. 125.63/ Latvian Consulate-General, New York. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

³⁵ Konsulārais reglaments. *Valdības Vēstnesis*, 1935. 7. decembris, 1.–2. lpp.; Konsulārais reglaments. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 24. burtn., 1935. 29. decembris, 508.–511. lpp.; Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija. Rīga: Ārlietu ministrijas izdevums, 1936, 140 lpp.

³⁶ Konsulārā dienesta instrukcija. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 11. septembris, 1.–4. lpp.; 12. septembris, 1.–3. lpp.; 14. septembris, 4.–9. lpp.; 15. septembris, 2.–5. lpp.; 16. septembris, 1.–4. lpp.; 17. septembris, 1.–3. lpp.; Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija ..., 140 lpp.

³⁷ Likums par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 26. februāris, 1. lpp.; Likums par ārzemju pasēm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 4. burtn., 1936. 12. marts, 47.–48. lpp.

³⁸ Instrukcija pie likuma par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 15. jūnijs, 2.–3. lpp.; 16. jūnijs, 2.–4. lpp.

³⁹ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

3. Sūtņu nostāja pret abām okupācijas varām un trimdas valdības jautājums Otrā pasaules kara gados

Tāpat kā daudzos citos gadījumos, tieši politisku, nevis juridisku iemeslu dēļ trimdas valdību izveidot neatļāva. Visai bieži politiskie apsvērumi Rietumvalstu nostājā prevalēja pār juridiskajiem. Lielbritānijas valdība atteicās ārkārtējās pilnvaras atzīt par pamatu Latvijas trimdas valdības izveidošanai. Britu valdība atbildēja, ka K. Zariņam esot sūtņa akreditīvs, ģenerālkonsula eksekvatūra un ārkārtējās pilnvaras un ar to ir pietiekami; Rietumvalstu valdības trimdas valdību neatzītu un nesankcionētu. Tādā situācijā K. Zariņš nevarēja riskēt pazaudēt savu pilnvaru atzīšanu Rietumvalstīs, jo tad Latvijas intereses vairs neviens nebūtu pilnvarots pārstāvēt.⁴⁰ “Uz ārpusi” (kontakto ar citu valstu oficiālajiem pārstāvjiem) diplomāti centās darboties tā, lai rezidences valstis nevarētu pieprasīt diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību slēgšanu. Sūtniecību saglabāšanas apsvērumi bija būtisks arguments ne tikai uzmanīgā nostājā pret rezidences valstu valdībām, bet arī sūtņu principiālajā viedoklī pēckara gadu diskusijās ar latviešu bēgļu un trimdinieku pārstāvjiem Rietumvalstīs.

K. Zariņš 1944. gada 19. aprīlī rakstīja Voldemāram Salnājam, ka sūtņi nav valsts iekšējā režīma reprezentanti, bet gan pašas valsts pārstāvji un ka starptautisku atzīšanu nesaņems organizācija bez bruņotajiem spēkiem un valsts administrācijas. Sūtņi tēlaini izteicās, ka zars, uz kura sēž sūtņi, “būs liels atbalsts Latvijas nākotnes nostiprināšanai”.⁴¹ Nedaudz vēlāk, 12. maijā, K. Zariņš V. Salnājam rakstīja, ka Rietumu demokrātijas neatzīst nevienu pagrīdes valdību, kam nav administratīvās un militārās varas savā valstī.⁴²

Baltijas valstu okupācijas gados Rietumvalstis turpināja atzīt Latvijas diplomātus par Latvijas Republikas pirmā neatkarības perioda pēdējās neatkarīgās valdības pārstāvjiem. Rietumvalstis par Baltijas tautu un valstu likumīgajiem pārstāvjiem atzina tikai Baltijas valstu pēdējo suverēno valdību pārstāvjus, bet ne iespējamu jaunu struktūru veidotājus, kuriem nebija tautu pilnvarojuma – kuri nepārstāvēja nekādas Latvijā bijušas vai esošas organizācijas un kuriem nebija nekāda juridiska Latvijas pilnvarojuma veidot valdību. Pēc Rietumvalstu uzskata jaunu trimdas valdību veidošanās gadījumā šīs valdības būtu pilnīgi jaunas ārzemēs sastādītas valdības, kurām nebūtu nekādu saikņu ar pēdējām suverēnajām Baltijas valstu valdībām. Par šādiem Baltijas valstu oficiālajiem pārstāvjiem neuzskatīja pat pēdējo suverēno valdību ministrus (jo viņi, kaut arī piespiedu ceļā, tomēr bija atkāpušies no amata).

Baltijas valstīm veidot trimdas valdības Rietumvalstis neļāva arī tāpēc, ka šo valstu pēdējās neatkarīgās valdības bija izbeigušas darbību un to pārstāvji nebija bēguši no dzimtenes uz ārzemēm ar līdzīgu līdzi paņemtām līdzšinējās valsts galvas vai valdības attiecīgām pilnvarām veidot trimdas valdību. Baltijas valstis bija rīkojušās bezdarbīgi, piemēram, atšķirībā no Polijas.

Latvijas Satversme, kuras darbība 1940. gada 17. jūnijā joprojām bija apturēta, neparedzēja valsts varas kontinuitātes iespēju valsts galvas, valdības vadītāja vai citu valdības locekļu personā ārkārtējā, piemēram, kara un okupācijas gadījumā. Pēc raksta autora domām, tam būtu bijis jābūt Satversmes līmeņa jautājumam. Kā

⁴⁰ LNA LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.; *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 138. lpp.; [Lerhī, A.] Ieskats ..., 16. lpp.

⁴¹ K. Zariņa vēstules kolēģiem. 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 166. lpp.

⁴² K. Zariņa vēstules kolēģiem. 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

minēts vēstures literatūrā, 30. gadu beigās K. Ulmaņa uzskats bija, ka tieši starptautiskās situācijas saasināšanās apstākļos Latvija nevar atļauties nodarboties ar Satversmes reformu un nepieciešamā tiesiskā regulējuma jautājumus parlamenta neesamības apstākļos ir iespējams operatīvāk risināt ar valdības pieņemtu likumu palīdzību.

Savukārt Polijas 1935. gada konstitūcijas 24. pants deva iespēju valsts prezidentam ārkārtējā gadījumā iecelt pēcteci prezidenta amatā. 1939. gada 17. septembrī Polijas Valsts prezidents Ignācijs Moscickis (*Ignacy Mościcki*) devās ārpus Polijas un izdeva deklarāciju par Senāta maršala Vladislava Raškeviča (*Władysław Raczkiewicz*) apstiprināšanu Polijas Valsts prezidenta amatā. Septembra beigās, kad I. Moscickis atkāpās no amata, V. Raškevičs Polijas sūtniecības Parīzē telpās nodeva valsts prezidenta zvērestu, stājās prezidenta amatā un iecēla Vladislavu Sikorski (*Władysław Sikorski*) par Polijas trimdas valdības vadītāju.⁴³

Kara gados Latvijas sūtņu protesti pret okupācijas varu maiņām (PSRS, Vācijas un otrreiz PSRS) bija svarīgi ne tikai politiskā, bet arī starptautisko tiesību kontekstā. Protesti parādīja nepieņemamu okupācijai, aneksijai un inkorporācijai, kas notika agresijas rezultātā pret Latviju. Sūtņu protestiem nevarēja būt tik liels svars, kāds varētu būt suverēnas valdības protestam, tomēr arī sūtņu protesti bija nozīmīgi.

PSRS un Vācijas kara izcelšanās rezultātā 1941. gada vasarā Latvijas teritorija kļuva par divu ārvalstu karaspēku savstarpējas karadarbības arēnu. Okupācijas varu nomaiņa nepārtrauca Latvijas Republikas tiesiskās eksistences kontinuitāti, juridisko statusu un tiesības būt brīvai, suverēnai un neatkarīgai valstij. Šo mainīgo situāciju ņēma vērā Latvijas Republikas sūtniecības ārzemēs.

Tāpat kā sūtņi bija rīkojušies 1940. gadā, paužot attieksmi pret PSRS okupāciju, arī 1941. gadā viņi protestēja pie rezidences valstu valdībām pret Vācijas okupāciju Latvijā. Abas okupācijas viņi vienlīdz raksturoja kā noziedzīgu un nelikumīgu rīcību pret Latvijas valsti un starptautisko tiesību pārkāpumu.⁴⁴ Kopš 1941. gada jūnija beigām viņi savu oficiālo viedokli padomju okupācijas jautājumā papildināja ar viedokli nacistu okupācijas jautājumā, un turpmākajos kara gados turpināja precizēt abus šos viedokļus. 1941. gada vasarā viņi norādīja uz Latvijā notikušo vienas okupācijas varas nomaiņu ar otru un turpmāk sekoja abu okupācijas varu pretenzijām uz Latviju. Regulāri tika atgādināts, ka ne PSRS, ne Vācijas iestādes nekādā veidā nepārstāv Latvijas valsti un tautu, tādēļ visi to pieņemtie tiesību akti ir nelikumīgi.

Sūtņi noraidīja visus Vācijas un PSRS mēģinājumus uzkundzēties Latvijai. Diplomāti saglabāja dzīvu brīvības ideju un centās pievērst rezidences valstu sabiedrības uzmanību Baltijas jautājumam, kā arī nemitīgi atgādināja par varmācību un nodarītājam pārestībām pret Baltijas valstīm un tautām, par Latvijas valsts starptautiski tiesisko eksistenci un par Vācijas un PSRS īstenotajiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un noziegumiem pret Latviju.⁴⁵

Kamēr Baltija atradās Vācijas okupācijā, ASV tiesās norisinājās vairāki tiesu procesi saistībā ar PSRS mēģinājumiem pārņemt Baltijas valstu kuģus.⁴⁶ Tika atvairīti padomju pārstāvju mēģinājumi pārņemt rietumu puslodē esošos deviņus Latvijas tirdzniecības kuģus (izņemot vienu kuģi "Hercogs Jēkabs", tas arī izdevās).

⁴³ Polish government-in-exile. Pieejams: https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_government-in-exile [aplūkots 20.12.2015.].

⁴⁴ Sk., piemēram: Latvian – Russian Relations, Documents. Compiled by Dr. A. Bilmanis. Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944, pp. 203–206, 209–211, 226, 234.

⁴⁵ Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 88.–186. lpp.

⁴⁶ Miscellaneous (War time), mainly Washington. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

Vēlākajos gados sūtniecība panāca, ka ASV tiesas noraidīja PSRS prasības pēc dažu kuģu apdrošināšanas maksām (kara laikā no astoņiem kuģiem tika nogremdēti septiņi).⁴⁷

Līdztekus valstu nostājai pastāvēja samērā plaša tiesu prakse. Baltijas valstu diplomāti darbojās rezidences valstu tiesās kopā ar advokātiem, kuri aizstāvēja Baltijas valstu intereses. Tiesās rēķinājās ar Baltijas valstu diplomātu iesniegtiem dokumentiem. Ir ziņas, ka atsevišķos gadījumos ārvalstu tiesas, piemēram, Īrijas tiesa, iepazinās ar Latvijas tiesību aktiem un ņēma tos vērā.

4. Diplomātu uzskati par 15. maija autoritārā režīma posmu, sūtņu pilnvarām, trimdas valdības ideju pēc kara un valsts iekārtu nākotnes Latvijā

Latvijas sūtņi K. Zariņš un A. Bīlmanis uzskatīja, ka Latvijas pilnīgas neatkarības atjaunošana būtu iespējama tikai uz agrākās likumīgās un demokrātiskās konstitūcijas (Satversmes) pamata, ar demokrātisku iekārtu, demokrātiski ievēlētu parlamentu un atbildīgu valdību, nevis atjaunojot 1934.–1940. gada perioda paveida autoritāru režīmu.⁴⁸ Līdzīgi domāja arī citi Latvijas diplomāti.

Diplomāti uzskatīja, ka laikā no 1934. gada 16. maija līdz 1940. gada 17. jūnijam pieņemtie tiesību akti ir spēkā. Piemēram, K. Zariņš 1944. gada 19. aprīlī vēstulē V. Salnājam rakstīja: “Es jau savā pagājušā vēstulē pieskāros pie L.C.P.⁴⁹ ieskata, ka likumi, kas izdoti pēc 1934. g. 15. maija, nebūtu spēkā. Es jau teicu, ka pēc mana ieskata tas radītu haosu. Nevar taču noliegt, ka pēc 1934. g. Latvijā ir izdoti monumentāli likumdošanas akti, kā, piemēram, mūsu jaunais civillikums. Pēc L.C.P. prezumpcijas iznāk, ka arī tas pats par sevi nav spēkā. Pēc tam kad kāda īpaša komisija, vai cita iestāde skatītu cauri visu sešu gadu likumdošanu un dotu savu atzinumu par to, kuri likumi nerunā pretīm demokrātijas garam, un tamdēļ paturami, un kuri atmetami. Tas bez šaubām prasīs laiku un starplaikā neviens nezinās, kas ir likumīgi, kas nav. Ir, piemēram, vestas prāvas par vienkāršiem tiesiskiem darījumiem, un tiesas taisījušas spriedumus uz pēc 1934. g. izdotu likumu pamata. Pieņemot L.C.P. prezumpciju, arī šie spriedumi nebūs spēkā. Mūsu tiesām jau tā būs daudz darba un nevajag viņas lieki pārslogot ar līdz galam neizdomātām prezumpcijām. Vienīgā pareizā prezumpcija ir otrāda, nekā tā, ko suģestē L.C.P., proti, *a priori* ir spēkā visi likumi, kas izdoti līdz 1940. g. 17. jūnijam un tad jaunā Saeima, vai kāda speciāla juridiska komisija lai skata cauri pagātnes likumdošanu, un liek priekšā, kuri likumi būtu pretrunā ar jaunā laika prasībām un tamdēļ atceļami, vai grozāmi.”⁵⁰

K. Zariņš 1944. gada 23. martā vēstulē V. Salnājam analizēja LCP platformu: norādot, ka sūtņiem tomēr ir jāturpina darboties uz savu pilnvaru pamata, sūtņu uzdevums ir aizstāvēt Latvijas valsts ideju; valsts formas un iekārtas jautājumus varēs izšķirt brīva tauta dzimtenē pēc patstāvības atgūšanas; LCP viedoklis par Latvijas spēkā esošiem likumiem tikai līdz 1934. gada 15. maijam sagādātu ļaunumu starptautiski (“varētu radīt lielus sarežģījumus ne tikai mūsu iekšējā dzīvē, bet vēl jo vairāk starptautiskās attiecībās, un pat dot argumentus rokās mūsu valsts neatkarības ienaidniekiem”), jo tad sūtņu darbība visus vēlākos gadus būtu nelikumīga,

⁴⁷ Dinbergs, A. Latvijas sūtniecības darbs ASV (pēdējie 10 gadi). No: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krāj. *Dr. phil.* H. Tichovska red. [Toronto]: Astra, 1954, 26.–27. lpp.

⁴⁸ 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 430. kaste.

⁴⁹ Latvijas Centrālā Padome.

⁵⁰ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

starptautiski dotā atzišana tiktu noraidīta: “Ar to mēs atrautu sev tos pamatus, kuriem dota atzišana ārzemēs. [...] Ja nu mēs paši atzīstam par nelikumīgu laikmetu pēc 1934. g. 15. maija, tad mēs dodam viņiem rokās lielu trumpi.”⁵¹ (Šeit tomēr jāpiezīmē, ka gan K. Zariņu, gan A. Bilmani, gan vairākus citus sūtņus amatā iecēla konstitucionāli ievēlētais Valsts prezidents Alberts Kviesis, kurš arī pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma turpināja būt valsts galvas amatā līdz savu pilnvaru beigām 1936. gada 11. aprīlī.)

K. Zariņš 1944. gada 3. aprīlī kritizēja LCP paaugstinātās ambīcijas un sūtņu darba nenovērtēšanu, viņš uzsvēra, ka sūtņi nevar pievienoties LCP pagrīdes viedoklim un ka sūtņu platforma saglabājas, kamēr pie varas nāktu suverēna Latvijas valdība, ka nākotnes režīmam jābūt demokrātiskam un konstitucionālam.⁵² Sūtnis tomēr formulēja, ka LCP platforma viņam nav ne pieņemama, ne noraidāma, ka sūtņi nav valsts iekšējā režīma, bet gan pašas valsts pārstāvji un ka starptautisku atzišanu nesaņems pagrīdes organizācija bez bruņotajiem spēkiem un valsts administrācijas.⁵³

Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbības galvenais rezultāts kara gados bija Latvijas Republikas *de jure* statusa nosargāšana, oficiālas nostājas par tālaika notikumiem izstrāde, valsts un pilsoņu interešu aizsargāšana (konsulārā darbība), informācijas darbs, regulāra atgādināšana Rietumvalstu sabiedrībai par svešo varu nodarītiem zaudējumiem un netaisnību pret Latvijas zemi un tautu, t. s. Baltijas jautājuma uzturēšana starptautiskajā politikā un atgādināšana par Latvijas valsts un tautas tiesībām uz neatkarības atjaunošanu.

Diplomāti sevišķi Otrā pasaules kara beigās un pēc kara izvirzīja (rezervēja nākotnei) Latvijas tiesības: sodīt kara noziedzniekus, pieprasīt reparācijas u. c. Viņi apzinājās, ka tobrīd Latvijai valdības nav, bet starptautiskajā arēnā rezervēja šīs tiesības nākotnes valdībai.

Diplomāti strādāja ar apziņu, ka viņiem par savu darbību Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā varētu būt jāatskaitās vēsturei, “vēstures tiesai”, nākotnes neatkarīgās Latvijas iestādēm. Diplomāti pieļāva iespēju, ka pēc neatkarības atjaunošanas nākotnē varētu tikt izveidotas kompetentas iestādes, sava veida “patiesības komisijas”, kas novērtētu, kādā veidā Latvija zaudēja savu neatkarību, kā arī rūpīgi izvērtētu, kā kurš valsts un sabiedriskais darbinieks ir rīkojies neatkarības zaudēšanas brīdī un kādā veidā turpmāk darbojies neatkarības atjaunošanas mērķa labā, saskaņā ar Latvijas likumiem tiesātu abu okupācijas varu kolaborantus un kara noziedzniekus utt. Diplomāti rēķinājās ar to, ka viņu darbību vētīs vēstures svaru kausos. Tāpēc viņi centās atstāt liecības par savu darbību un nostāju daudzos Latvijas valstij svarīgos jautājumos. Protams, ne kara gados, ne arī pēc kara Latvijas diplomāti nevarēja prognozēt tik ilglaicīgu valsts okupāciju un aneksiju.

Latvijas sūtņi, pilnvarotie lietveži un konsuli ārzemēs aktīvi aizstāvēja ārzemēs nonākušo Latvijas Republikas pilsoņu tiesības un intereses pastāvošo tiesību un likumu robežās un tradīcijās. Diskusijās ar trimdas organizāciju pārstāvjiem diplomātiem nācās izteikties arī par iekšpolitiskiem nākotnes Latvijas jautājumiem – vīziju par neatkarības atjaunošanu, Satversmes jautājumiem u. tml. Diplomātiskie pārstāvji aizstāvēja Latvijas Republikai piederējušo, tagad ārvalstu ostās esošo kuģu īpašumu jautājumu un jūrnieku intereses, sūtniecību namīpašumu jautājumus, izprata trimdas latviešu kopības nepieciešamību. Tika veikts nozīmīgs darbs

⁵¹ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat.

konsulāro jautājumu kārtošanā – meklēti pazudušie radi un ziņas par svešumā izklīdušiem latviešiem, izdotas Latvijas ārzemju pases un pagarināts to derīguma termiņš (Latvijas Republikas pases atzina vairākas Rietumeiropas, Latīņamerikas, Āzijas un Āfrikas valstis, Kanāda un Austrālija), izdotas apliecības un apliecinājumi utt.

Latvijas 4. Saeimā pārstāvēto lielāko partiju pārstāvji trimdā, kuri uzskatīja Latvijas Republikas Satversmi par spēkā esošu un darbojošos, 1947. gada 26. aprīlī deklarēja, ka Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta vietas izpildītāja funkcijas pārgājušas uz nākamo trimdā esošo Saeimas Prezidija amatpersonu pēc amatu hierarhijas – Saeimas priekšsēdētāja otro biedru bīskapu Jāzepu (Jezupu) Rancānu.⁵⁴ LCP ierosinātajā Latvijas parlamentāriešu konferencē Bāddicenbahā 1947. gada 19.–20. augustā tika deklarēts, ka Latvijas Republikas Satversme joprojām ir spēkā. Šim viedoklim pievienojās arī bijušie Latvijas Tiesas senatori 1948. gada martā – aprīlī.⁵⁵

Pēc 1940. gada diplomāti uzskatīja Satversmi par tiesiski spēkā esošu, bet norādīja, ka tā ārpus Latvijas nevar praktiski darboties. Diplomāti uzskatīja, ka arī pats ārlietu dienests iespēju robežās darbojas saskaņā ar līdzšinējiem Latvijas tiesību aktiem un valsts starptautiskām saistībām, kas nav pretrunā Satversmei (arī 1934.–1940. gada autoritārā perioda tiesību aktiem, kuri nav pretrunā Satversmei).

Diplomāti necentās iesaistīties trimdinieku “iekšpolitiskajās” diskusijās, ja tās neskāra vai neapdraudēja viņu darbības jomu. Taču diplomāti izteicās par trimdas “iekšpolitiskajiem” jautājumiem, ja tiem bija saistība ar Latvijas valsts tiesību aizstāvēšanas lietām starptautiskā arēnā, diplomātijas laukā. Diplomāti cīnījās pret visu to, kas šādai aizstāvēšanai un vispār valsts palikušo ierobežoto funkciju pildīšanai traucēja. Būtībā viņi tikai tāpēc kritizēja “senatoru atzinumu”, nereti pat pārāk asi, lai gan senatoru un diplomātu viedokļi daļēji sakrita. Diplomāti, tāpat kā senatori, uzskatīja Satversmi par juridiski spēkā esošu, bet nepiekrita senatoriem, norādot, ka Satversme praktiski nevar darboties ne trimdā (jaunajās mītnes valstis), ne okupācijas apstākļos dzimtenē (jo “valsti valstī” neviena ārvalsts nepieļauj).

Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji un viņus atbalstošā trimdas pārstāvju daļa uzskatīja, ka Rietumvalstis nav atbalstījušas un neatbalstīs Latvijas trimdas valdības veidošanu un Latvijas 4. Saeimas deputātu pilnvaru atjaunošanu pēc daudzu gadu pārtraukuma, turklāt šādas starptautiski neatzītas valdības izveide varētu novest pie sūtņu diplomātisko pilnvaru atzīšanas izbeigšanas un Latvijas Republikas sūtniecību un konsulātu slēgšanas. Viņi uzskatīja, ka Latvijas Republikas Satversme trimdā reāli nedarbojas un ka Latvijas valsts iekārtas jautājumus noteiks brīva tauta dzimtenē demokrātiskās vēlēšanās pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, tāpēc trimdinieku uzdevums ir iespējami veicināt šo procesu. K. Zariņš uzsvēra latviešu trimdas politiskās vienotības nepieciešamību līdz atgriešanās brīdim dzimtenē. Tomēr sūtnis prognozēja, ka valstiskās neatkarības atjaunošanā galvenā lomā būs dzimtenes latviešiem, bet diplomātu uzdevums līdz tam brīdim – noturēt Latvijas valsts *de jure* statusu un uzturēt brīvības un neatkarības prasības.⁵⁶

Diplomāti vienmēr iestājās par Latvijas valsts nepārtrauktību. Viņi nemaz nepieļāva iespējamību, ka valsts kontinuitātes varētu nebūt, un uzskatīja, ka jauna valsts nebūs jāpasludina, bet jāatjauno valstiskā neatkarība 1918. gadā dibinātai un 1921. gadā starptautiski atzītai valstij. Galu galā viņi bija “18. novembra Latvijas”

⁵⁴ Paziņojums par bīskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, 1. lpp.; Pelkaus, E. Latvijas valsts vīzijas bēgļu nometņu laikā. No: starptautiskās konferences “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” materiāli. Referātu krājums. Rīga, 2000, 16. lpp.

⁵⁵ Pelkaus, E. Latvijas valsts vīzijas ..., 14.–15. lpp.; Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis; Senatoru atzinums. *Latvijas Vēsture*, 1997. Nr. 4, 117.–120. lpp.

⁵⁶ Lūsis, J. Latvijas diplomātu darbs. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1990. Nr. 3, 13.–14. lpp.

diplomāti. Piemēram, K. Zariņš savā 1948. gada novembra apskatā uzsvēra, ka nav nepieciešams otrreiz deklarēt Latvijas valsti, un vēlreiz uzsvēra valsts kontinuitātes uzturēšanas svarīgumu līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai nākotnē: “Bet ap-lam dara arī tie, kas atgādinot 1918. gadu, tagad prasa par jaunu nodeklarēt Latvijas patstāvību, radīt pagaidu valdību un apelēt pie pasaules, kā to toreiz darija Čakste un Meierovics. Tie, pirmkārt, aizmirst, ka Latvija nav jādibina par jaunu un, otrkārt, ignorē pašreizējo politisko konjunktūru. Čakstem, Meierovicam, Ulmanim un viņu cīņu biedriem Latvija bija jādibina, mums tagad jāuztur viņas esamības konti-nuitāte un vajadzīgā brīdī valsts vara atkal jāatgūst latviešu tautas rokās.”⁵⁷

Kara un pēckara gados Latvijas ārlietu dienesta vadītājiem, kā viņi uzskatīja, iz-devās atvairīt gan nelegālas pretestības kustības (Latvijas Centrālās Padomes), gan trimdas organizāciju (Rietumvalstīs) mēģinājumus pakļaut ārlietu dienestu sev. Valsts iestādes pakļaušana pagrīdes vai trimdas organizācijām nebija pieļaujama. Pretējā gadījumā Rietumu lielvalstīs Latvijas diplomātu statusa atzīšanu būtu atsau-kušas. Latvijas ārlietu dienests saglabāja valsts vienīgā oficiālā pārstāvja statusu.

K. Zariņš 1950. gada 27. janvārī atzīmēja, ka jaunas Latvijas valdības izveidoša-nās gadījumā britu Ārlietu ministrija revidēs attiecības ar viņu. Sūtnis uzsvēra, ka lielākā latviešu tautas daļa ir pret trimdas valdības veidošanu ar veco parlamentārie-šu piedalīšanos.⁵⁸ Ārkārtējo pilnvaru nesējs 1950. gada 28. jūlijā norādīja, ka bijušo Latvijas parlamentāriešu grupa grib uzskatīt J. Rancānu par Latvijas valsts galvu, taču aicināja ņemt vērā, ka britu *Foreign Office* ir sūtni bridinājuši: gadījumā, ja K. Zariņš atzīs J. Rancāna statusu, *Foreign Office* izbeigs atzīt K. Zariņa statusu.⁵⁹

Plašu juridisku analīzi trimdas valdību jautājumā sniedza Igaunijas ģenerāl-konsula vietas izpildītājs Ņujorkā Johanness Kaivs (*Johannes Kaiv*), kurš pats bija jurists, savā 1954. gada 30. oktobra runā Igaunijas Nacionālajā komitejā ASV (viņš argumentēja trimdas valdības neiespējamību un nevajadzību). J. Kaivs atzīmēja, ka trimdas apstākļos valdība nevar realizēt savu varas funkciju, to var vienīgi ārlietu ministrs ierobežotā mērā. Trimdas valdībai nepieciešama mītnes valsts piekrišana; ASV un citas valstis nav gatavas to darīt, taču neatzīta valdība nevar pildīt savas funkcijas pat ārlietu jomā. Ir atšķirība starp suverēnas valsts pastāvēšanas konti-nuitāti starptautisko tiesību aspektā un valsts leģitīmās varas kontinuitāti. Trimdas valdības atzīšana vai neatzīšana neietekmē Igaunijas valsts kontinuitāti. Valdības varas kontinuitātes aspektā trimdas valdības nodibināšana ir iekšējs valsts akts, ko neietekmē tās atzīšana vai neatzīšana no ārvalstīm. Nav pamata cerībām, ka trimdas valdības nodibināšana atrisinātu visas problēmas. Ārvalstis kādas valsts pārstāvi ak-ceptē kā šīs valsts starptautiski atzītas valdības pārstāvi, bet atzītas valdības pārstā-vis ārzemēs zaudē amatu, ja viņš deklarē, ka turpmāk pārstāvēs neatzītu valdību vai ka neatzīta trimdas valdība turpmāk uzņēmusies viņa pienākumus. Nevar prasīt no pārstāvja ārzemēs izlemt jautājumus, kas neietilpst viņa kompetencē.⁶⁰

1956. gadā K. Zariņš rakstīja par Latvijas starptautiskā statusa saikni ar autori-tārā perioda laikā pastāvējušās neatkarīgās valdības lēmumiem, uzsverot starptau-tiskās atzīšanas (starptautisko tiesību) prioritāti pār Satversmes iedarbināšanu: “Var jau būt, ka dažām partijām un personām nav patīcis Latvijas neatkarības laikmets no 1934. g. 15. maija līdz 1940. g. 17. jūnijam, bet tāds laikmets nu reiz ir bijis un ja

⁵⁷ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 1948 D.700.10/ Apskats; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 280. lpp.

⁵⁸ Dažādi slepenie dokumenti 1942, 1943, 1945, 1950. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Baltijas Valstu sakaru materiāli un Sūtņu apspriedes, sākot ar 1954. g. aprīli. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

arī tas tāds būtu palicis līdz šai dienai, tad gan neviens latvietis savu zemi nebūtu atstājis. Kad būsim atkal paši savās mājās, tad pastrīdēsimies par šī laikmeta tiesisko pusi, bet tagad mums jākonstatē oficiālais fakts, ka šī laikmeta iekārtu un valdību bija atzinušas visas pasaules valstis.”⁶¹

K. Zariņa vēstulēs daudzkārt atkārtojās doma: nenozāgēt zaru, uz kura sēž Latvijas sūtņi. Tika akcentēts, ka nevajag censties radīt kādu jaunu, citu Latvijas tiesisku stāvokli, kam vairs nebūtu līdzšinējās starptautiskās atzišanas. Apstākļos, kad Latvijas valsts ir zaudējusi neatkarību, kādu jaunu, citu starptautisku atzišanu Latvija nemaz nevarētu iegūt. Tāpēc visiem spēkiem jā saglabā līdzšinējā starptautiskā atzišana, jo vienīgā cita iespējamā alternatīva būtu negatīva – atzišanas zaudēšana neapdomīgās rīcības rezultātā.

5. Ārlietu dienesta nostāja par “18. novembra Latvijas” valstiskās neatkarības atjaunošanu

Arī 30 gadus vēlāk, 1989.–1991. gadā, ārlietu dienests (A. Dinberga vadībā) svarīgu nozīmi piešķir Latvijas valstiskuma tiesiskās turpināšanās problēmām un sniedza ieteikumus Latvijas vadītājiem šajos jautājumos viņu neatkarības centienos.

1989. gada 15.–16. maijā Latvijas sūtniecībā Vašingtonā notika Latvijas Republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieku (brīvajā pasaulē) gadskārtējā sanāksme. 16. maijā pēc šīs sanāksmes noslēguma Latvijas sūtniecība Vašingtonā izdeva paziņojumu preseī. Latvijas valsts oficiālie pārstāvji vēlreiz konstatēja, ka Latvijas Republika tiesiski turpina pastāvēt. Saistībā ar Latvijā sākušos plašo tautas kustību par neatkarību svarīgs bija rakstveidā formulētais konstatējums, ka ir ieteicama sadarbība ar katru tautieti Latvijā vai ārzemēs vai tautiešu grupu, kas aizstāv demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas atjaunošanu un prasa okupācijas karaspēka un administrācijas izvākšanu no Latvijas. Diplomāti konstatēja, ka Latvijas Republikas 1922. gada Satversmi grozīt okupācijas laikā nav iespējams un ka atzinīgi ir novērtējamas tās iniciatīvas, kas prasa Latvijas neatkarības atjaunošanu, bet noraidāmas tās aktivitātes, kas kaitē Latvijas stāvoklim starptautiskā forumā. Tika oficiāli atgādināts, ka Latvijas sūtniecības un konsulāti ārzemēs ir Latvijas iestādes un ka to darbība iespēju robežās ir sekmējama un stiprināma.⁶² Šie secinājumi bija dienesta vadlīnija turpmākā darbībā. 1989. gada otrajā pusē Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā atbalstīja Pilsoņu komiteju veidošanu Latvijā un Latvijas Republikas pilsoņu reģistrāciju ārzemēs.

Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā atbalstīja 1990. gadā ievēlētās Augstākās Padomes centienus ceļā uz Latvijas neatkarību. Diplomāti tomēr uzskatīja, ka jaunievēlēto Augstāko Padomi nevar atzīt par neatkarīgas Latvijas parlamentu,⁶³ bet izlēma par vēlamu iespēju robežās sadarboties un atbalstīt neatkarības centienus. Līdz 1991. gada augustam, kamēr Latvijas valstiskās neatkarības atgūšana nebija starptautiski atzīta, Rietumvalstis par Latvijas oficiālajiem pārstāvjiem joprojām atzina Latvijas Republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāja un sūtniecības Vašingtonā pilnvarotā lietveža A. Dinberga ieceltos pārstāvjus. Latvijas Republikas

⁶¹ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, Latvijas Centrālā Padome 1956; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 330. lpp.

⁶² LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 1989. gada sarakste; Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. *Laiks*, 1989. 24. maijs, 1. lpp.; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 354.–355. lpp.

⁶³ Latvijas sūtniecība Vašingtonā. “Neatkarīgās Latvijas ārlietu dienesta darbinieku apspriede, Vašingtonā, Embassy Row hotelī 1991. g. 14.–15. aprīlī”. LR ĀM arhīvs; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 166. lpp.

diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki Rietumvalstīs 1989.–1991. gadā veltīja lielu uzmanību un sniedza konsultācijas Latvijas Tautas frontes pārstāvjiem valsts tiesiskās turpināšanās jautājumos.

Kad aktualizējās jautājums par Latvijas neatkarības pasludināšanu, parādījās ne tikai gadu desmitiem aizstāvētais “18. novembra republikas” neatkarības atjaunošanas variants, bet arī pilnīgi jaunas Latvijas valsts dibināšanas ideja. 1989.–1991. gadā risinājās svarīga diskusija par diviem principiāli atšķirīgiem Latvijas valstiskuma variantiem: 1) faktiski atjaunot *de jure* pastāvošo Latvijas valsti ar 1922. gada Satversmi; 2) radīt jaunu Latvijas Republiku ar jaunu konstitūciju.⁶⁴

Starp citu, pirmais variants vienā mirklī padarītu nevērtīgu arī Latvijas ārlietu dienesta gadu desmitos darīto darbu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas labā. Latvijas ārlietu dienests 1989.–1991. gadā aktīvi iesaistījās diskusijās ar Latvijas neatkarību atbalstošo organizāciju pārstāvjiem dzimtenē par Latvijas valsts statusu. Latvijas valsts diplomātu iesaistīšanās principiālu jautājumu apspriešanā bija ļoti svarīga un zināmā mērā pat izšķiroša diskusijās par Latvijas statusu nākotnē.

Sūtniecība Vašingtonā 1990. gada 24. aprīlī publicēja paziņojumu par dienesta darbinieku gadskārtējo sanākumi. Tajā uzsvērts, ka, izstrādājot jaunu Latvijas Satversmi un radot jaunu Latvijas valsti, varētu pat zaudēt 1921. gada valsts starptautiski tiesisko atzīšanu. Šis brīdinājums nāca vietā un tika izteikts savlaicīgi.⁶⁵

Latvijas Republikas diplomāti Rietumos pauda savu nostāju valstiskuma jautājumā Latvijas neatkarības atjaunošanas laikā 1989.–1991. gadā, un tā bija izšķiroša. Diplomāti aizstāvēja viedokli, ka jāatjauno *de jure* pastāvošā valsts ar 1922. gada Satversmi. Tas bija būtisks ieguldījums valstiskuma saglabāšanā un noteica Latvijas statusu nākotnē.⁶⁶ Gadu desmitiem cīnīdamies par valstiskās neatkarības atjaunošanu, diplomāti pat nepieļāva domu, ka nākotnē varētu tikt veidota jauna valsts. Lielā mērā arī pirmskara diplomātu konsekventas nostājas dēļ tika izšķirts jautājums, kādu Latviju atjaunot, un netika dibināta “otrā republika”. Pretējā gadījumā 50 gadu ilga Latvijas diplomātu darbs būtu izpostīts vienā mirklī.

Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā un līdz ar to arī viss Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs juridiski nereprezentēja Latvijas pārejas perioda valdību (1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācija tam nebija juridiski saistoša). Latvijas Republikas diplomātiskais dienests Rietumvalstīs arī pēc 1990. gada 4. maija turpināja būt neatkarīga institūcija, kas nebija pakļauta Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai.⁶⁷

1989.–1990. gadā tikai ASV un Austrālijā neatkarīgās Latvijas Republikas oficiālās pārstāvniecības varēja darboties bez kādiem formāliem ierobežojumiem. Vismaz šajās valstīs attiecībā uz Baltijas valstu diplomātiem un konsuliem faktiski tika attiecinātas 1961. gada Vīnes konvencija par diplomātiskajiem sakariem un

⁶⁴ Lerhīšs, A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga, 2011, ISBN 978-9934-8114-5-6, 73. lpp.

⁶⁵ Ārlietu ministrijas izstādes “Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā” (2004. g.) materiāli.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Fact Sheet on the Legation of Latvia – 1991. LR ĀM arhīvs; Latvia 1991. Backgrounder from the Legation of Latvia. LR ĀM arhīvs.

1963. gada Vīnes konvencija par konsulārajiem sakariem, taču pašas Baltijas valstis šīm konvencijām vēl pievienoties nevarēja.⁶⁸

1991. gada janvārī un februāra pirmajā pusē Latvijas sūtniecība Vašingtonā sākotnēji neatbalstīja ideju par 1991. gada 3. marta aptauju Latvijas neatkarības jautājumā, uzskatot, ka nav nepieciešams referendums, kas varētu izraisīt juridiskas sekas. Februāra vidū sūtniecība savu nostāju mainīja, uzsverot papildu argumentu iegūšanu Rietumvalstīs par labu Baltijas valstu neatkarības centieniem.

Pēc valsts apvērsuma mēģinājuma neveiksmes Padomju Savienībā 1991. gada 19.–21. augustā Latvijas Republikas Augstākā Padome 21. augustā pieņēma konstitucionālo likumu “Par Latvijas Republikas valstisko statusu”. Likums pielika punktu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai, savu ieguldījumu šajā procesā bija devuši arī ārzemēs strādājošie Latvijas diplomāti, kuri ilgus gadus rūpējās, lai tiktu saglabāta Latvijas valsts tiesiskā turpinātība.

Kopsavilkums

Piecdesmit nebrīves gadi dzimtenē tikpat ilgus gadus radīja sarežģītu un specifisku periodu Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vēsturē. Visu šo laiku Latvijas diplomāti Rietumvalstīs darbojās saskaņā ar Latvijas Republikas tiesību aktiem un starptautisko tiesību normām, rezidences valstu valdībās aizstāvēja Latvijas valsts, juridisko un fizisko personu intereses, īstenoja uzmanīgu nostāju sava diplomātiskā statusa un sūtniecību statusa saglabāšanai un nosargāšanai, izmantoja ne tikai politiskus, bet arī juridiskus argumentus, lai neatzītu okupācijas varu rīcību un izvērtētu šo varu pastrādātos noziegumus, lai trimdiniekiem ārvalstīs skaidrotu Latvijas pilsoņu (kā privātpersonu) statusu un Latvijas “iekšpolitiskos” un konstitucionālos jautājumus, analizētu starptautiskā stāvokļa izmaiņas un izmantotu Latvijas valsts *de jure* statusa pastāvēšanu ceļā uz valstiskās neatkarības atgūšanu saskaņā ar Latvijas valsts tiesiskās nepārtrauktības doktrīnu.

Latvijas diplomātiskā dienesta darbība brīvajā pasaulē (Rietumvalstīs) kopš dzimtenes okupācijas brīža 1940. gada vasarā līdz pat Latvijas valstiskās neatkarības pilnīgai atjaunošanai 1991. gadā bija šāds reālpolitiskas, neatlaidīgas diplomātiskās cīņas paraugs sarežģītos apstākļos pret lielu pārspēku, bet iespēju robežās izmantojot Latvijas Republikas *de jure* atzišanas saglabāšanos un starptautisko tiesību normu un principu dotās iespējas. Tā ir mācību grāmata šodienai, paraugs cīņai par valsts interešu aizstāvēšanu, uzticību Latvijas valstij tās viskritiskākajās dienās, ticību valsts faktiskās neatkarības atjaunošanai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. 1940. gada 17. maija pilnvara. *Latvju Ziņas*, 1947. 24. decembris, 3. lpp.
2. *Andersons, E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj. Stokholma: Daugava, 1984.
3. *Dinbergs, A.* Latvijas sūtniecības darbs ASV (Pēdējie 10 gadi). No: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krāj. Dr. phil. H. Tichovska red. [Toronto]: Astra, 1954, 26.–27. lpp.
4. *Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā. No: Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga: Zinātne, 2003, ISBN 9984-698-80-7, 13.–37. lpp.

⁶⁸ Latvijas Republika pievienojās 1961. gada 18. aprīļa Vīnes konvencijai par diplomātiskajiem sakariem un 1963. gada 24. aprīļa Vīnes konvencijai par konsulārajiem sakariem pēc neatkarības atjaunošanas – 1992. gada 13. februārī (Latvijai abas konvencijas stājās spēkā 1992. gada 14. martā).

5. Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, [1995].
6. Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. *Laiks*, 1989. 24. maijs, 1. lpp.
7. Latvijas Republikas noslēgto starptautisko līgumu saraksts. A List of International Treaties Concluded by the Republic of Latvia. Sast. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Starptautisko tiesību nodaļa un Starptautisko līgumu nodaļa. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1996, 3. lpp.
8. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 75. lpp.
9. Latvju Enciklopēdija. Red. A. Švābe. 3. sēj. Stokholma, 1953–1955, 1942. lpp.
10. Latvju Enciklopēdija. E. Andersona red. 4. sēj. Rockville, 1990, 504.–505. lpp.
11. [Lerhis, A.] Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997). No: Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997, 10.–29. lpp.
12. Lerhis, A. Latvijas ārpolitika un diplomātiskais dienests. No: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā valsts. Akadēmiskie raksti. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: LZA, 2014, ISBN 978-9934-8373-4-0, 373.–400. lpp.
13. Lerhis, A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008). No: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.–14. novembris, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5, 102.–128. lpp.
14. Lerhis, A. Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, ISBN 9984-601-33-1, 326 lpp.
15. Lerhis, A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga, 2011, ISBN 978-9934-8114-5-6, 63.–78. lpp.
16. Lerhis, A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts). No: Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-27-7, 164.–190. lpp.
17. Lūsis, J. Latvijas diplomātu darbs. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1990. Nr. 3, 13.–14. lpp.
18. Paziņojums par biskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, 1. lpp.
19. Pelkaus, E. Latvijas valsts vizijas bēgļu nometņu laikā. No: *starptautiskās konferences “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” materiāli. Referātu krājums*. Rīga, 2000, 16. lpp.
20. Polish government-in-exile. *Pieejams: https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_government-in-exile* [aplūkots 20.12.2015.].
21. Senatoru atzinums. *Latvijas Vēsture*, 1997. Nr. 4, 117.–120. lpp.
22. Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis.
23. *Stranga*, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē. *Latvijas Vēsture*, 1994. Nr. 1, 24. lpp.
24. UN General Assembly, Registration and Publication of Treaties and International Agreements: Regulations to give effect to Article 102 of the Charter of the United Nations, 14 December 1946, A/RES/97. Pieejams: <http://www.refworld.org/docid/3b00f09658.html> [aplūkots 20.03.2016.].
25. *Valters*, M. 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras ar pilnvaru tekstu. Stokholma: Jaunā Latvija, 1951, 46., 48. lpp.

Normatīvie akti

1. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 12. jūnijs, 1.–6. lpp.
2. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 17. burtn.* 1928. 30. jūnijs, 499.–521. lpp.
3. Likums par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 26. februāris, 1. lpp.
4. Likums par ārzemju pasēm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 4. burtn.*, 1936. 12. marts, 47.–48. lpp.
5. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. marts, 3.–4. lpp.
6. Konsulārais reglaments. *Valdības Vēstnesis*, 1935. 7. decembris, 1.–2. lpp.
7. Konsulārais reglaments. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 24. burtn.*, 1935, 29. decembris, 508.–511. lpp.

8. Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija. Rīga: Ārlietu ministrijas izdevums, 1936, 140 lpp.
9. Konsulārā dienesta instrukcija. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 11. septembris, 1.–4. lpp.; 12. septembris, 1.–3. lpp.; 14. septembris, 4.–9. lpp.; 15. septembris, 2.–5. lpp.; 16. septembris, 1.–4. lpp.; 17. septembris, 1.–3. lpp.
10. Instrukcija pie likuma par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 15. jūnijs, 2.–3. lpp.; 16. jūnijs, 2.–4. lpp.

Juridiskās prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lieta Nr. 2007-10-0102. No: Robežligums. Spriedums. Materiāli. Komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 338.–497. lpp.
2. [Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [aplūkots 12.12.2015.].
3. [Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums] Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu “ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 18. maijs.
4. Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=42696> [aplūkots 05.12.2015.].

Arhivu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

1. Latvijas sūtniecība Vašingtonā (1920.–1991. g.), 293. f., 1. apr., 582., 4388. l.; 2. apr., 119. l.; 6. apr., 2. l.
2. Ministru Kabineta Valsts kanceleja (1918.–1940. g.), 1307. f., 1. apr., 317. l.
3. LR sūtniecības Londonā fonds, 380. kaste. Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.
4. Baltijas valstu miera problēmas un ūnijas jautājums un Latvijas sūtņu apspriedes Parīzē un Londonā [1941–1954].
5. 1940. D. 125.63/ Latvian Consulate-General, New York. 428. kaste.
6. July to December 1940. Correspondence with Colleagues; Miscellaneous (War time), mainly Washington; Dažādi slepenie dokumenti 1942, 1943, 1945, 1950. 430. kaste.
7. 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. 137. kaste.
8. Sarakste ar kolēģiem. Izejošie. 1945. g.; Sarakste ar kolēģiem 1948. g. jūlijs – decembris; Baltijas Valstu sakaru materiāli un Sūtņu apspriedes, sākot ar 1954. g. aprīli; [1956 Latvijas Centrālā Padome Stokholmā]; Latvijas Centrālā Padome 1956.
9. Hoover Institution Archives, Vilis Sumans Collection. Box 1, folder “Increment April 1978”.
10. Jules Feldmans Collection. Box 1, folder “J. F. Correspondence. Bilmanis A. 1946, 1947, 1948”; Box 7, folder “Jules Feldmans. Speeches and Writings. Miscellaneous, Drafts and Notes”, Box 8 “Jules Feldmans. Miscellaneous Drafts and Notes”.

Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (LR ĀMA)

1. Latvia 1991. Backgrounder from the Legation of Latvia.
2. Fact Sheet on the Legation of Latvia – 1991.
3. Levits, E. Latvijas valdības uzdevumi ārpolitikā [26.07.1991.].
4. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas izstādes “Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā” (2004. g.) materiāli.

Publicētie dokumenti

1. Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6.

2. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers (In Seven Volumes). 1942. Vol. I. General, The British Commonwealth, The Far East. Washington: United States Government Printing Office, 1960, pp. 29–30.
3. Latvian – Russian Relations, Documents. Compiled by Dr. A. Bilmanis. Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944.
4. Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. Sast. I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Rīga, 1995, ISBN 9984-9085-0-X.
5. Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Dokumentu krājums. Sast. A. Lerhis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, ISBN 978-9984-824-44-4.
6. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5, 206.–233. lpp.

Role of the Latvian Central Council's Practice in Interpretation of the Constitution of Latvia

Dr. iur. Jānis Pleps

Faculty of Law, University of Latvia

Assistant Professor at the Department of Legal Theory and History

E-mail: *Janis.Pleps@lu.lv*

During the Soviet and Nazi occupation, the Constitution of Latvia of 15th February, 1922 (*Satversme*) grew into a symbol of an independent and democratic state. The national resistance movement against the Soviet and Nazi regime was organised on the grounds of the *Satversme*. The Central Council of Latvia, where the representatives of the five largest political parties of Latvia joined to collaborate, emphasized the validity of *Satversme* and the necessity to resume the state authorities of Latvia on the terms of the *Satversme*.

The Speaker of the 4th *Saeima*, Dr. Pauls Kalniņš (1872–1945) and his Deputy, bishop Jāzepts Rancāns (1886–1969), in accordance with regulation of the *Satversme*, had assumed the position of Acting President of the State under the conditions when the Republic of Latvia was occupied.

Keywords: *Satversme*, Latvian Central Council, the doctrine of continuity, an Acting President, a Commander-in-Chief.

Content

Introduction	126
1. Latvian Central Council	128
2. Application of the Constitution	130
2.1. Acting President of State	130
2.2. Scope of authority of the acting President of the State	133
2.3. Commander-in-Chief	134
Conclusions	135
Sources	136
Literature	136
Regulatory enactments	137
Case law	138
Transcripts	138
Internet sources	138

Introduction

The 5th *Saeima* (Parliament) of the Republic of Latvia commenced its work on 6 July 1993 with the proclamation that the Constitution of the Republic of Latvia

adopted on 15 February 1922¹ (hereinafter – *Satversme*) had taken a full effect.² This legislator's decision meant the restoration of a constitution, the effect of which was *de facto* suspended more than fifty years ago – during the *coup d'état* of 15 May, 1934. The uninterruptedness of the effect of the *Satversme* and the constitutional continuity in case of Latvia was not a symbolic or declarative move, but rather a fundamental determination of legal policy forming the legal reality. No similar constitutional experiment has been performed in any other country.³

The restoration of the effect of the *Satversme* also meant the uninterruptedness in the practice applying the *Satversme*. The interwar period cognitions of the legal doctrine, the parliamentary practice and the interpretation offered by the Senate of Latvia still are significant sources of adequate understanding of the *Satversme*, which ensured a successful rebirth of the *Satversme* in legal reality.⁴ Currently, in the legal doctrine and in practice, the practical application of the *Satversme* from the time it took effect on 7 November 1922 until the *coup d'état* on 15 May 1934 has been examined and studied. At the same time, until today much less attention has been dedicated to the application of the *Satversme* during the occupation, when the *Satversme* became the legal basis of the national resistance movement and the symbol of national statehood.⁵

One of the most significant organisations of national resistance movement – the Latvian Central Council – recognised the validity of the *Satversme* and based its operations therein.⁶ The objective of this article is to analyse the importance of practice of the Latvian Central Council in the interpretation of the *Satversme*.

To achieve this aim, the author of the article will first describe the Latvian Central Council and the role of the *Satversme* in its operations. Subsequently, the cases of application of the *Satversme* in the operations of the Latvian Central Council and the possibility of using these will be considered.

The article employs the analytical and historical scientific research method in order to draw conclusions regarding the cases of application of the *Satversme* in the operations of the Latvian Central Council within the context of legal sources, the practice of their application, and the historical and political circumstances of the era.

---

¹ Latvijas Republikas Satversme [The Constitution of the Republic of Latvia]. *Valdības Vēstnesis*, 30 June 1922. No. 141. Text of the Constitution in English available: <http://saeima.lv/en/legislation/constitution> [last viewed 20.02.2016].

² Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes stenogramma 1993. gada 6. jūlijā [The transcript of first session of the 5th Saeima of the Republic of Latvia]. Available: http://saeima.lv/steno/st_93/060793.html [last viewed 20.02.2016].

³ See more: Pleps, J. The renewal of the Constitutions in the Baltic states. *Konstitucinė Jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismobiuletenis*, 2015. No. 3(39), Liepa – Rugsėjis, ISSN 1822-4520, pp. 133–142.

⁴ See more: Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības [Constitutional Law]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1, pp. 19–24.

⁵ See more: Pleps, J. Constitution as a National Symbol: example of Latvia. *Research papers "Societal Innovations for Global Growth"*, 2014. No. 1(3), ISSN 2335-2450, pp. 162–174.

⁶ Latvijas Centrālās Padomes politiskā platforma [The Political Platform of the Latvian Central Council]. In: Andersons, E., Siliņš, L. et al. Latvijas Centrālā Padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945 [Latvian Central Council. Latvian National Resistance Movement. 1943–1945]. Uppsala: LCP, 1994, pp. 56–57.

1. Latvian Central Council

Violating the fundamental national legal norms and international legal norms, the Republic of Latvia was occupied in the summer of 1940. It was turned into a Soviet Socialist Republic and annexed to the USSR. As concluded by the Constitutional Court of the Republic of Latvia, “the USSR in 1940 committed an act of aggression against the Republic of Latvia (and a subsequent unlawful occupation of the Republic of Latvia), unlawfully intervened in the internal affairs of the Republic of Latvia, as well as unlawfully annexed the Republic of Latvia, ignoring the rules of international law and fundamental rules of domestic law of Latvia.”⁷

A national resistance movement formed in the territory of the Republic of Latvia immediately after the occupation by USSR. Although it was fragmented and without a central organization, nevertheless, those involved set a goal to topple the Soviet power and to restore the independent state of Latvia.⁸ Following the occupation by Nazi Germany, the national resistance movement continued fighting for the restoration of independence of the Republic of Latvia, growing into an ever more organised entity.⁹

The Latvian Central Council plays a special role in the national resistance movement; it was established in 1943 on the basis of political parties having won the majority in the 4th *Saeima* – Latvian Social Democratic Workers’ Party, Latvian Farmers’ Union, Latgale Christian Farmers’ Party, Latvian New Farmers’ Party, and the Democratic Centre Union. Representatives of various political parties of the

⁷ Par likuma “Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu “ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102 [On Compliance to the Law “On Authorisation to the Cabinet of Ministers to Sign the Draft Agreement between the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border between Latvia and Russia Initialled on August 7, 1997” and the words “Observing the Principle of Inviolability of Borders Adopted by the Organization of Security and Cooperation in Europe” in Article 1 of the Law “On the Republic of Latvia and the Russian Federation Treaty on the State Border of Latvia and Russia” with the Preamble and Para 9 of the Declaration of May 4, 1990 of The Supreme Council of the Latvian SSR “On Restoration of Independence of the Republic of Latvia” and Compliance of the Treaty of March 27, 2007 of the Republic of Latvia and the Russian Federation of the State Border of Latvia and Russia with Article 3 of the Constitution of the Republic of Latvia: judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia, 29 November 2007, Case No.2007-10-0102]. *Latvijas Vēstnesis*, 30 November 2007. No. 193. The text of judgement in English is available: http://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2007/04/2007-10-0102_Spriedums_ENG.pdf [last viewed 20.02.2016].

⁸ More extensively, see: *Viļums, J.* Latvijas valstiskās neatkarības idejas uzturēšana pirmajā padomju okupācijas gadā (1940–1941) [The protection of the idea of Latvian national independence in the first year of Soviet occupation (1940–1941)]. In: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija [The 90th anniversary of Latvian statehood. Independence of Latvian state: Idea and implementation]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5, pp. 240–250.

⁹ See more: *Ērglis, Dz.* Nacionālā pretošanās kustība vācu okupācijas periodā [National resistance movement in the period of German occupation]. In: Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti [Latvians and Latvia. Academic papers]. Vol. II. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā [Statehood in Latvia and the state of Latvia – fought for and lost]. Chief editor J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, ISBN 978-9934-8373-3-3, pp. 405–422.

parliamentary period of the Republic of Latvia were actively involved in the work of the Latvian Central Council.¹⁰ The Latvian Central Council tried to organise a national resistance movement against both occupying powers to achieve the restoration of independence of the Republic of Latvia with the support of Western democracies. To achieve this goal, information exchange was organised, documents regarding the political objectives and a strategy of the Latvian Central Council drafted, and the co-operation with Latvian military units developed.¹¹

The *Satversme* served as the legal grounds of operations by the Latvian Central Council, even though it did not deny the need to introduce improvements in the *Satversme*.¹² Another noteworthy aspect was the formation of the Latvian Central Council on the basis of political parties that had gained majority in the elections of the 4th *Saeima*. Ensuring of legitimacy was important to the Latvian Central Council, and it was perceived in the continuation of functioning of the 4th *Saeima*. Namely, according to Article 12 of the *Satversme*, the mandate of the *Saeima* ends as the newly elected *Saeima* assembles for its first session. Since following the *coup d'état* of 15 May 1934 a free parliamentary election had not taken place, the 4th *Saeima* was still a legitimate outlet of the will of the people of Latvia. This basis of legitimacy of the Latvian Central Council was also confirmed by senators of the Senate of Latvia: "There is an express principle included in the *Satversme* in order to avoid an interruption during the mandate of a *Saeima* between the previous and the newly elected convocation, and to avoid a situation that the State of Latvia temporarily remains without a valid legislative body – the *Saeima*. Therefore, it must be admitted that in all cases the *Saeima* mandate ends only once the newly elected *Saeima* has assembled. [...] The mandate of the [4th] *Saeima* has not ended."¹³ To consolidate the link with the 4th convocation, the leadership of the Latvian Central Council included the Speaker of the 4th *Saeima* Dr. Pauls Kalniņš (1872–1945) and his Deputies Kārlis Pauļuks (1870–1945) and Bishop Jāzeps Rancāns (1886–1969). "It attributed a state-like authority to the Latvian Central Council and a relation to the former legal state power of Latvia."¹⁴

On 8 September 1944, the leadership of the Latvian Central Council adopted a Declaration on the restoration of the State of Latvia.¹⁵ The adoption of the Declaration was an attempt to restore *de facto* independence of the Republic of Latvia, in hopes of international support and by taking advantage of the interval between changes of occupying powers. The Declaration prescribed that the *Satversme* is the fundamental law of the restored Republic of Latvia, and provided

¹⁰ See more: *Andersons, E.* Latvijas Centrālā padome – LCP [Latvian Central Council – LCC]. In: *Andersons, E., Siliņš, L. et al.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., pp. 10–122.

¹¹ See more: *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome (1943–1945): darbība un nerealizētās ieceres [Latvian Central Council (1943–1945): actions and unrealised plans]. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 2013. No. 3(91), ISSN 1407-0022, pp. 104–113; 2014, No. 1/2(92/93), ISSN 1407-0022, pp. 38–47.

¹² *Latvijas Centrālās Padomes politiskā platforma* ..., pp. 56–57.

¹³ *Senatoru atzinums [Conclusions of the Senators]. Latvju Ziņas*, 17 April 1948. No. 29.

¹⁴ *Andersons, E.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., pp. 40.

¹⁵ Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu [Declaration on the Restoration of the State of Latvia]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906, p. 138. See more: *Neiburgs, U.* Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu [Declaration on the Renewal of the Statehood of Latvia and Formation of Government Made by the Chairman of the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia Pauls Kalniņš on 8 September 1944]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906, pp. 132–142.

for establishment of a Cabinet of Ministers that would organise the restoration of the State of Latvia. While in exile, the Latvian Central Council tried to establish an actually functioning government in exile, when J. Rancāns was deemed the acting President of State with a separate ordinance of 26 April 1947.¹⁶

Even though the efforts of the Latvian Central Council did not result in restoring *de facto* independence of the Republic of Latvia, it proved that the nation of Latvia does not recognise the occupation regimes and are fighting against them. The Latvian Central Council, besides other groups of national resistance movement, strengthened the unwavering will of the Latvian nation to regain freedom on the grounds of continuity of statehood.¹⁷

2. Application of the Constitution

2.1. Acting President of State

At the time of organising the Latvian Central Council, the matter of its leader was of a paramount importance, namely, who would be entitled to assume the leadership of the national resistance movement. It was particularly important in the context of legitimacy of the Latvian Central Council, i.e., its leadership had to symbolise the continuity of the authority of the Republic of Latvia.

One of the candidates to perform these duties was the former President of the State (1930–1936) Alberts Kviesis (1881–1944). However, there were objections against the candidacy of A. Kviesis because of his co-operation with the German occupying power.¹⁸ Likewise, the authority of the President of the State was time-restricted in the *Satversme*, without providing for an obligation to continue the work until the election of a new President of the State. The second term of A. Kviesis had ended on 11 April 1936.¹⁹ By alluding to his health condition, A. Kviesis did not get involved in the work of the Latvian Central Council.²⁰

Ever since the formation of the Latvian Central Council, its legitimacy was ensured with the link to the 4th *Saeima*. Since the mandate of the *Saeima* remained valid until the assembly of the newly elected *Saeima* (Article 12 of the *Satversme*), the mandate of the Presidium of the *Saeima* also remained valid (Article 16 of the *Satversme*). With the vacant position of the President of the State, his post was assumed by the Speaker of the *Saeima* (Article 52 of the *Satversme*). This interpretation was also approved by the senators of the Senate of Latvia: “The Speaker of the *Saeima*, namely, their deputy, who has the duty to continuously function throughout the mandate of the *Saeima* (Art. 16) and, in addition, to open the first session of the newly elected *Saeima* (Art. 17). Seeing as, pursuant to the aforementioned, the mandate of the *Saeima* elected in 1931 was still in force, it must be concluded that the Speaker of the *Saeima* or their deputy’s authority is valid until the fulfilment of the obligation prescribed in Art. 17.”²¹

¹⁶ Paziņojums par biskapa J. Rancāna funkcijām [Announcement of Bishop J. Rancāns’ Functions]. *Latvju Ziņas*, 4 June 1947. No. 42.

¹⁷ Comp.: Grozījums Latvijas Republikas Satversmē [Amendment to the Constitution of the Republic of Latvia]. *Latvijas Vēstnesis*, 8 July 2014. No.131.

¹⁸ *Andersons, E.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., pp. 31–32.

¹⁹ Likums par Valsts prezidenta amata izpildīšanu [Law on the Execution of the Duties of the President of the State]. *Valdības Vēstnesis*, 19 March 1936. No. 65.

²⁰ *Andersons, E.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., p. 32.

²¹ Senatoru atzinums ...

Ever since its establishment, the Latvian Central Council viewed P. Kalniņš as the legitimate top office holder of the Republic of Latvia, being the Speaker of the 4th *Saeima*, followed in ranks by both of his deputies – K. Pauļuks and J. Rancāns.²² For example, the memorandum of 17 March 1944 prepared by the Latvian Central Council for the Inspector General of the Latvian Legion Rūdolfs Bangerskis (1878–1958) were first signed by P. Kalniņš, K. Pauļuks, and J. Rancāns.²³ The claim that A. Kviesis as the former President of the State could proclaim the Declaration on the restoration of the State of Latvia must be viewed critically.²⁴ The practice of the Latvian Central Council suggests that such declaration could be proclaimed not by the former President of the State, whose authority had ended, pursuant to the *Satversme*, but the senior ranking member of the Presidium of the 4th *Saeima*, whose mandate, according to the *Satversme*, had still not been terminated.

On 8 September 1944, the Declaration on the restoration of the State of Latvia was signed by P. Kalniņš as the Chairman of the 4th Parliament, thus simultaneously assuming the duties of the office of the President of the State.²⁵ Taking into account the interpretation of the *Satversme* by the Latvian Central Council as regards the authority of the 4th *Saeima* and its Presidium, P. Kalniņš, pursuant to Article 52 of the *Satversme*, could be fully justified to assume the duties of the office of the President of the State.

After the death of P. Kalniņš on 26 August 1945 in exile, the matter of the next acting President of the State became urgent. The leadership of the Latvian Central Council was assumed by J. Rancāns as the Deputy Speaker of the 4th *Saeima*, however, the question remained, whether he is entitled to assume the duties of the office of the President of the State.

On 26 April 1947, in Esslingen (Germany), leaders of the five political parties forming the Latvian Central Council signed an act on the acting President of the State. The act stated that “pursuant to Article 16 and 52 of the *Satversme* of Latvia, the functions of the Speaker of the Parliament and of the President of the State have been transferred to the second Deputy Speaker of the *Saeima*, Bishop Jāzeps Rancāns.”²⁶ The rights and obligations of J. Rancāns to fulfil the duties pertaining to the office of the President of the State were also confirmed by the Latvian Parliamentary Conference of 19–20 August 1947, where twenty of the former Parliamentarians were present. J. Rancāns started to fulfil the duties of the office of the President of the State on 20 August 1947.²⁷

Since not everybody in exile recognised the rights of J. Rancāns to assume the position of the President of the State, he addressed the senators of the Senate of

²² *Andersons, E.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., p. 40.

²³ *Kvāle, I.* Ar parakstu par Latviju. Latvijas Centrālās padomes memoranda parakstītāju biogrāfijas. Biogrāfiskā vārdnīca [Signature for Latvia. The biographies of the signatories of the Memorandum of the Latvian Central Council. Biographical dictionary]. Rīga: Latvijas kara muzejs, 2014, ISBN 978-9934-8270-5-1, p. 13.

²⁴ *Kangeris, K.* Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli [“To die for Latvia on Latvian land”. The attitude of the German state institutions to general Kurelis]. In: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā.* Latvijas Centrālā padome un “kurelieši” [Towards a more democratic Europe during World War 2. Latvian Central Council and “kurelieši”]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, ISBN 978-9984-45-235-7, p. 93.

²⁵ See more: *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome (1943–1945): darbība un nerealizētās ieceres ..., 2014, 1/2(92/93), ISSN 1407-0022, pp. 43–44.

²⁶ Paziņojums par biskapa J. Rancāna funkcijām ...

²⁷ *Vanags, K.* Latvijas valsts Satversme [The Constitution of the State of Latvia]. [B.v.]: L. Rumaka apgāds Valkā, 1948, pp. 25–26.

Latvia asking to provide answers as to “whether the 1922 *Satversme* of Latvia is valid and, if so, which constitutional institutions envisaged in the *Satversme* of Latvia are still legally and factually existing”.²⁸ The opinion of 13 March / 3 April 1948, the senators of the Senate of Latvia confirmed that a Deputy Speaker of the *Saeima* may assume the duties of the office of the President of the State if the Speaker of the *Saeima* has died. They pointed out: “The duties of the office of the President of the State should be assumed by the Speaker of the *Saeima*, however, since he is dead, then this is passed on to his deputy (comp. Art. 21 of the *Satversme* and Para. 23 of the Rules of Procedure of the *Saeima*), until the time when the *Saeima* elects a new President of the State or the current Deputy Speaker of the *Saeima* is replaced by a newly elected Speaker of the *Saeima*.”²⁹

After fully restoring the effect of the *Satversme*, there has been no need to decide upon the rights of the Deputy Speaker of the *Saeima* to fulfil the duties of the President of the State, if the Speaker of the *Saeima* has died or been delayed in fulfilment of duties of the President of the State. Nevertheless, in practice, on a number of occasions, the matter of the rights of the Deputy Speaker of the *Saeima* to fulfil the duties of the office of the President of the State, if the President of State and the Speaker of the *Saeima* are simultaneously abroad, has been discussed. The Legal Service of the *Saeima* has expressly rejected such rights of the Deputy Speaker of the *Saeima*: “Neither Article 52 of the *Satversme*, nor other articles of the *Satversme* provide for the possibility of another official, apart from the Speaker of the *Saeima*, to fulfil the duties of the President of the State. [...] The Speaker of the *Saeima* [...] cannot sub-delegate the fulfilment of duties of the President of the State to any of their deputies.”³⁰ The first President of the Constitutional Court of the Republic of Latvia (1996–2007) Aivars Endziņš (born 1940) has voiced a similar opinion, stating that the *Satversme* does not allow the Speaker of the *Saeima* to authorise any of their deputies to fulfil the duties of the President of the State, whereas the Rules of Procedure of the *Saeima*³¹ cannot govern the fulfilment of duties of the President of the State, because they prescribe the internal procedures of work of the *Saeima*.³²

Despite this interpretation of Article 52 of the *Satversme*, on a number of occasions, Deputies of the Speaker of the *Saeima* have fulfilled by duties of the President of the State, by proclaiming laws. In 1997, the Deputy Speaker of the 6th *Saeima* Andris Ameriks (1961) proclaimed ten laws in the position of the acting President of the State.³³ Similarly, in 2000, the duties of the President of the State

²⁸ Senatoru atzinums ...

²⁹ Ibid.

³⁰ Par Valsts prezidenta vietas izpildīšanas kārtību. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 18. maija slēdziens [On the execution of the duties of the President. Conclusion of the Legal Service of the *Saeima*, 18 May, 1994]. In: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs [Saeima Legal Office documents. 1993–2013. Collection of legal conclusions in opinions and letters]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, ISBN 978-9984-840-28-4, p. 39.

³¹ Saeimas kārtības rullis [The Rules of Procedure of the *Saeima*]. *Latvijas Vēstnesis*, 18 August 1994. No. 96. Text of the Rules of procedure in English available: <http://saeima.lv/en/legislation/rules-of-procedure> [last viewed 20.02.2016].

³² Latvijas Radio 1 2004. gada 23. augusta raidījums “Aktuālā intervija”. See more: *Pleps, J.* Bīskaps Rancāns un Satversme. Valsts prezidenta vietas izpildīšana [Bishop Rancāns and the Constitution. The Acting President of State]. *Jurista Vārds*, 3 March 2009. No. 9(552), ISSN 1691-2462, pp. 26–27.

³³ Par valsts sociālo apdrošināšanu [On State Social Insurance]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Grozījumi likumā “Par valsts civildienestu” [Amendments to the law “On State Civil Service”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Grozījumi Zvejniecības likumā [Amendments to the Fisheries Law]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Ceļu satiksmes likums [Law on Road Traffic]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Grozījumi likumā

were assumed by the Deputy Speaker of the 7th Saeima Gundars Bojārs (1967) by proclaiming one law.³⁴

2.2. Scope of authority of the acting President of the State

Within the context of Article 52 of the *Satversme*, the matter on the scope of authority of the acting President of the State is of importance. The practice of the Latvian Central Council offers certain points of reference in this respect.

P. Kalniņš, in his capacity of the acting President of the State, proclaimed the restoration of the State of Latvia.³⁵ Likewise, P. Kalniņš, pursuant to Article 56 of the *Satversme*, asked senator Mintauts Čakste (1893–1962) to form the Cabinet of Ministers.³⁶ Furthermore, within the framework of the job duties, he had granted a new authority to the envoy of Latvia in London Kārlis Zariņš (1879–1963) and the envoy of Latvia in Washington Alfrēds Bilmanis (1887–1948).³⁷ In addition, the Latvian Central Council considered the possibility of assigning General Jānis Kurelis (1882–1954) as the Commander-in-Chief, which could be executed by the acting President of the State.³⁸

P. Kalniņš, in capacity of the acting President of the State, widely exercised the rights of a President of the State envisaged in the *Satversme*. Furthermore, the senators of the Senate of Latvia admitted that “all of the rights of the President envisaged in the *Satversme* are to be admitted in the case of the acting President of the State.”³⁹ In the matter of the scope of authority of the acting President of the State, the senators of the Senate of Latvia applied the *raison d'état* as the criterion of interpretation.⁴⁰ The senators pointed out that, in case of occupation of the Republic of Latvia, its officials have the obligation to defend the interests of Latvia.⁴¹ In the case of P. Kalniņš and J. Rancāns, the assuming of office of the President

---

“Par autoceļiem” [Amendments to the law “On Roads”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Grozījumi likumā “Par nodarbinātību” [Amendments to the law “On Employment”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums [Law on the Rēzekne Special Economic Zone]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276; Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā [Amendments to the Latvian Administrative Violations Code]. *Latvijas Vēstnesis*, 22 October 1997. No. 277/278; Par Latvijas Republikas un Eiropas Investīciju bankas pamatlīgumu [On European Investment Bank Framework Agreement Between the Republic of Latvia and European Investment Bank]. *Latvijas Vēstnesis*, 22 October 1997. No. 277/278; Grozījumi likumā “Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu 1997. gadā” (pielikumi) [Amendments to the law “On Financial Equation of Self-governments in 1997” (annexes)]. *Latvijas Vēstnesis*, 24 October 1997. No. 280.

³⁴ Grozījumi Enerģētikas likumā [Amendments to the Energy Law]. *Latvijas Vēstnesis*, 1 September 2000. No. 307/309.

³⁵ Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu ..., p. 138.

³⁶ Deklarācija par valdības izveidošanu [Declaration on the Formation of Government]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906, p. 139.

³⁷ See more in: *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti [The Latvian Central Council in Nazi-Occupied Latvia (1943–1945): Current Issues and Results of Research]. In: Latvijas vēsturnieku komisijas raksti [Writings of Latvian Commission of Historians]. Vol. 25. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs. 1940–1991 [Occupation Regimes in the Baltic states. 1940–1991]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, pp. 268–271.

³⁸ LCP telegrammas sūtītas no ārzemēm uz Latviju [Telegrams of the Latvian Central Council from abroad to Latvia]. In: *Andersons, E., Siliņš, L. et al.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., p. 292.

³⁹ Senatoru atzinums ...

⁴⁰ Comp.: *Levits, E.* Valsts prezidenta aizvietošana. Satversmes 52. pants [Substitution of the President of the State. Article 52 of the Constitution]. *Jurista Vārds*, 2 February 2016. No. 5(908), ISSN 1691-2462, p. 13.

⁴¹ Senatoru atzinums ...

of the State is to be viewed in the context of Article 44 of the *Satversme*, which imposes the obligation on the President of the State to take the necessary military defence measures to prevent external threats to the existence of the State. Under circumstances of occupation of the Republic of Latvia, the acting President of the State had the obligation to exercise all rights granted to a President of the State to restore the national independence and normal functioning of the State.

After the restoration of full effect of the *Satversme*, the legal doctrine and constitutional practice recognise that the fulfilment of duties of the President of the State does not imply the rights to fulfil all rights of the President of the State. The acting President on the basis of the Article 52 of the *Satversme* can fulfil only those obligations of the President of the State which are mandatory. These obligations include the proclamation of laws (Article 69 of the *Satversme*), the proclamation of war on the grounds of a decision by the Saeima (Article 42 of the *Satversme*) and the duty to suspend the publishing of a law, if that is called for by one third of members of the Saeima (Article 72 of the *Satversme*).⁴² The last time such interpretation of the Article 52 of the *Satversme* was declared by Speaker of the 12th Saeima Ināra Mūrniece (born 1970) during the illness of the President of the State Raimonds Vējonis (born 1966).⁴³

2.3. Commander-in-Chief

The second sentence of Article 42 of the *Satversme* prescribes the President's rights to appoint a Commander-in-Chief for a wartime. In the fall of 1944, the Latvian Central Council considered the possibility of appointing general J. Kurelis as the Commander-in-Chief to enable him to declare the restoration of national independence and to take over the military and civil power until the establishment of a provisional government.⁴⁴ The implementation of this idea, however, was no longer feasible.⁴⁵

In laws of the Republic of Latvia, the Commander-in-Chief is envisaged as the commander of all the united armed terrestrial and marine forces intended for the warfare and active service, to whom the entire warfare region, in which a state of war has been proclaimed along with mobilisation is subordinated.⁴⁶ The

⁴² See more in: *Zalāna, L.* Valsts prezidenta tiesības nosūtīt likumu otrreizējai caurlūkošanai [The right of the President of the State to require reconsideration of the law]. *Jurista Vārds*, 3 June 2003. No. 21(279), ISSN 1691-2462, p. 9; *Kārklīņa, A.* Valsts galvas aizstāšanas institūts Latvijā un citās ES valstīs [Substitution for the Head of State in Latvia and other EU Countries]. In: *Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās* [Harmonization of law in the Baltic Sea region after EU enlargement]. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, ISBN 978-9984-45-531-0, p. 131; *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums [Constitutional Law. Revised edition]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-29-1, pp. 217–218; Valsts prezidenta vietas izpildīšana un informācija par viņa veselību: tiesiskie aspekti [The substitution of the President of the state and the information about his health: legal aspects]. *Jurista Vārds*, 26 January 2016. No. 4(907), ISSN 1691-2462, pp. 6–9.

⁴³ Mūrniece vēl Valsts prezidentam drīzu izveseļošanas un apliecina, ka tiek risināti valstī aktuālie jautājumi [Mūrniece wished a speedy recovery to the President of the State and confirms that the current issues in the state are being solved]. Available: <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/24320-murniece-vel-valsts-prezidentam-drizu-izveselosanos-un-apliecina-ka-tiek-risinati-valsti-aktualie-ja> [last viewed 20.02.2016].

⁴⁴ LCP telegrammas sūtītas no ārzemēm uz Latviju [Telegrams of the Latvian Central Council from abroad to Latvia]. In: *Andersons, E., Siliņš, L. et al.* Latvijas Centrālā padome – LCP ..., p. 292.

⁴⁵ *Kangeris, K.* Kurelieši: "Mirt par Latviju uz Latvijas zemes" ..., p. 94.

⁴⁶ Likums par bruņoto spēku virsvadību [Law on Supreme Commanding of the Armed Forces]. *Valdības Vēstnesis*, 30 December 1932. No. 295.

Latvian Central Council, however, saw an additional potential for the status of a Commander-in-Chief by granting also political authority for the restoration of national independence.

The approach of the Latvian Central Council should be taken into consideration, because the second sentence of Article 42 of the *Satversme* opens up the possibility for the President of the State to appoint an authoritative and experienced individual to the position of the Commander-in-Chief. This individual must be capable of ensuring the protection of the State of Latvia in extraordinary circumstances against external threats and to restore a state of peace, when all constitutional institutions envisaged in the *Satversme* could reinstate their functioning. A Commander-in-Chief appointed during the wartime by the President of the State is a constitutionally legitimate authority, whose key function would be to ensure the prevention of external threats to the independence of the Republic of Latvia and to restore unhindered functioning of governmental bodies envisaged in the *Satversme*.

After fully restoring the effect of the *Satversme*, the return to the military authority of a Commander-in-Chief is envisaged, by prescribing that they are in charge of military defence of the State.⁴⁷ Right now, however, the National Security Law has been amended by granting not so much military as political power during wartime to a Commander-in-Chief.⁴⁸

Conclusions

1. The practice of the Latvian Central Council confirms the potential of the Constitution (*Satversme*) to function under the circumstances of extraordinary threat to the State. The state authority bodies envisaged in the *Satversme* and competences delegated to them are sufficient to ensure the functioning of the State authority under circumstances of threats to the State.
2. Under the circumstances of extraordinary threats to the State, the next after the Speaker of the Saeima to fulfil the duties of the President of the State are the Deputies of the Speaker of the Saeima. Under such circumstances, the duty of the acting President of the State to fulfil Article 44 of the *Satversme* can be established, namely, to take every step to prevent any threat to the State and to restore a normal functioning of the state system.
3. P. Kalniņš in capacity of the Speaker of the 4th *Saeima*, and J. Rancāns as the Deputy Speaker of the 4th *Saeima* have fulfilled the duties of the President of the State, and are to be regarded as full-fledged Heads of State of the Republic of Latvia.
4. The second sentence of Article 42 of the *Satversme* permits using the Commander-in-Chief envisaged therein as another constitutionally legitimate body of state authority to ensure the functioning of the authority under the circumstances of external threat.

---

⁴⁷ Nacionālās drošības likums [Law on National Security]. *Latvijas Vēstnesis*, 29 December 2000. No. 473/476.

⁴⁸ Grozījumi Nacionālās drošības likumā [Amendments to the Law on National Security]. *Latvijas Vēstnesis*, 9 March 2016. No. 48. More extensively, see: Valsts prezidenta 2015. gada 2. novembra raksts Nr. 265 [The President's of the State letter No. 265, 2 November 2015]. Available: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/nacionalas-drosibas-likums.PDF> [last viewed 20.02.2016].

Sources

Literature

1. *Andersons, E., Siliņš, L. et al.* Latvijas Centrālā Padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945 [Latvian Central Council – LCC. Latvian national resistance movement. 1943–1945]. Upsala: LCP, 1994.
2. *Ērglis, Dz.* Nacionālā pretošanās kustība vācu okupācijas periodā [National resistance movement in the period of German occupation]. In: *Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti* [Latvians and Latvia. Academic papers]. Vol. II. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā [Statehood in Latvia and the state of Latvia – fought for and lost]. Chief editor J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, ISBN 978-9934-8373-3-3.
3. *Kangeris, K.* Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli [“To die for Latvia on Latvian land”. The attitude of the German state institutions to general Kurelis]. In: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “kurelieši”* [Towards a more democratic Europe during World War 2. Latvian Central Council and “kurelieši”]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, ISBN 978-9984-45-235-7.
4. *Kārklīņa, A.* Valsts galvas aizstāšanas institūts Latvijā un citās ES valstīs [Substitution for the Head of State in Latvia and other EU Countries]. In: *Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās* [Harmonization of law in the Baltic Sea region after EU enlargement]. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, ISBN 978-9984-45-531-0.
5. *Kvāle, I.* Ar parakstu par Latviju. Latvijas Centrālās padomes memoranda parakstītāju biogrāfijas. Biogrāfiskā vārdnīca [Signature for Latvia. The biographies of the signatories of the Memorandum of the Latvian Central Council. Biographical dictionary]. Rīga: Latvijas kara muzejs, 2014, ISBN 978-9934-8270-5-1.
6. *Levits, E.* Valsts prezidenta aizvietošana. Satversmes 52. pants [Substitution of the President of the State. Article 52 of the Constitution]. *Jurista Vārds*, 2 February 2016. No. 5(908), ISSN 1691-2462.
7. *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome (1943–1945): darbība un nerealizētās ieceres [Latvian Central Council (1943–1945): actions and unrealised plans]. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 2013. No. 3(91), ISSN 1407-0022; 2014. No. 1/2(92/93), ISSN 1407-0022.
8. *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti [The Latvian Central Council in Nazi-Occupied Latvia (1943–1945): Current Issues and Results of Research]. In: *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti* [Writings of Latvian Commission of Historians]. Vol. 25. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs. 1940–1991 [Occupation Regimes in the Baltic states. 1940–1991]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4.
9. *Neiburgs, U.* Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu [Declaration on the Renewal of the Statehood of Latvia and Formation of Government Made by the Chairman of the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia Pauls Kalniņš on 8 September 1944]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906.
10. *Pleps, J.* Biskaps Rancāns un Satversme. Valsts prezidenta vietas izpildīšana [Bishop Rancāns and the Constitution. The Acting President of State]. *Jurista Vārds*, 3 March 2009. No. 9(552), ISSN 1691-2462.
11. *Pleps, J.* Constitution as a National Symbol: example of Latvia. *Research papers “Societal Innovations for Global Growth”*, 2014. No. 1(3), ISSN 2335-2450.
12. *Pleps, J.* The renewal of the Constitutions in the Baltic states. *Konstitucinė Jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismobiuletenis*, 2015. No. 3(39), Liepa – Rugsējis, ISSN 1822-4520.
13. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības [Constitutional Law]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1.
14. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums [Constitutional Law. Revised edition]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-29-1.
15. *Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs* [Documents of the Legal Service of the Saeima. 1993–2013. Collection of the legal conclusions in the opinions and letters]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, ISBN 978-9984-840-28-4.
16. Valsts prezidenta vietas izpildīšana un informācija par viņa veselību: tiesiskie aspekti [The substitution of the President of the state and the information about his health: legal aspects]. Diskusija. *Jurista Vārds*, 26 January 2016. No. 4(907), ISSN 1691-2462.
17. *Vanags, K.* Latvijas valsts Satversme [The Constitution of the State of Latvia]. [B.v.]: L. Rumaka apgāds Valkā, 1948.

18. Viļums, J. Latvijas valstiskās neatkarības idejas uzturēšana pirmajā padomju okupācijas gadā (1940–1941) [The protection of the idea of Latvian national independence in the first year of Soviet occupation (1940–1941)]. In: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija [The 90th anniversary of Latvian statehood. Independence of Latvian state: Idea and implementation]. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5.
19. Zalāna, L. Valsts prezidenta tiesības nosūtīt likumu otrreizējai caurlūkošanai [The right of the President of the State to require reconsideration of the law]. *Jurista Vārds*, 3 June 2003. No. 21(279), ISSN 1691-2462.

Regulatory enactments

1. Latvijas Republikas Satversme [The Constitution of the Republic of Latvia]. *Valdības Vēstnesis*, 20 June 1922. No. 141. Text of the Constitution in English available: <http://saeima.lv/en/legislation/constitution> [last viewed 20.02.2016].
2. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē [Amendment to the Constitution of the Republic of Latvia]. *Latvijas Vēstnesis*, 8 July 2014. No. 131.
3. Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu [Declaration on the Restoration of the State of Latvia]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906.
4. Likums par bruņoto spēku virsvadību [Law on Supreme Commanding of the Armed Forces]. *Valdības Vēstnesis*, 30 December 1932. No. 295.
5. Likums par Valsts prezidenta amata izpildīšanu [Law on the Execution of the Duties of the President of the State]. *Valdības Vēstnesis*, 19 March 1936. No. 65.
6. Saeimas kārtības rullis [The Rules of Procedure of the Saeima]. *Latvijas Vēstnesis*, 18 August 1994. No. 96. Text of the Rules of Procedure in English available: <http://saeima.lv/en/legislation/rules-of-procedure> [last viewed 20.02.2016].
7. Par valsts sociālo apdrošināšanu [On State Social Insurance]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
8. Grozījumi likumā “Par valsts civildienestu” [Amendments to the law “On State Civil Service”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
9. Grozījumi Zvejniecības likumā [Amendments to the Fisheries Law]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
10. Ceļu satiksmes likums [Law on Road Traffic]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
11. Grozījumi likumā “Par autoceļiem” [Amendments to the law “On Roads”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
12. Grozījumi likumā “Par nodarbinātību” [Amendments to the law “On Employment”]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
13. Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums [Law on the Rēzekne Special Economic Zone]. *Latvijas Vēstnesis*, 21 October 1997. No. 274/276.
14. Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā [Amendments to the Latvian Administrative Violations Code]. *Latvijas Vēstnesis*, 22 October 1997. No. 277/278.
15. Par Latvijas Republikas un Eiropas Investīciju bankas pamatlīgumu [On European Investment Bank Framework Agreement Between the Republic of Latvia and European Investment Bank]. *Latvijas Vēstnesis*, 22 October 1997. No. 277/278.
16. Grozījumi likumā “Par pašvaldību finanšu izlīdzināšanu 1997. gadā” (pielikumi) [Amendments to the law “On Financial Equation of Self-governments in 1997” (annexes)]. *Latvijas Vēstnesis*, 24 October 1997. No. 280.
17. Grozījumi Enerģētikas likumā [Amendments to the Energy Law]. *Latvijas Vēstnesis*, 1 September 2000. No. 307/309.
18. Nacionālās drošības likums [Law on National Security]. *Latvijas Vēstnesis*, 29 December 2000. No. 473/476.
19. Grozījumi Nacionālās drošības likumā [Amendments to the Law on National Security]. *Latvijas Vēstnesis*, 9 March 2016. No. 48.
20. Deklarācija par valdības izveidošanu [Declaration on the Formation of Government]. *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 2014. No. 3(92), ISSN 1025-8906.
21. Paziņojums par bīskapa J. Rancāna funkcijām [Announcement of Bishop J. Rancāns' Functions]. *Latvju Ziņas*, 4 June 1947. No. 42.

Case law

1. Senatoru atzinums [Conclusions of the Senators]. *Latviju Ziņas*, 17 April 1948. No. 29.

2. Par likuma "Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" 1. panta vārdu "ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu" atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102 [On Compliance to the Law "On Authorisation to the Cabinet of Ministers to Sign the Draft Agreement between the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border between Latvia and Russia Initialled on August 7, 1997" and the words "Observing the Principle of Inviolability of Borders Adopted by the Organization of Security and Cooperation in Europe" in Article 1 of the Law "On the Republic of Latvia and the Russian Federation Treaty on the State Border of Latvia and Russia" with the Preamble and Para 9 of the Declaration of May 4, 1990 of The Supreme Council of the Latvian SSR "On Restoration of Independence of the Republic of Latvia" and Compliance of the Treaty of March 27, 2007 of the Republic of Latvia and the Russian Federation of the State Border of Latvia and Russia with Article 3 of the Constitution of the Republic of Latvia: judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia, 29 November 2007, Case No. 2007-10-0102]. *Latvijas Vēstnesis*, 30 November 2007. No. 193. The text of judgement in English available: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2007/04/2007-10-0102_Spriedums_ENG.pdf [last viewed 20.02.2016].
3. Par Valsts prezidenta vietas izpildīšanas kārtību. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 18. maija slēdziens [On the execution of the duties of the President. Conclusion of the Legal Service of the Saeima, 18 May, 1994]. In: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs [Saeima Legal Office documents. 1993–2013. Collection of legal conclusions in opinions and letters]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, ISBN 978-9984-840-28-4, p. 39.

Transcripts

1. Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes 1993. gada 6. jūlija stenogramma [The transcript of first session of the 5th Saeima of the Republic of Latvia]. Available: http://saeima.lv/steno/st_93/060793.html [last viewed 20.02.2016].

Internet sources

1. Valsts prezidenta 2015. gada 2. novembra raksts Nr. 265 [The President's of the State letter No. 265, 2 November 2015]. Available: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/nacionalas-drosibas-likums.PDF> [last viewed 20.02.2016].
2. Mūrniece vēl Valsts prezidentam drīzu izveseļošanu un apliecina, ka tiek risināti valstī aktuālie jautājumi [Mūrniece wished a speedy recovery to the President of the State and confirms that the current issues in the state are being solved]. Available: <http://saeima.lv/aktualitates/saeimas-zinas/24320-murniece-vel-valsts-prezidentam-drizu-izveselosanos-un-aplicina-ka-tiek-risinati-valsti-aktualie-ja> [last viewed 20.02.2016].

Opinions Among Exiles on the Nature of Restored Independent Republic of Latvia

MA Kristīne Beķere

Baltic Centre for Strategic Studies of the Latvian Academy of Sciences

Researcher, historian

E-mail: *kribek@inbox.lv*

The majority of the Second World War refugees from Latvia desired to return to a free Latvia and devoted much of their efforts to promote the renewal of Latvian state independence. This goal was fundamental to their common identity. Correspondingly, there was a considerable public debate about how the restoration could be effected and what the future renewed state would be like in terms of political, economic and social system. The future state was envisioned either as a sovereign nation-state or as a part of some kind of democratic union or federation. Sovereign nation-state was by far the most popular goal and the advocates of this form agreed on at least two common principles: state must be democratic and based on 1922 Constitution with minor revisions. Advocates of alternative approaches were inspired by the ideas of European integration popular at the time and saw Latvian freedom as attainable by participation in some form of federation that could encompass either Baltic states, Central Europe or even the whole of Europe.

Keywords: Latvian exiles, Latvian independence, restoration of independence, Latvian Constitution, Baltic states, European Federation.

Content

<i>Introduction</i>	139
<i>Debates about the restoration of Latvian independence</i>	141
<i>A sovereign Latvian nation-state</i>	142
<i>Latvia as the member of a federation</i>	144
<i>Conclusions</i>	147
<i>Summary</i>	148
<i>Sources</i>	148
<i>Literature</i>	148

Introduction

The majority of war refugees from Latvia found themselves in the American, British and French Occupation Zones of Germany at the end of hostilities in Europe associated with the Second World War. In the summer of 1945, approximately 125 thousand refugees from Latvia were registered to be present in these three Occupation Zones, with a further 6 to 7 thousand refugees having reached Sweden

at that time.¹ Several members of the Latvian Diplomatic Services continued to be accredited in their posts abroad. Western officials described Baltic refugees as *displaced persons, or DPs*;² however, the Latvians who remained outside of Latvia described themselves as exiles (*trimdinieki*), thereby emphasising the compulsory and political nature of their having to remain abroad, based as this was on the illegal occupation and incorporation of the Baltic states into the USSR. Most Latvian displaced persons left refugee camps in Germany by the time these were closed in the early 1950s and took up permanent residence principally in the USA, Australia and New Zealand, Canada, Great Britain, in Brazil and other countries of South America, and elsewhere. Substantial numbers remained living permanently in Germany and Sweden.

It has been estimated that in the mid-1960s there were 156 500 Latvian exiles, comprising approximately 10% of all Latvians alive at that time.³ Attempts to estimate the number of exile Latvians have been made among themselves later, as well.⁴ It must be noted that by no means all Latvian exiles took an active part in the organised life of exile communities, or even had an intermittent contact with these communities in their countries of residence. The socially active minority that have created exile organisations retain the best documentation of their work and it is best known today. Practically no information remained about the life of those families who had abandoned all contact with local Latvian society. The numbers of the latter, as well as the number or the proportion of those active in exile community life cannot be determined with any precision. Very rough estimates (based on the results characterising the community living in Australia) indicate that in the 1960s the number of people taking part in any form of organised life (including membership of folk dance groups, choirs, etc.) would be between 12 and 20% with distinct regional variations, while up to 37% of Latvians have financially supported organisations (this being the case of the community living in Northern California).⁵ It must be also taken into account that supporting and volunteering for cultural organisations has been greater than for political organisations, the former tending to lend their support to the latter, thereby increasing the political event attendance of Latvians.⁶ Hence, the number of politically engaged Latvians living in exile communities was a small fraction of the already rather small number in any way participated in organised community life.

Nevertheless, the politically active part of exile communities devoted a great deal of their time and effort to discuss and promote the possible renewal of Latvian state independence. This article aims to examine the political views of Latvian exile community members regarding the status of future renewed Latvian state, its legal basis and possible incorporation in federative bodies.

¹ *Veigners, I.* Latvieši Rietumzemēs [Latvians in Western countries]. Rīga: SIA Drukātava, 2009, p. 81.

² This term was coined in 1943 as part of planning for resolution of war refugee issues that were expected to arise during the post-war period.

³ *Dunsdorfs, E.* Trešā Latvija [The Third Latvia]. Melburna: Latvijas skautu prezidenta ģenerāļa Kārļa Goppera fonds, 1968, p. 48.

⁴ *Štauvers, M.* Latviešu apzināšanas darbs [The work of studying Latvians]. In: *Archivs XXIII. Demografija*. Melburna: PBLA un Kārļa Zariņa fonds, 1983, pp. 193–196.

⁵ *Dunsdorfs, E.* Trešā Latvija ..., pp. 185–186.

⁶ *Elferts, P.* Diaspora Political Actions to Achieve Baltic Independence – Including Civil Disobedience. Tracing the Baltic Road to Independence in Diaspora Archives. In: Transcript and materials of the international conference on 30 June – 2 July 2015, Rīga. Rīga: Latvian Academy of Sciences Baltic Centre for Strategic Studies, 2015, p. 19.

Debates about the restoration of Latvian independence

The citizens of Latvia who found themselves in involuntary exile fervently desired to return to a free Latvia, and the goal of a restored independent state was a constant thread that united Latvian exiles over the nearly 50 years long history of waiting for the state liberation. It was also fundamental to their common identity, the one that contributed to the persistence of the exile community and also slowed down assimilation.⁷ There was a considerable public debate – in discussion sessions, at workshops and published articles – about how restoration could come to pass, as well as to possible forms of the economic and political system of the future restored state. Many different views were presented, partially resulting from the wide spectrum of political philosophy and convictions that were a feature of the exile community. A number of former Deputies of the Latvian Parliament (*Saeima*) as well as Alfrēds Valdmanis⁸ and Alfrēds Bērziņš,⁹ the only surviving former ministers of the last government of independent Latvia (headed by K. Ulmanis), were active in these discussions. A number of senior members of widely differing political parties operating in independent Latvia were active in the exile community, in particular, the Foreign Committee of the Latvian Social Democratic Workers' Party led by Bruno Kalniņš.¹⁰

The position on what manner of governance would be appropriate for a restored Latvian state was closely linked to the ideas prevalent among exiles about the manner in which this restoration could come about. During the initial post-war period, when refugees lived in special camps in Germany, the predominant view was that the occupation of Latvia was going to be short-lived and that “justice would prevail” and that with the active assistance of Western countries the injustice done to the Baltic states would soon be put right.¹¹ The position widely held by refugees that “they would return to continue to build their independent state” in understandable, given the hopes that the question of liberating Latvia was almost resolved and that liberation itself would take place in a few months time.

After migration in the early 1950s to several countries around the world, the optimism that liberation of Latvia would take place with the help of Western powers gradually faded, with a sharp decline setting in after the events in Hungary in 1956, wherein Western countries clearly demonstrated that they were unwilling

⁷ *Upeslācis, V.* Latviešu tautas kopas 10 gadi [10 years of Latvian people assemblage]. In: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krājums [Ten years of Latvian exile. Collection of articles]. Ed. H. Tichovskis. [B.v.]: Astras apgāds, 1954, p. 272.

⁸ An account of the political career of A. Valdmanis is given in: *Bassler, G. R.* Alfred Valdmanis and the Politics of Survival. Toronto: University of Toronto Press, 2000, 472 p.

⁹ Alfrēds Bērziņš, the last Minister for Social Affairs in the government led by K. Ulmanis, ultimately emigrated to live in the USA.

¹⁰ Bruno Kalniņš lived in exile in Sweden, in addition to leading the Foreign Committee of the Latvian Social Democratic Workers' Party he was active throughout his long life in the political work of Western European Socialist (Social-Democratic) parties. His archive is held in Sweden in Stockholm at the *Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*.

¹¹ *Auziņš, A.* Informācijas darba metodes un prioritātes [Methods and priorities of information work]. In: Ko latvieši svešumā var darīt savas tautas politiskās nākotnes labā? Austrālijas Latviešu Informācijas centra 1. semināra īsreferāti un debates [What can Latvians in a foreign country do for their nation's political future? Australian Latvian Information Centre's 1st seminar: brief reports and debates]. ALIC, 1972, p. 19.

to support rebellions against the Soviet Union.¹² However, the issue of the form of governance of a future independent Latvia did not lose its currency, and it is important to note that different views appeared in this regard. A proof of the continued viability of this issue lies in the several public discussions that were organised addressing the issue. Two of these discussions took place already in 1957: one organised by the American Latvian Youth Organisation (ALJA) at a meeting held in Milwaukee, the outcome of which was creation of an initiative group to clarify these issues,¹³ whereas the Latvian Youth Organisation in Sweden who on the occasion of their planned meeting in 1957 *Jaunatnes dienas* organised a round-table discussion on the theme of “How we see a future.”¹⁴ A decade later, the journal *Jaunā Gaita* (New Course), which was relatively progressive in the context of other exile community journals, published a series of articles on the topic, “Thoughts about a Latvian State”. The editors of the journal invited a number of prominent members of the exile community to express their views on this topic:¹⁵ Bruno Kalniņš, Jāni Peniķis, Laimonis Streips, Jāzeps Grodnis and Ilgyars Spilners. Their responses were published in several issues of this journal during 1966 and 1967. At the end of the 1980s with the advent of events associated with the Awakening, the discussion of the governance of a restored, independent Latvia gained a new impetus.

There are two principally disjoint schools of thought about the nature of a restored Latvian state, an unsurprising result given the diversity of views that were expressed at one time or another. The future state could either be a sovereign nation-state, or Latvia might join a union or a federation.

A sovereign Latvian nation-state

Most Western European countries recognised the continued *de jure* existence of the Republic of Latvia throughout the entire period of Soviet occupation. The exile community shared this view, and some insisted on using passports issued by the Republic of Latvia over many decades. A restoration of the Latvian state in the form of the Republic that it had been previously was a political dream and goal of most exiles. Restoration of a sovereign nation-state was closely linked to the concept of being in exile and formed the cornerstone of the internal identity of the Latvian exile community.

In their thinking about eventual future restoration of their state, the exiles did not question the idea that the restored Latvian state had to be a democratic one, but there was a disagreement about governance details. The democratic system could either be a parliamentary one, which was the option favoured by the older politicians living as exiles; alternatively, greater powers would have to be granted to a directly elected state president in a presidential form of government. The latter

¹² *Āboliņš, K. J.* Latviešu trimdas situācija un prognozes [Situation of Latvian exiles and prognosis]. In: *Tāltālu tālumā. Referātu krājums* [Far away in the distance. Collection of papers]. Studiju grupa. Lincoln, 1964, p. 22.

¹³ ALJA ziņas, 1957. gads.

¹⁴ A. V., G. I. Starp dzirnakmeņiem maltie – atspoguļo nākotnes cerību. Zviedrijas latviešu jaunatnes dienas [Ground between millstones – to show future hope. Youth days of Latvians in Sweden]. *Jaunā Gaita*, 1957. No. 9.

¹⁵ *Kalniņš, B.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1966. No. 60.

option was favoured by politicians who had grown up in exile, though they also conceded that presidential rule could strengthen autocratic tendencies.¹⁶

The Latvian Constitution as adopted in 1922 (*Satversme*) had been recognised from the very first years of exile, i.e., even during time spent in refugee camps in Germany prior to onward migration, as the legal basis for the Latvian state, and would remain unaltered as the basis for the future restored state. The Latvian National Council (LNP) founded in 1948 was one of the first exile organisations to have explicitly defined as one of its goals the liberation of Latvia, to save the Latvian people, and their statutes stated that “only organisations could be part of the council that recognised the continued validity of the 1922 Constitution”.¹⁷ Furthermore, it was stated that the activities of the LNP “in no way prejudice the rights granted under the 1922 Constitution to the highest offices of the state, or to the extraordinary powers granted by the Government of Latvia to certain individuals”.¹⁸ These fundamental provisions testify to the fact that the Latvian Central Council, the principal organisation that inspired creation of the LNP, was of the opinion that the 1922 Constitution was still in force. During the process of founding the LNP, there was extensive discussion about the nature of the governance of a restored state, to such an extent that it delayed the formal establishment of the LNP.¹⁹

The future role to be played by Constitution of 1922 was never questioned in later discussions, but suggestions were made for its revision. Although differing in some details, most of these suggestions foresaw substantial changes. A majority of Latvian exiles did not wish to see a repetition of the highly divided convocations of *Saeima* as had been the case prior to 1934, hence, most changes were designed to reduce the number of miniscule political parties in the *Saeima*, as well as to defining more strictly the procedure for forming a new government,²⁰ with all of these revisions to be made legally following procedures laid down in the Constitution.²¹

The position that the Constitution is not to be changed and is, self-evidently, the constitutional basis for a restored Latvian state was convincingly enunciated later, for example, at the first workshop devoted to the topic “What can Latvians living abroad do for the benefit of a political future of their people”, held in September 1971 at the Latvian Centre in Adelaide. In his presentation, J. Andrupis concludes that “The goal of the Latvian people is to regain their right to self-determination in an independent democratic Latvian state, one based on the fundamental principles as expressed in the Constitution of the Republic of Latvia.”²² However, during the late 1980s, when more than 60 years had elapsed from adoption of the Latvian Constitution, ideas were advanced that simple revision might not suffice and that one had to consider adopting a new modern constitution.²³

¹⁶ *Raidonis, A.* Kādu demokrātiju nākotnes Latvijai [What kind of democracy for the future Latvia]? *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1989. No. 1, pp. 10–14.

¹⁷ Latviešu Nacionālās padomes statūti [Statutes of Latvian National Council]. Point 2. In: Latviešu trimdas kopības noteikumi [Latvian exile community rules]. Vācija, Latviešu Centrālā komiteja, 1949, p. 98.

¹⁸ Latviešu Nacionālās padomes statūti [Statutes of Latvian National Council]. Point 3. In: Latviešu trimdas kopības noteikumi [Latvian exile community rules]. Vācija, Latviešu Centrālā komiteja, 1949, p. 98.

¹⁹ *Ozoliņš, K.* “Mazā Latvija” un latviešu dzīve Vācijā [“Small Latvia” and the life of Latvians in Germany]. In: Latviešu trimdas desmit gadi ..., p. 310.

²⁰ *A. V., G. I.* Starp dzirnakmeņiem maltie ...; *Peniķis, J.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 65.

²¹ *Spilners, I.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 61.

²² *Andrupis, J.* Par ko mēs cīnāmies [What are we fighting for]? In: *Ko latvieši svešumā var darīt ...*

²³ *Raidonis, A.* Kādu demokrātiju nākotnes Latvijai ..., pp. 10–14.

One of the most frequently advanced revisions concerned limiting the number of political parties represented at one time in *Saeima*. The issue of political parties was present practically in the entire discussion, and the exile community unanimously adhered to the view that the excessive number of small political parties and the resultant fractious *Saeima* must be avoided, to circumvent a repetition of the situation that prevailed before the Ulmanis' coup of 1934. One remedy to eschew small political parties was to promote the creation of political parties that are not representative of class interests, but which are distinct in their ideological programme, thus attracting broad public support,²⁴ with both those exiles who are liberal in their political outlook and conservatives convinced that their supported party would gain mass public support and political stability.

Latvian exiles in addition to discussing the legal basis and governance of a restored state also were concerned, albeit to a lesser degree, by other aspects of daily life such as the economy, social policy, etc. As regards these issues, a wide variety of opinions were expressed depending on individual political convictions and personal experience. The necessity of raising the overall standard of living was seen as the principal economic challenge. Pride of place in the future of Latvia was assigned to agriculture, although it was accepted that the era of small farm holdings had irreversibly disappeared and that the first priority for deciding the form of agriculture best suited for Latvia would have to be a scientific assessment of various options.²⁵ Additionally, the issues such as social legislation, education, organisation of industry, taxation and others were part of these discussions.

Several fundamental principles, with subtle nuances, were common to the extensive range of opinions held by those who were in favour of restoring a sovereign Latvian nation-state: the state must be democratic, it would be based on the 1922 Constitution, the latter subject to revisions to avoid the most glaring undesirable features and errors of the inter-war Latvian state. An important feature of these discussions among Latvian exiles was that the future independent Latvian state would not be a new entity, but an "improved" version of the former Republic of Latvia. Despite the positive view of Kārlis Ulmanis that was held by most Latvian exiles, it is noteworthy that practically none of the plans for a restored independent Latvian state based on the principle of continuity called for emulation of the pre-war example set by K. Ulmanis. The new state was to be based on the 1922 Constitution with due correction of some of its shortcomings that became all too evident in the life of the country prior to the Ulmanis' coup.

Latvia as the member of a federation

Once it became evident to the exile community, through the passage of time, that realistic possibilities were not present for restoration of a Latvian nation-state, a number of efforts were made to examine alternatives, i.e., how to regain independence through aiming for the Latvian people to exercise their right to self-determination through political existence as members of a federation or union. Recognising that a free sovereign state was the ideal, a number of acceptable alternatives were discussed, were the ideal outcome prove not to be achievable.²⁶ In the same way as the proponents of a nation-state, the advocates of alternatives

²⁴ A. V., G. I. Starp dzirnakmeņiem maltie ...

²⁵ Ibid.

²⁶ See the debates of the 1st session of the workshop: Ko latvieši svešumā var darīt ..., p. 59.

insisted that a future Latvia could only be part of a federation based on democratic principles as opposed to the totalitarian Soviet Union. The exile community differentiated between, for example, a European Federation as opposed to the Soviet Union: “[...] communist rule is based on Party dictatorship with all of the attendant consequences, whereas the idea of Europe is based on pluralistic democracy and individual freedom.”²⁷

The idea that an essential first step in fulfilling their aspirations was to achieve close cooperation between the Baltic states was all pervasive among Latvian exiles. The three Baltic peoples had never before found themselves in such close contact as in exile. Cooperation began as soon as individuals were settled in refugee camps and continued afterwards in their countries of residence. The concept of “the Balts” gained a permanent place in the self-awareness of Latvian, Lithuanian, and Estonian exiles as a unifying element; Latvians in exile to a far greater extent than previously began to identify themselves as Balts.²⁸ Cooperation between the three Baltic peoples was active and particularly significant in political activities. A similar fate that had befallen all three Baltic states during the Second World War led to very similar political demands and a single goal – restoration of Baltic states’ independence. Furthermore, Western politicians and society readily saw these three small peoples as part of a united entity – the Balts. Therefore, joint Baltic exile organisations were formed to be more effective in working towards their goals.

As part of discussions among the exile community on the future of the Baltic states, a considerable importance was attributed to a closer future cooperation. There was a considerable reflection on the unsuccessful attempts during the inter-war period to establish cooperative links between the Baltic states, and the exiles for their part issued warnings about not repeating the mistakes of the past and therefore to consolidate cooperation whilst in exile and in anticipation of eventual independence – of cooperation between the Baltic peoples and to promote formation of a common identity that could later find expression at a different level, including political and economic cooperation.²⁹ Although the need for cooperation between the Baltic states was generally accepted, there was no general agreement upon the manner and possible extent of this future cooperation. Opinions ranged from a need to gain greater appreciation of one another’s culture to the necessity for close economic cooperation, retaining individual political sovereignty, but not excluding formation of a union or even federation of the Baltic states.³⁰ Latvian lawyer and politician Felikss Cielēns even drafted and published a set of principles for successful functioning of a Baltic federation in 1947. He proposed the federation to ensure full equality for all three states within the federation by equal participation in the government. Federation would be governed by Baltic Federal council composed of 10 members from each state’s parliament, which would elect a president and two presidential assistants, and create a federal government of 9 ministers. To ensure equality, three ministers would be chosen from each country, and the post of the president would in each new term change to the next country.³¹

²⁷ *Āboliņš, K. J.* Latviešu trimdas situācija ..., p. 26.

²⁸ *Bračs, J.* Baltijas tautu vienības ideja un vienības darbs trimdā [The idea of unity of Baltic states and work of unification in exile]. In: *Latviešu trimdas desmit gadi ...*, p. 283.

²⁹ *Balodis, A.* Baltiešu vienības centieni pagātnē un nākotnē [Efforts for Baltic unification in past and future]. *Jaunā Gaita*, 1958. No. 14.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Cielēns, F.* Baltijas Federācija [Baltic Federation]. *Jurista Vārds*, 31 July 2012. No. 31(370).

A different approach that was discussed by the exiles as to how the Latvian people might realise their right to self-determination consisted of it happening in the context of a Federation of Europe, even as member of a United States of Europe. The extent to which Latvia might be a part of such entities ranged from a restored Latvian state with “some limitations on sovereignty in favour of a united Europe”³² to being an integral member of a federation with a single government. For example, one of the models discussed by Latvian exiles called for guarantees for the freedom of the Latvian people by means of “a social and cultural independent Latvian people acting in an independent Central European Union in which sovereign power is held by the peoples that make up this union and a central government”.³³ The popularity of idea envisaging Latvia as a member of a Federation of Europe was greatly boosted by ideas current in Europe at that time about an ever greater European integration. As a result, the latter process was actively discussed in the exile community. The topic of “The Baltic states in the light of European unification policies” was chosen for the Baltic Student Days held in 1959 in Germany; the principal speakers that discussed this topic were Dr. D. Loeber, Prof. N. Valters and Prof. A. Aizsilnieks.³⁴

There were a number of reasons why the advocates of this form of Latvian statehood considered it to be the most appropriate one. One view held that nationalism and, accordingly, the nation-state were no longer valid concepts and that exiles were clinging to the idea of a nation-state since all other forms of past governance in Latvia were associated with political, cultural and economic oppression of the Latvian people.³⁵ A very similar opinion held that the states in Central Europe which had been created on the basis of nationalism that admitted no compromises would not be able to guarantee freedom or independence of small peoples such as the Latvians.³⁶ A number of practical considerations underpinned the attractiveness of the federation concept, such as economic challenges that could beset the existence of small states, these being more readily met through integration into a broad federation.³⁷

The advocates defending the federation idea emphasised the fact that any of the concepts of European unity or federation might be easier to achieve, simultaneously guaranteeing Latvian freedom in the form of a state, and they would be an adequate ideological alternative to the Soviet Union. A federation of the democratic states of Europe might also be an idea that would appeal to all of the oppressed peoples of Central Europe, in this way helping to free them from the influence of the Soviet Union.³⁸

Overall, the ideas that freedom of the Latvian people could be guaranteed by membership in a larger democratic federation or union were less popular in the Latvian exile community than the idea of restoring a nation-state; however, the former took greater account of practical issues. The ideas were considerably closer to

³² Kalniņš, B. Domas par Latvijas valsti ...

³³ Peniķis, J. Latvija pasaules fonā: 1945. gada un 1975. gada modeļi [Latvia against the background of the world. Models of 1945 and 1975]. In: Tāltālu tulumā ..., p. 9.

³⁴ Neieputinātie cilvēki. Baltiešu studentu dienas Vācijā no 7. līdz 11. augustam [People who did not become snowbound. Baltic students days in Germany from August 7 to 11]. *Jaunā Gaita*, 1959. No. 23.

³⁵ Balodis, A. Latvija – Baltija – Eiropa [Latvia – Baltics – Europe]. *Jaunā Gaita*, 1958. No. 13.

³⁶ Peniķis, J. Latvija pasaules fonā ..., p. 9.

³⁷ Streips, L. Domas par Latvijas valsti [Thoughts on Latvian state]. III. Latvijas uzbūve [Structure of Latvia]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 62.

³⁸ Āboliņš, K. J. Latviešu trimdas situācija ..., p. 26.

the real situation in Europe, were inspired by the ideas about European unification and in accepting the demise of the idea of a nation-state they took a greater account of the situation in Latvia under Soviet occupation, and the consequences brought by the occupation, in particular, the economic ramifications.

Conclusions

Latvian exile communities were imbued with the idea of restoring a free and independent Latvia. Apart from practical political campaigns that were intended to help bring this about the exile, community devoted considerable effort to discussing both how this goal might be achieved and also what should be the system of governance in a restored free Latvian state. Without any doubt, the future state would be a democracy. The governance concepts that were expressed in public debate and in the exile community media were of two kinds. The most widely held and most popular view, the one shared by the majority of Latvian exiles, including all principal exile organisations, was that the restored Latvian state would have to be a sovereign nation-state, a continuation of the Republic of Latvia which was illegally suppressed and would be based on the 1922 Latvian constitution. It was also the majority's view that the deficiencies in the Constitution would need to be corrected to avoid the failings evident in Latvian political life before the Ulmanis' coup, for example, the plethora of tiny political parties.

The views that were held about the governance of an independent and free Latvia that would be restored in an unknown future time were closely linked to opinions current in exile society about the likelihood of such a renewal taking place. Initially, the predominant sentiment was naive optimism. However, after a number of decades spent in exile, a part of the émigré community accepts that the hoped-for renewal of the Republic of Latvia as a nation-state is impossible in the circumstances of the times and considers alternative forms of statehood. The latter might be realistically achievable and would ensure political self-determination by the Latvian people, and would secure their national interests. The discussed formations included a Federation of Baltic States, or Latvia as part of a future European Federation or the United States of Europe.

There were no realistic practical steps that could have been taken by the exile communities to attain their goal of restored Baltic independence faced with the political environment of the period from the 1950s to the 1980s. The most important action that could be undertaken in pursuit of their goal was to ensure the continued recognition of a *de jure* existence of the Republic of Latvia. Continuity of an arguably tenuous and theoretical legal existence of the Baltic states as international persons was highly important as this was the principal basis for the demands that Baltic states' independence be renewed. A wide-ranging discussion of the governance of a future restored Latvian state on their part led to an evolution of the political thinking among the members of the exile community. Through definition of their goals, the community activists could realistically and critically assess the likelihood of success based on activities that they were able to mount, and search for effective methods to gain an opportunity for the Latvian people to exercise their right to political self-determination in practice.

Summary

1. The citizens of Latvia who found themselves in involuntary exile fervently desired to return to a free Latvia, and the goal of a restored independent state was a constant thread that united Latvian exiles over nearly 50 years. There was a considerable public debate about how restoration could come to pass, as well as regarding the possible forms of economic and political system of the future restored state.
2. The position regarding the appropriate mode of governance for a restored Latvian state was closely linked to the ideas prevalent among exiles about the manner in which this restoration could come about. During the initial post-war period, the predominant view was that the occupation of Latvia was going to be short-lived and that with the active assistance of Western countries the injustice done to the Baltic states would soon be shortly put right. After migration in the early 1950s to several countries around the world, the optimism that liberation of Latvia would take place with the help of Western powers gradually faded, with a sharp decline setting in after the events in Hungary in 1956.
3. Two principally disjoint schools of thought formed about the nature of a restored Latvian state, an unsurprising result given the diversity of views that were expressed at one time or another. The future state could either be a sovereign nation-state, or Latvia might join a union or a federation.
4. Several fundamental principles were common to the extensive range of opinions held by those who were in favour of restoring a sovereign Latvian nation-state: the state must be democratic and based on the Constitution of 1922, the latter subject to revisions to avoid the most glaring undesirable features and errors of the inter-war Latvian state.
5. The idea that freedom of the Latvian people could be guaranteed by membership in a larger democratic federation or union was less popular in the Latvian exile community than that of restoration restoring a nation-state. However, the second approach was considerably closer to the real situation in Europe and inspired by the ideas about European unification and accepting the demise of the idea of a nation-state. Thereby, it took a greater account of the situation in Latvia under Soviet occupation, including the consequences brought about by the occupation, in particular, the economic ramifications.

Sources

Literature

1. A. V., G. I. Starp dzirnakmeņiem maltie – atspoguļo nākotnes cerību. Zviedrijas latviešu jaunatnes dienas [Ground between millstones – to show future hope. Youth days of Latvians in Sweden]. *Jaunā Gaita*, 1957. No. 9, ISSN 0448-9179.
2. ALJA ziņas, 1957.
3. *Andrups, J.* Par ko mēs cīnāmies [What are we fighting for]? In: Ko latvieši svešumā var darīt savas tautas politiskās nākotnes labā? Austrālijas Latviešu Informācijas centra 1. semināra isreferāti un debates [What can Latvians in a foreign country do for their nation's political future? Australian Latvian Information Centre's 1st seminar: brief reports and debates]. ALIC, 1972.
4. *Auziņš, A.* Informācijas darba metodes un prioritātes [Methods and priorities of information work]. In: Ko latvieši svešumā var darīt savas tautas politiskās nākotnes labā? Austrālijas Latviešu Informācijas centra 1. semināra isreferāti un debates [What can Latvians in a foreign country do for their nation's political future? Australian Latvian Information Centre's 1st seminar: brief reports and debates]. ALIC, 1972, p. 19.

5. *Āboliņš, K. J.* Latviešu trimdas situācija un prognozes [Situation of Latvian exiles and prognosis]. In: Tāltālu tālumā. Referātu krājums [Far away in the distance. Collection of papers]. Studiju grupa. Lincoln, 1964, p. 22.
6. *Balodis, A.* Baltiešu vienības centieni pagātnē un nākotnē [Efforts for Baltic unification in past and future]. *Jaunā Gaita*, 1958. No. 14, ISSN 0448-9179.
7. *Balodis, A.* Latvija – Baltija – Eiropa [Latvia – Baltics – Europe]. *Jaunā Gaita*, 1958. No. 13, ISSN 0448-9179.
8. *Bassler, G. R.* Alfred Valdmanis and the Politics of Survival. Toronto: University of Toronto Press, 2000, ISBN 0802044131, 472 p.
9. *Bračs, J.* Baltijas tautu vienības ideja un vienības darbs trimdā [The idea of unity of Baltic states and work of unification in exile]. In: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krājums [Ten years of Latvian exile. Collection of articles]. Ed. H. Tichovskis. [B.v.]: Astras apgāds, 1954, p. 283.
10. *Cielēns, F.* Baltijas Federācija [Baltic Federation]. *Jurista Vārds*, 31 July 2012. No. 31(370), ISSN 1691-2462.
11. Debates par semināra 1. darba posmu [Debates after the 1st part of seminar]. In: Ko latvieši svešumā var darīt savas tautas politiskās nākotnes labā? Austrālijas Latviešu Informācijas centra 1. semināra isreferāti un debates [What can Latvians in a foreign country do for their nation's political future? Australian Latvian Information Centre's 1st seminar: brief reports and debates]. ALIC, 1972, p. 59.
12. *Dunsdorfs, E.* Trešā Latvija [The Third Latvia]. Melburna: Latvijas skautu prezidenta ģenerāļa Kārļa Goppera fonds, 1968, p. 48.
13. *Elferts, P.* Diaspora Political Actions to Achieve Baltic Independence – Including Civil Disobedience. In: Tracing the Baltic Road to Independence in Diaspora Archives. Transcript and materials if the international conference on 30 June – 2 July 2015, Riga. Riga: Latvian Academy of Sciences Baltic Centre for Strategic Studies, 2015, ISBN 9789934851520, p. 19.
14. *Kalniņš, B.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1966. No. 60, ISSN 0448-9179.
15. Latviešu Nacionālās padomes statūti [Statutes of Latvian National Council]. Point 2. In: Latviešu trimdas kopības noteikumi [Latvian exile community rules]. Vācija, Latviešu Centrālā komiteja, 1949, p. 98.
16. Latviešu Nacionālās padomes statūti [Statutes of Latvian National Council]. Point 3. In: Latviešu trimdas kopības noteikumi [Latvian exile community rules]. Vācija, Latviešu Centrālā komiteja, 1949, p. 98.
17. Neieputinātie cilvēki. Baltiešu studentu dienas Vācijā no 7. līdz 11. augustam [People who did not become snowbound. Baltic students days in Germany from August 7 to 11]. *Jaunā Gaita*, 1959. No. 23, ISSN 0448-9179.
18. *Ozoliņš, K.* “Mazā Latvija” un latviešu dzīve Vācijā [“Small Latvia” and the life of Latvians in Germany]. In: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krājums [Ten years of Latvian exile. Collection of articles]. Ed. H. Tichovskis. [B.v.]: Astras apgāds, 1954, p. 310.
19. *Peniķis, J.* Latvija pasaules fonā: 1945. gada un 1975. gada modeļi [Latvia against the background of the world. Models of 1945 and 1975]. In: Tāltālu tālumā. Referātu krājums [Far away in the distance. Collection of papers]. Studiju grupa. Lincoln, 1964, p. 9.
20. *Peniķis, J.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 65, ISSN 0448-9179.
21. *Raidonis, A.* Kādu demokrātiju nākotnes Latvijai [What kind of democracy for the future Latvia]? Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1989. No. 1, ISSN 0418-2497, pp. 10–14.
22. *Spilners, I.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 61, ISSN 0448-9179.
23. *Streips, L.* Domas par Latvijas valsti [Thoughts on the Latvian state]. III. Latvijas uzbūve [Structure of Latvia]. *Jaunā Gaita*, 1967. No. 62, ISSN 0448-9179.
24. *Štauvers, M.* Latviešu apzināšanas darbs [Work of studying Latvians]. In: Archivs XXIII. Demografija. Melburna: PBLA un Kārļa Zariņa fonds, 1983, pp. 193–196.
25. *Upeslācis, V.* Latviešu tautas kopas 10 gadi [10 years of Latvian people assembly]. In: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krājums [Ten years of Latvian exile. Collection of articles]. Ed. H. Tichovskis. [B.v.]: Astras apgāds, 1954, p. 272.
26. *Veigners, I.* Latvieši Rietumzemēs [Latvians in Western countries]. Rīga: SIA Drukātava, 2009, ISBN 9789984798844, p. 81.

Loss of the Right to Invoke Responsibility: Is Latvia Losing its Right to Claim Compensation from Russia?

Dr. iur. Edmunds Broks

Faculty of Law, University of Latvia
Lecturer at the Department of International and EU Law
E-mail: edmunds.broks@lu.lv

This article reviews the effect that the passage of time has on the right to invoke international responsibility of states. Specifically, the article considers whether passage of a prolonged period of time results in a loss of that right. Customary international law as it is reflected in the International Law Commission's 2001 Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts sets out two circumstances when an injured state loses its right to invoke responsibility. The first, if the injured state validly waives the claim. The second, if the injured state validly acquiesces in the lapse of the claim. This Article reviews both of these grounds and enquires whether any one of them is applicable to Latvia's compensation claim against Russia for Soviet occupation and damages suffered during the years of Soviet rule. It is suggested that Latvia has not waived its claim nor acquiesced in the lapse of the claim.

Keywords: international responsibility of states, invocation of responsibility, waiver of claim, acquiescence in the lapse of the claim.

Content

<i>Introduction</i>	150
1. <i>Waiver</i>	152
1.1. <i>Has Latvia waived its right to claim responsibility from Russia?</i>	154
1.2. <i>Is waiver applicable to breaches of peremptory norms?</i>	155
2. <i>Acquiescence in the lapse of the claim</i>	156
2.1. <i>Has Latvia validly acquiesced in the lapse of the claim?</i>	158
<i>Summary</i>	161
<i>Sources</i>	162
<i>Literature</i>	162
<i>Regulatory enactments</i>	162
<i>Case law</i>	162
<i>Other documents</i>	163

Introduction

On 14 December 2015 Russia's President signed a federal law that allows Russia's Constitutional Court to preclude implementation of judgments passed

by international human rights bodies.¹ The move follows an earlier decision of the Constitutional Court, which in no uncertain terms proclaimed supremacy of Russia's Constitution over international treaties concluded by Russia.² Against the backdrop to these developments, there are Russia's threats to withdraw entirely from the Council of Europe, sanctions over Ukraine and demonstrations of Russia's military muscle in Syria and along Russia's vast borders. It seems that these developments are only signs of a much wider trend in the turbulent relationship between Russia and the West. As stated elsewhere: "[f]or Russia, the political dilemma has been enormous: whether to construe itself as part of Europe or as an independent civilization and even hostile to ('Romano-Germanic') Europe."³ In the sphere of international law, Russia seems to be heading for its own vision of international system. It wants to discard its role of unsuccessful apprentice of the West. It wants to create *Russkiy mir* and to renegotiate its place in the world.

It may seem surprising that it is in such circumstances that Latvia and other Baltic states start to feel more comfortable to address the long standing and unresolved issue of compensation claims against Russia for Soviet occupation. The 25 years of history of Baltic compensation claims came to a certain crescendo on November 5 of 2015. On that date, Ministers of Justice of all three Baltic states adopted a joint declaration, which asserts that Russia as the successor of obligations of the USSR must compensate all losses resulting from Soviet occupation and subsequent Soviet rule. The declaration also maintains that the Baltic states are to "prepare for international actions in accordance with International Law to claim legally and factually justified compensation from the Russian Federation."⁴

The reasons why Latvia has been very cautious (if not to say timid) until now regarding the issue of compensations may be found in the political history of Latvian-Russian relations.⁵ Since regaining of independence Latvia continuously had other priorities. First it was to get out the Russian Army from the newly independent state. Then the priority was joining the EU and the NATO. And subsequently, the main concern was to sign a border treaty with Russia. These are all valid reasons – particularly because the chances of actually receiving compensations seem to be rather small. Russia would certainly not agree to pay any compensations (it refuses to acknowledge even the fact of occupation), and there is no international court, which would have jurisdiction, unless both states make an agreement on adjudication.⁶ Given these circumstances, Latvia opted for what seemed like a reasonable approach – to voice its compensation claims rather quietly, but more or less persistently.

¹ Federal'nyj konstitucionnyj zakon ot 14.12.2015 # 7-FKZ "O vnesenii izmenenij v Federal'nyj konstitucionnyj zakon "O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii". Available: <http://publication.pravo.gov.ru/> [last viewed 05.02.2016].

² Constitutional Court of the Russian Federation, Judgment of 14th July, 2015 No. 21-П/2015. Available: www.ksrf.ru/en/Decision/Judgments/Pages/2015.aspx [last viewed 05.02.2016].

³ Mälksoo, L. *Russian Approaches to International Law*. Oxford: Oxford University Press 2015, p. 71.

⁴ See: Joint Declaration of the Ministers of Justice of the Baltic States, signed in Riga, November 5, 2015. Available: www.tm.gov.lv/lv [last viewed 05.02.2016].

⁵ For an excellent analysis of the political history Latvian-Russian relations on the issue of compensations see: *Ijabs, I. The Issue of Compensations in Latvian-Russian Relations*. In: *Muižnieks, N. (ed.). The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2011, p. 175.

⁶ For an overview of available adjudication forums see: *Ziemele, I. State Continuity, Succession and Responsibility. Reparations to the Baltic States and their Peoples? Baltic Yearbook of International Law*, 2003. Vol. 3, p. 187.

However, such an approach has a considerable drawback. As noted elsewhere: “[t]he issue of compensations seems to be one of the bargaining chips in a broader political game between Latvia and Russia, rather than a principled position of the Latvian government.”⁷ By being diplomatically cautious and not making a robust principled stand, the compensation claim is gradually taken less and less seriously by Russia. To borrow the analogy – the bargaining chip is gradually losing its value.

Considering the ongoing political importance of Latvia’s compensation claims against Russia, it seems essential to inquire, what effect does the passage of time have on the right to invoke responsibility. Specifically, whether passage of a prolonged period of time results in a loss of that right. Customary international law, as it is reflected in the International Law Commission’s (“ILC’s”) 2001 Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (“Articles on State Responsibility”)⁸ sets out two circumstances, when a state loses its right to invoke responsibility. The first, if the injured state validly waives the claim. The second, if the injured state validly acquiesces in the lapse of the claim. The current article will review both of these grounds and consider whether any one of them is applicable to Latvia’s compensation claim against Russia for Soviet occupation.

1. Waiver

Circumstances, in which a state (either the injured state or a state that is concerned by a breach of an *erga omnes* obligation) loses its entitlement to invoke responsibility, are set out in Article 45 of the ILC’s Articles on State Responsibility:

“Article 45. *Loss of the right to invoke responsibility*
The responsibility of a State may not be invoked if:
 (a) *the injured State has validly waived the claim;*
 (b) *the injured State is to be considered as having, by reason of its conduct, validly acquiesced in the lapse of the claim.*”⁹

Thus, the Article sets out two instances, when a state, which otherwise would be entitled to invoke responsibility, loses that right. The first instance deals with a waiver of the injured state. Waiver is a “voluntary renunciation of the right to claim”¹⁰; or, in other words, – the injured state gives up its right to claim. Waiver may be expressed in a variety of forms. It may be included as a specific clause in a treaty – such as the condition presented by Russia in 1992 (but rejected by Latvia) to the Latvian–Russian Treaty on Full Withdrawal of Russia’s Armed Forces¹¹ – on waiving of all future compensation claims resulting from the period of Soviet rule.¹²

⁷ *Ijabs, I.* The Issue of Compensations ..., p. 175.

⁸ International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001 (A/56/10) (“Articles on State Responsibility”). *Yearbook of the International Law Commission*, 2001. Vol. II, Part Two, p. 26.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Tams, C.* Waiver, Acquiescence, and Extinctive Prescription. In: *Crawford, J., Pellet, A., Olleson, S.* (eds.). *The Law of International Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1036.

¹¹ See: Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā [Treaty on Full Withdrawal of Armed Forces of the Russian federation from the Territory of the Republic of Latvia], adopted 30.04.1994, in force from 27.02.1995. *Latvijas Vēstnesis*, 10 December 1994. No. 144(275).

¹² *Upmalis, I. (et al.)*. *Latvija – PSRS karabāze [Latvia – a Military Base of the USSR]*. Rīga: Zelta Grauds, 2006, p. 329.

Waiver also may be a unilateral statement of the injured state or be expressed in a negotiation process between states. A waiver may be expressed or it may be inferred from conduct.¹³

Furthermore, a waiver must be “clear and unequivocal”,¹⁴ leaving no doubt that the injured state unmistakably intends to renounce its right to claim. In *Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia)* Australia argued that Nauru had waived its right to claim responsibility with regard to damage suffered by Nauru as a result of devastating exploitation of phosphate quarries during the period, when Nauru was jointly administered by Australia, United Kingdom and New Zealand.¹⁵ In particular, Australia argued that Nauruan authorities had waived their claim by an agreement on future phosphate mining concluded before independence, as well as by pronouncements during independence negotiations. However, the agreement in question contained no provisions on waiver. Similarly, the evidence in the case demonstrated that during independence negotiations Nauruan authorities had not waived possible future claims. Consequently, the International Court of Justice (“ICJ”) found that Nauruan authorities had not waived their right to claim rehabilitation of the phosphate lands, since their conduct “did not at any time effect a clear and unequivocal waiver of their claims”.¹⁶

The Court also noted that the statements, on which Australia relied as constituting a waiver “[n]otwithstanding some ambiguity in the wording, [...] did not imply any departure from the point of view expressed clearly and repeatedly by the representatives of the Nauruan people before various organs of the United Nations”.¹⁷ Thus, the *Certain Phosphate Lands in Nauru* case indicates that the waiver may not be assumed – it has to be unequivocal. Similarly, in the *Certain Norwegian Loans* case, the ICJ concluded that abandonment of claim can not be presumed.¹⁸ Therefore, it seems that the correct view is the one suggested by Crawford that “the threshold for inferring waiver is high”.¹⁹

Another important condition, which the waiver must satisfy is that it must be given validly. The doctrinal undercurrent of waiver is the principle of consent. Thus, the conditions for valid waiver are the same as those of valid consent under the Vienna Convention on the Law of Treaties.²⁰ For example, waiver will not be valid, if given in circumstances of coercion of the representative of the state, or coercion of the state itself by threat or use of force. However, if a valid waiver is given, the state disposes of its right to invoke responsibility. It may do so, as demonstrated in the *Russian Indemnity case*, with regard to the entire claim or to a specific part of the claim, such as interest.²¹

¹³ Tams, C. Waiver, Acquiescence, and Extinctive Prescription ..., p. 1038, *supra* 10.

¹⁴ International Court of Justice. *Certain Phosphate Lands in Nauru, Preliminary Objections*, ICJ Reports 1992, p. 247.

¹⁵ *Ibid.*, p. 240.

¹⁶ *Ibid.*, p. 247, para. 13.

¹⁷ *Ibid.*, p. 250, para. 20.

¹⁸ International Court of Justice. *Certain Norwegian Loans (France v. Norway)*, ICJ Reports 1957, p. 26.

¹⁹ Crawford, J. *State Responsibility, The General Part*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 559.

²⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties, May 23, 1969, UN Doc. A/Conf.39/27; 1155 UNTS 331.

²¹ *Russian Indemnity case (Russia v. Turkey)*, UNRIIA, Vol. XI (1912) pp. 421, 443. Russia had repeatedly demanded from Turkey that it pays back the loan, which it owed to Russia without mentioning interest or damages for delay. Once the Turkey had paid the sum demanded by Russia, the arbitration tribunal held that Russia's conduct amounted to the waiver of other claims arising from the loan.

1.1. Has Latvia waived its right to claim responsibility from Russia?

From the restoration of Latvia's independence until today, there have been several instances, when Russia insisted on Latvia waiving any possible claims against Russia for damages resulting from the Soviet occupation.²² In 1992, during negotiations on withdrawal of Russian forces from Latvia, Russia's foreign minister Andrei Kozirjev presented several conditions on which Russian forces would be withdrawn.²³ One of those conditions was that Latvia had to waive any possible compensation claims against Russia. Latvia rejected this condition²⁴ and the treaty that was eventually concluded in 1994 contains no provisions on Latvia waiving any future compensation claims.²⁵

In 1996, when Russia joined the Council of Europe, it agreed to commitments enumerated in the Opinion 193 (1996) of the Parliamentary Assembly of the Council. Article 7.12 of that document provides:

*“the Russian Federation will assist persons formerly deported from the occupied Baltic states or the descendants of deportees to return home according to special repatriation and compensation programmes which must be worked out.”*²⁶

The document is remarkable in several respects. Firstly, the wording clearly recognized the fact of the occupation of the Baltic states. Secondly, by becoming a member of the Council of Europe, Russia agreed to the commitment to provide compensations to deportees or their descendants. Although Article 7.12 does not impose a binding legal obligation, the political commitment that Russia made is nevertheless of marked importance for the present analysis. This makes it very difficult to argue that Latvia or other Baltic states have made something akin to implicit waivers of their compensation claims, when Russia itself has made a clear commitment before a major international organization to provide compensations to victims of Soviet deportations.

In subsequent years, there were other important developments in relations between Latvia and Russia, such as conclusion of the Border Treaty in 2007.²⁷ However, the review of Latvia-Russia relations up till 2016 also provides no evidence of Latvia's conduct that would even remotely resemble explicit or implicit waiver of its right to claim compensation from Russia for occupation and damages suffered during the years of Soviet rule.²⁸

²² A question related to any possible waiver by Latvia brings up a related issue – a question, whether Latvia can waive claims of its nationals. Under the customary law on diplomatic protection, a state that exercises diplomatic protection is protecting its own subjective rights (see PCIJ: *Mavrommatis Palestine Concessions*, 1924, PCIJ Reports, A, No. 2, p. 4; ICJ: *Barcelona Traction, Light and Power Company. (Belgium v. Spain)* Judgment, ICJ Reports 1970, p. 3, para. 44.). Therefore, claims on the basis of diplomatic protection are between the respective states and thus, the entitlement to waive the claim in principle is with the state.

²³ For actual text of the conditions, see: *Upmalis, I. (et al.)*. Latvija – PSRS karabāze ..., p. 326.

²⁴ *Ibid.*, p. 329.

²⁵ See: Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku ..., *supra* 11.

²⁶ Council of Europe, Opinion 193 adopted on 25 January 1996. Available: *assembly.coe.int* [last viewed 05.02.2016].

²⁷ Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Latvijas un Krievijas valsts robežu [Treaty of the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border of Latvia and Russia], 27.03.2007. *Latvijas Vēstnesis*, 29 May 2007. No. 85(3661).

²⁸ For a detailed analysis of Latvia-Russia interstate relations with regard to compensation claims see: *Ijabs, I.* The Issue of Compensations ..., p. 175.

1.2. Is waiver applicable to breaches of peremptory norms?

A further and rather theoretical issue that may be raised with regard to Latvia's claim is whether in principle waiver is also applicable to breaches of peremptory norms. Peremptory norms by their definition concern interests of the whole international community.²⁹ Therefore, the question arises, whether the injured state is entitled to waive a claim, which is in the interests of the international community as a whole. The ILC in its Commentary to the Articles on State Responsibility notes that:

*“Of particular significance in this respect is the question of consent given by an injured State following a breach of an obligation arising from a peremptory norm of general international law, especially one to which article 40 applies. Since such a breach engages the interest of the international community as a whole, even the consent or acquiescence of the injured State does not preclude that interest from being expressed in order to ensure a settlement in conformity with international law.”*³⁰

Thus, the ILC suggests that a waiver of the injured state does not prevent responsibility claims that other states may bring with regard to breaches of peremptory norms. Such reasoning is also confirmed by Article 26 of the Articles on State Responsibility, which stipulates that the circumstances precluding wrongfulness do not excuse breaches of peremptory norms. On the other hand, Article 48 suggests that concerned states, which are not directly injured by the breach, may claim reparation only in the interest of the injured state or beneficiaries of the breached obligation. It may be problematic to apply this rule to a situation where a concerned member of the international community claims reparation for the benefit of the injured state and that injured state itself has renounced the claim. Also, such preclusion of waivers by injured states with regard to peremptory norms may be at odds with state practice of mutually waiving claims at the conclusion of peace treaties. The ILC, however, clearly supports a position that the claims by third states for breaches of peremptory norms, and, in particular, serious breaches, may not be waived. In line with that position, the members of the international community are entitled to invoke responsibility, even if the injured state itself has waived the claim.

In the case of the Baltic states and particularly Latvia, invocation of Russia's responsibility by some third state in order to protect community interests seems like a rather remote possibility. Of all states, it is probably only Ukraine and Georgia that would at present be even distantly interested in further upsetting relations with their uncomfortable neighbour. However, these states already have their own, much more recent, compelling and more straightforward claims against Russia.³¹ And anyhow, they would face the same problem as Latvia, i.e., absence of a court that would have binding jurisdiction over the interstate dispute.

However, if one does consider such a possibility, one would have to prove that by occupying the Baltic states in 1940 the USSR breached obligations that it owed to the

²⁹ See: Art. 53 and Art. 64 of the Vienna Convention on the Law of treaties, May 23, 1969, 1155 UNTS 331; Orakhelashvili, A. *Peremptory Norms in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

³⁰ Crawford, J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 266–267.

³¹ For an overview of Ukraine's claims against Russia in the ECHR, see the Court's press release. Available: hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5187816-6420666 [last viewed 05.02.2016].

international community as a whole.³² To say that use of force and other breaches of the USSR violated peremptory norms creating obligations towards the international community already in 1940 is a very doubtful proposition. Another way for a concerned member of the international community to invoke Russia's responsibility would be to argue that occupation of the Baltic states was a continuous breach. If the breach was continuous until the moment of Baltic independence in 1990, then USSR was in breach of obligations owed to international community as a whole from the moment when international law came to recognize existence of peremptory norms that create *erga omnes* obligations, i.e., somewhere in the second half of the 20th century.

2. Acquiescence in the lapse of the claim

The second instance, when a state loses its right to invoke responsibility, is the so called acquiescence in the lapse of the claim. Acquiescence refers to a situation, where a state does not assert its claim for a prolonged period of time, although circumstances are such that some form of action would have been expected.³³ In other words, by being passive, the injured state implicitly accepts extinction of its claim. The concept of acquiescence is closely related and in practical terms often overlapping with other notions, such as implied waiver, estoppel, and extinctive prescription. Due to difficulties in maintaining distinction between these concepts, the ILC opted to present them all under the notion of acquiescence.³⁴

The difficult question is how long must the period of time be before a claim may no longer be pursued.³⁵ International courts have been reluctant to give a specific number. For instance, the ICJ in the *Certain Phosphate Lands in Nauru* stated that:

*“international law does not lay down any specific time limit in that regard. It is therefore for the Court to determine in the light of the circumstances of each case whether the passage of time renders an application inadmissible.”*³⁶

Many other international decisions follow a similar approach. The general agreement seems to be that there is no specific time limit within which the claim must be invoked. The emphasis is rather placed on considering the specific circumstances of each case. Thus, in *Tagliaferro*³⁷ and *Giacopini*³⁸ cases Italy-Venezuela Claims Commission held that even delays of more than 30 years did not preclude presenting of a claim. Therefore, it seems that the passage of time, even if several decades long, in itself is not an obstacle to instituting a claim.³⁹ The practice of arbitration tribunals indicates that the key factor for extinction of claims due to passage of a long period of time is whether the delay in presenting the claim

³² See: *Ziemele, I. State Continuity, Succession and Responsibility ...*, p. 180, *supra* 6.

³³ *Tams, C. Waiver, Acquiescence, and Extinctive Prescription ...*, p. 1042, *supra* 10.

³⁴ For discussion on distinction between acquiescence, implied waiver, estoppel, and extinctive prescription see: *Sinclair, I. Estoppel and Acquiescence*. In: *Lowe, V., Fitzmaurice, M. (eds.) Fifty Years of the International Court of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 104; *Tams, C. Waiver, Acquiescence, and Extinctive Prescription ...*, pp. 1042–1049.

³⁵ Some treaties provide for a specific time limit within which a claim must be brought, e.g., Article 10 of the 1971 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 961 UNTS 187.

³⁶ International Court of Justice. *Certain Phosphate Lands in Nauru, Preliminary Objections*, ICJ Reports 1992, p. 253.

³⁷ *Tagliaferro (Italy v. Venezuela)*, (1903) 10 RIAA 593.

³⁸ *Giacopini (Italy v. Venezuela)* (1903) 10 RIAA 594.

³⁹ *Stevenson*, (1903) 9 RIAA 385.

places respondent in a disadvantaged position.⁴⁰ The disadvantage could be various conditions of prejudice, such as inability to gather evidence or other circumstances resulting in procedural unfairness. The ILC in its Commentary concisely summarises the practice of international tribunals in the following terms:

*“a claim will not be inadmissible on grounds of delay unless the circumstances are such that the injured State should be considered as having acquiesced in the lapse of the claim or the respondent State has been seriously disadvantaged. [...] The decisive factor is whether the respondent State has suffered any prejudice as a result of the delay in the sense that the respondent could have reasonably expected that the claim would no longer be pursued.”*⁴¹

In order to avoid any prejudice to the respondent, it is important that the injured state has duly notified the claim to the potential respondent. Once the respondent has become aware of the claim and the injured state maintains its legal position, even though it does not institute proceedings, the delay is unlikely to cause a prejudice to the respondent. Thus, a concept that plays an important role in the loss of the right to invoke responsibility is notice of claim.

Notice of claim is a technical prerequisite for invocation of responsibility. The ILC has reflected this rule of customary law in Article 43 of the Articles on State Responsibility, where it states that “[a]n injured State which invokes the responsibility of another State shall give notice of its claim to that State”. The ILC’s Commentary makes it clear that although state responsibility arises from the commission of the wrongful act itself (i.e., responsibility is ‘objective’ in a sense that obligation to provide reparation exists regardless of the notice by the injured state), there is, nevertheless, a requirement that the injured state must first respond to the breach by notifying the responsible state. This requirement in practical terms ensures that the responsible state is made aware of the breach and of the form of reparation that the injured state seeks. As a result of the notice of claim, the responsible state is not placed in a disadvantaged position with regard to gathering of evidence or other issues of procedural fairness.

The Articles on State Responsibility do not specify what form the notice must take. The ILC’s Commentary explains that there is no requirement that the notice be given in writing.⁴² In the *Certain Phosphate Lands in Nauru* case, the ICJ was satisfied that Australia knew about Nauru’s claim, even though no notice of claim by formal diplomatic channels was made for fourteen years. The Court took note of the fact that the President of Nauru spoke of the claim in his Independence Day speech, and that the claim was subsequently discussed in communications between Nauruan and Australian officials. Thus, on the basis of the *Nauru* case, it seems that requirements as to the form of notice are rather flexible. The ICJ’s reasoning indicates that the key prerequisite for a notice of claim to be considered validly made is that the claimant has made the respondent clearly aware of the claim by any means of communication, so that the respondent state knows the allegations against it and is not placed at a disadvantaged position by passage of a prolonged period of time.

Viewing Article 43 and Article 45 jointly, we can see that failing to give notice of the claim to the responsible state and then being passive for a long period

⁴⁰ *Gentini*, (1903) 10 RIAA 552; *Lighthouses Concession (France v. Greece)*, (1956) 12 RIAA 155.

⁴¹ *Crawford, J.* The International Law Commission’s Articles ..., p. 269.

⁴² *Ibid.*, p. 261.

of time may be regarded as acquiescence and thus lead to the loss of the right to invoke responsibility. However, a distinction must be emphasized between a notice of claim and institution of proceedings in an international court or tribunal.⁴³ Article 43 requires the injured state to notify the responsible state of its legal position. It does not require bringing a formal claim to an international court. Once the potential respondent is made aware of the claim, passage of time without instituting proceedings in a court or tribunal will not result in a loss of the right to invoke responsibility. The ILC in its Commentary specifically notes that a “[m]ere lapse of time without a claim being resolved is not, as such, enough to amount to acquiescence, in particular where the injured State does everything it can reasonably do to maintain its claim.”⁴⁴

Thus, the above analysis shows that a prolonged inactivity of the injured state in presenting its claim may lead to the loss of the right to invoke responsibility, but only if the passage of time places the respondent state at a disadvantage. However, the right to invoke responsibility is very unlikely to be lost, if the injured state has made the respondent aware of its claim. Once the notice of claim has been given and the injured state maintains its legal position, even passage of several decades without formally instituted proceedings is unlikely to result in a loss of the right to invoke responsibility.

2.1. Has Latvia validly acquiesced in the lapse of the claim?

If the issue of compensations for Soviet violations of international law is ever to move from political rhetoric to legal arguments, the question of acquiescence due to lapse of time is likely to play an important role. It is now nearly 25 years, since Latvia has restored its independence and has been recognized by the international community as the continuator of the state unlawfully occupied in 1940. During this time, Latvia has not formally invoked Russia's responsibility before any international court or tribunal. Moreover, Latvia's conduct with regard to the compensation claims has at times been somewhat uncertain. Therefore, it seems pertinent to briefly review Latvia's conduct in these 25 years in the light of the above analysis of acquiescence in the lapse of the claim.

Already before the final collapse of the USSR in 1990 independently minded government of the Latvian Soviet Socialist Republic requested its Economic Reform Commission to calculate balance of mutual accounts between Latvia and the USSR with an implicit aim to ascertain the sum of damages caused by Soviet occupation and subsequent Soviet rule to Latvia and to its nations.⁴⁵ The result was the so called Šmulders' Report, which calculated that damages amounted to 39.5 billion rubbles.⁴⁶ The results were not presented to Moscow in any formal manner. However, the

⁴³ For discussion on distinction between notice of claim and institution of proceedings see: *Jennings, R., Watts, A. (eds.)*. *Oppenheim's International Law*, 9th ed. Harlow: Longman, Vol. I, Peace, 1992, p. 527.

⁴⁴ *Crawford, J.* *The International Law Commission's Articles ...*, p. 267, *supra* 42.

⁴⁵ See: LPSR Ministru padomes rīkojums Nr. 90 par Latvijas un PSRS savstarpējo tautsaimniecisko attiecību (ekonomisko norēķinu bilances) grāmatu [Executive Order of the Council of Ministers of the Latvian Soviet Socialist Republic No. 90 On mutual economic accounts balance between Latvia and the USSR]. In: *Upmalis, I. (et al.)*. *Latvija – PSRS karabāze ...*, p. 315.

⁴⁶ *Šmulders, M.* *Who Owes Whom? Mutual Economic Accounts Between Latvia and the USSR, 1940–1990*. Riga: The Economic Reform Commission of the Council of Ministers of the Republic of Latvia, 1990, p. 34. Ijabs notes with regard to this report that “Šmulders' work is not fully comprehensive. There is no list of sources and not much attention is devoted to methodology. The author admits this himself in the preface, stating that “a more extensive overview of Latvian and Soviet economic relations will be published at the end of 1990.” *Ijabs, I.* *The Issue of Compensations ...*, p. 179, *supra* 7.

report itself was subsequently employed by Latvia in negotiations with Russia throughout the 1990s.

From 1991 to 1994 the issue of compensations was raised repeatedly in bilateral negotiations on withdrawal of Russia's Armed Forces.⁴⁷ Not only Latvia insisted on compensations (governmental commission asserted that Soviet Army had caused environmental damage amounting to 13.5 billion roubles), but Russia also demanded compensations from Latvia for buildings and infrastructure left behind by the Soviet Army. Eventually, the Treaty on Full Withdrawal of Russia's Armed Forces⁴⁸ was concluded in 1994. The treaty did not contain any provisions on Russia's obligation to pay compensation. However, it did mention that Russia was entitled to a just compensation for the real estate built or acquired by Russian Army (i.e., only during the period after the collapse of the USSR). Subsequently, Latvia and Russia agreed to form an intergovernmental commission for further discussion of their unresolved claims. Latvian Ministry of Foreign Affairs specifically placed the issue of compensations on the agenda of the meeting between Deputy Prime Ministers of both countries. However, the commission never started its work and the envisaged meeting of Deputy Prime Ministers never took place.⁴⁹

In 1996, when becoming a member of the Council of Europe, Russia agreed to commitments of the Opinion 193 (1996) of the Parliamentary Assembly of the Council. As mentioned previously, by this document the Council of Europe and, most importantly, Russia itself acknowledged the fact of the occupation of the Baltic states and made a non-binding commitment to work out special repatriation and compensation programmes to persons deported from the occupied Baltic states.⁵⁰ This commitment, however, was not honoured by Russia and there was no follow-up. However, in the same year 1996 Latvian Parliament adopted the Declaration on Occupation of Latvia, calling on all states and organizations to recognize Latvia's occupation and to assist Latvia in dealing with the consequences of the occupation.⁵¹

The issue of compensations was raised repeatedly also by other Baltic states, individually as well as jointly. In 2000, Lithuania adopted a Law on Compensation of Damages Resulting from the Occupation by the USSR.⁵² The law specifically provided that Lithuanian government must calculate damages and present them to Russia. In the same year, within the Baltic Council of Ministers, the heads of governments of all three Baltic states stated that the Baltic claims against Russia are well-justified.⁵³ Similarly, on 19 December 2004 the Baltic Assembly, which unites parliamentarians of the three Baltic states, adopted a resolution calling for

⁴⁷ See the statement of the Minister of the Foreign Affairs of Latvia Valdis Birkavs in the Latvian Parliament on September 12, 1996. Available: www.saeima.lv/steno/st_96/sa1209.html [last viewed 05.02.2016]; also *Ijabs, I. The Issue of Compensations ...*, pp. 180–183, *supra* 7.

⁴⁸ *Ijabs, I. The Issue of Compensations ...*, pp. 180–183, *supra* 11.

⁴⁹ See the statement of the Minister of Foreign Affairs of Latvia Valdis Birkavs in the Latvian Parliament on September 12, 1996. Available: www.saeima.lv/steno/st_96/sa1209.html [last viewed 05.02.2016].

⁵⁰ Council of Europe, Opinion 193 adopted on 25 January 1996. Available: assembly.coe.int. [last viewed 05.02.2016].

⁵¹ Parliament of the Republic of Latvia, Deklarācija par Latvijas okupāciju [Declaration on the Occupation of Latvia], 22.08.1996. *Latvijas Vēstnesis*, 27 August 1996. No. 143.

⁵² Parliament of the Republic of Lithuania, Law on Compensation of Damages Resulting from the Occupation by the USSR, 13 June 2000, No. VIII – 1727. English translation reprinted in the *Baltic Yearbook of International Law*, 2003. Vol. 3, p. 98.

⁵³ *Ijabs, I. The Issue of Compensations ...*, p. 184, *supra* 7.

“negotiations with Russia and Germany on compensating damage caused by the occupations.”⁵⁴

On 26 April 2005 Latvia attached a unilateral declaration to the Border Treaty between Latvia and Russia, which had remained unsigned since 1997. The declaration stated that Latvia “does not link the signing of the agreement with the much broader question of eliminating the consequences brought about by the illegal occupation”,⁵⁵ thus implicitly referring to its right to claim compensation. Needless to say, Russia declined to sign the document. Then, just two weeks later, on 12 May Latvian Parliament adopted the Declaration on Condemnation of the Totalitarian Communist Occupation Regime,⁵⁶ which in clear terms obliged Latvian Government “to continue maintaining claims against the Russian Federation on compensation of damages to Latvia and its population resulting from the occupation”.⁵⁷ Even more importantly, the Declaration of 12 May called on Russia:

“to recognize that the Russian Federation as the legal and political heir of the USSR is morally, legally and financially responsible for crimes against humanity committed in Latvia and for damages caused to Latvia and its population during the time of the occupation, and in accordance with fundamental principles of international law – to fulfil its obligation to compensate Latvia and its population the damages resulting from the unlawful conduct”.⁵⁸

More recently, in a similarly unequivocal language the Ministers of Justice of all three Baltic states adopted a joint declaration on 5 November 2015, which asserts the need to

*“highlight the fact of occupation in relations with the Russian Federation and to ensure that the Russian Federation as the successor of rights and obligations of the USSR acknowledges this occupation, takes full responsibility and compensates all related losses. [...] To enable the three Baltic states to prepare for international actions in accordance with International Law to claim legally and factually justified compensation from the Russian Federation.”*⁵⁹

The above overview indicates several important points. Firstly, it is difficult to see how on the basis of the above facts one could argue that Latvia has acquiesced in the lapse of the claim. Acquiescence, as discussed earlier, requires passivity of the injured state in asserting its claim. It is certainly true that Latvian Minister of Foreign Affairs, President or Prime Minister have not instituted international legal proceedings or sent a formal written statement of claim to their Russian

⁵⁴ Available: www.baltasam.org/images/pdf_2012/23_resolution3.pdf [last viewed 05.02.2016].

⁵⁵ Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia, Order No. 263 “Par Deklarāciju “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas valsts robežu”” [“On Declaration “On the Treaty of the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border of the Republic of Latvia and the Russian Federation””]. *Latvijas Vēstnesis*, 28 April 2005. No. 67(3225).

⁵⁶ Parliament of the Republic of Latvia. Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu [Declaration on the Condemnation of the Totalitarian Communist Occupation Regime Implemented in Latvia by the Union of the Soviet Socialist Republics], 12 May 2005. Available: www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [last viewed 05.02.2016].

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Available: <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/baltijas-valstu-tieslietu-minis-tri-parakstijusi-deklaraciju-par-psrs-okupācijas-nodarito-zaudejumu-a> [last viewed 05.02.2016].

counterparts. However, the current analysis shows that international law does not demand such stringent requirements in order to establish the absence of acquiescence in the lapse of the claim. What the customary law requires, as reflected in the Articles on State Responsibility and practice of international courts, is that the respondent must be made clearly aware of the claim by any means of communication. In *Nauru* case, the ICJ was satisfied that the respondent was made aware of the claim through a public speech of the President and low key negotiations between officials. If the same standard is applied to the Latvian compensation claim, it seems beyond doubt that Latvia has made Russia aware of its claim and that this claim has been maintained throughout the 25 years since restoration of Latvia's independence.

Secondly, the possible argument of procedural disadvantage caused to Russia as a result of delay in instituting proceedings (which might be advanced by Russia, if Latvia is ever to institute such proceedings) also does not seem persuasive. International judicial practice indicates that delay in instituting proceedings as a ground for the loss of the right to invoke responsibility is relevant only when passage of time creates a disadvantage for the respondent. However, if the respondent state is made aware of the claim, it is able to gather evidence, assert its rights or take any other action that may be necessary to ensure procedural fairness. Therefore, whenever respondent is made aware of the claim, passage of time in itself without adjudication will not result in the loss of the right to claim. In the case of Latvian compensation claim, Latvia has repeatedly stated in bilateral negotiations and also in unilateral declarations that Russia must compensate damages resulting from Soviet occupation and subsequent Soviet rule. In such circumstances, it is difficult to argue that Russia did not know about the claim and therefore suffers some procedural or other unfair disadvantage in the proceedings. Thus, since Latvian compensation claim is well known to Russia and has been expressed on various occasions during the last 25 years, the argument that Latvia has acquiesced to the lapse of its claim seems rather unpersuasive.

Summary

The above review of customary law as it is reflected in the ILC's Articles on State Responsibility provides that waiver must be validly made, clear and unequivocal. The analysis of relations between Latvia and Russia until 2016 provides no evidence of Latvia's conduct that would amount to explicit or implicit waiver of its right to claim compensation from Russia. With regard to acquiescence, the practice of international courts indicates that there is no specific time limit, within which the claim must be invoked. A prolonged inactivity of the injured state in presenting its claim may lead to the loss of the right to invoke responsibility, but only if the passage of time places the respondent state at a disadvantage. However, the right to invoke responsibility is very unlikely to be lost, if the injured state has made the respondent aware of its claim. Once the notice of claim has been given and the injured state maintains its legal position, even passage of several decades without formally instituted proceedings is unlikely to result in a loss of the right to invoke responsibility. Considering that Latvian compensation claim is well known to Russia and has been expressed on various occasions during the last 25 years, the argument that Latvia has acquiesced to the lapse of its claim seems unconvincing.

Sources

Literature

1. *Crawford, J.* State Responsibility, The General Part. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
2. *Crawford, J.* The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
3. *Ijabs, I.* The Issue of Compensations in Latvian-Russian Relations. In: *Muižnieks, N. (ed.)*. The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2011, p. 175.
4. *Jennings, R., Watts, A. (eds.)*. Oppenheim's International Law, 9th ed. Harlow: Longman, 1992, Vol. I, Peace.
5. *Mälksoo, L.* Russian Approaches to International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015.
6. *Orakhelashvili, A.* Peremptory Norms in International Law. Oxford: Oxford University Press, 2006.
7. *Sinclair, I.* Estoppel and Acquiescence. In: *Lowe, V., Fitzmaurice, M. (eds.)*. Fifty Years of the International Court of Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
8. *Šmulders, M.* Who Owes Whom? Mutual Economic Accounts Between Latvia and the USSR, 1940–1990. Riga: The Economic Reform Commission of the Council of Ministers of the Republic of Latvia, 1990.
9. *Tams, C.* Waiver, Acquiescence, and Extinctive Prescription. In: *Crawford, J., Pellet, A., Olleson, S. (eds.)*. The Law of International Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1036.
10. *Upmalis, I. (et al.)*. Latvija – PSRS karabāze [Latvia – a Military Base of the USSR]. Riga: Zelta Grauds, 2006.
11. *Ziemele, I.* State Continuity, Succession and Responsibility: Reparations to the Baltic States and their Peoples? *Baltic Yearbook of International Law*, 2003. Vol. 3, p. 187.

Regulatory enactments

International treaties

1. Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 961 UNTS 187.
2. Vienna Convention on the Law of Treaties, May 23, 1969, UN Doc. A/Conf.39/27; 1155 UNTS 331.
3. Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā [Treaty on Full Withdrawal of Armed Forces of the Russian Federation from the Territory of the Republic of Latvia], adopted 30.04.1994, in force from 27.02.1995. *Latvijas Vēstnesis*, 10 December 1994. No. 144(275).
4. Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Latvijas un Krievijas valsts robežu [The Treaty of the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border of Latvia and Russia], 27.03.2007. *Latvijas Vēstnesis*, 29 May 2007. No. 85(3661).

National legal acts

1. Parliament of the Republic of Lithuania, Law on Compensation of Damages Resulting from the Occupation by the USSR, 13 June 2000, No. VIII – 1727. English translation reprinted in the *Baltic Yearbook of International Law*, 2003. Vol. 3, p. 98.
2. Federal'nyj konstitucionnyj zakon ot 14.12.2015 # 7-FKZ "O vnesenii izmenenij v Federal'nyj konstitucionnyj zakon "O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii". Available: <http://publication.pravo.gov.ru/> [last viewed 05.02.2016].

Case law

International Court of Justice

1. *Certain Phosphate Lands in Nauru, Preliminary Objections*, ICJ Reports 1992, p. 247.
2. *Certain Norwegian Loans (France v. Norway)*, ICJ Reports 1957, p. 26.
3. *Barcelona Traction, Light and Power Company, (Belgium v. Spain)*, Judgment, ICJ Reports 1970, p. 3.

Permanent Court of International Justice

1. *Mavrommatis Palestine Concessions*, 1924, PCIJ Reports, A, No. 2, p. 4.

Arbitration tribunals and claims commissions

1. *Lighthouses Concession (France v. Greece)*, (1956) 12 RIAA 155.
2. *Tagliaferro (Italy v. Venezuela)*, (1903) 10 RIAA 593.
3. *Russian Indemnity case (Russia v. Turkey)*, UNRIAA, Vol. XI (1912), p. 421.
4. *Giacopini (Italy v. Venezuela)*, (1903) 10 RIAA 594.
5. *Stevenson*, (1903) 9 RIAA 385.
6. *Gentini*, (1903) 10 RIAA 552.

Decisions of National Courts

1. Constitutional Court of the Russian Federation, Judgment of 14th July, 2015 No. 21-Π/2015. Available: www.ksrf.ru/en/Decision/Judgments/Pages/2015.aspx [last viewed 05.02.2016].

Other documents

1. International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001 (A/56/10) ("Articles on State Responsibility"). *Yearbook of the International Law Commission*, 2001. Vol. II, Part Two, p. 26.
2. Council of Europe, Opinion 193 adopted on 25 January 1996. Available: assembly.coe.int [last viewed 05.02.2016].
3. Joint Declaration of the Ministers of Justice of the Baltic States, signed in Riga 5 November 2015. Available: www.tm.gov.lv/lv [last viewed 05.02.2016].
4. Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia, Order No. 263 "Par Deklarāciju "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas valsts robežu"" ["On Declaration "On the Treaty of the Republic of Latvia and the Russian Federation on the State Border of the Republic of Latvia and the Russian Federation""]. *Latvijas Vēstnesis*, 28 April 2005. No. 67(3225).
5. LPSR Ministru padomes rīkojums Nr. 90 par Latvijas un PSRS savstarpējo tautsaimniecisko attiecību (ekonomisko norēķinu bilances) grāmatu [Executive Order of the Council of Ministers of the Latvian Soviet Socialist Republic No. 90 On mutual economic accounts balance between Latvia and the USSR]. In: *Upmalis, I. (et al.)*. Latvija – PSRS karabāze [Latvia – a Military Base of the USSR]. Rīga: Zelta Grauds, 2006, p. 315.
6. Parliament of the Republic of Latvia, Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu [Declaration on the Condemnation of the Totalitarian Communist Occupation Regime Implemented in Latvia by the Union of the Soviet Socialist Republics], 12 May 2005. Available: www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_total.htm [last viewed 05.02.2016].
7. Parliament of the Republic of Latvia, Deklarācija par Latvijas okupāciju [Declaration on the Occupation of Latvia], 22.08.1996. *Latvijas Vēstnesis*, 27 August 1996. No. 143.

Latvijas Universitātes žurnāls "Juridiskā Zinātne", Nr. 9, 2016

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

iespiests SIA "Latgales druka"